

III. ગત વર્ષમાવ-કુંડળીઆ.

1905

અને

45.

મેષ-સમાચાર.

કેપત. ખાર આના. પો. જૂડ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૬૬

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રાત્રીવર્ધનાયક દુસરીય

વિષય ૨ : ૮૬૪

શત-વર્ષ માવ-કુંડઝીઆ.

(સંવત ૧૯૦૧ થી—૨૦૦૦ સુધી—વીશમી સદીના)

અને

મૈઘ--સમાચાર.

(પાછળી રૂતુના કરણીના ઇતિહાસ-વગેરે સાથે.)

—:૦:—

ભાગ-બીજો.

આવૃત્તિ-પહેલી.

સંશોધન કરી-રચનાર-દેશી વાયુચક્રશાસ્ત્રી.

દેવજી ઉકાભાઈ મકવાણા.

રેણક (તાબે ધંધુકા)—ગુજરાત,

શિશ્વરિણી.

“ સદા વૃષ્ટિ સારી, સુખદ વસુધામાં વરસજો;
સદા નંદે વંદી, પ્રભુ નિયમમાં સૌ વિચરજો.
સદા શાન્તિ પામી, પરમ ભજને સાવધ થજો;
દયા વિદ્યા લક્ષ્મી, સ્થલ સ્થલ પ્રજામાં પ્રસરજો.

અમદાવાદ—આયોજ્ય ત્રેસ.

સંવત ૧૯૬૧ ચૈત્રી—

સને-૧૯૦૪-૫.

કિંમત બાર આના. પો. જીડું.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
 ગ્રંથાલય
 ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
 ૧૨૬૬

.....

આ ગ્રંથ સન ૨૦૧૭ના ૨૫ ના અગસ્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર
 કરાવેલ. કર્તવ્યે સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

.....

कर्तव्य परायण-देशभक्त.
देवल ठाकुराई. भ.
देशीवायु भाली यु. डा.

दामोदरभाऊ राज्जराम रावण.
नवाण भीर. स. ना. डा. साहेब.

અર્પણ-પત્રિકા.

આર્યજન દિતેન્દ્ર-વિજ્ઞાનાધાર-સૌન્દર્ય સુધાસાગર શ્રીયુત-
રા. રા. સદા મે. દમોદરભાઈ રામરામ-રાવળ વડોદરાના પ્રખ્યાત ન-
વાખ-મીર-સદ્દર્શીન હુશેનખાન સાહેબ આ. ના કારભારી સાહેબ.

શુભસ્થળ-વડોદરા.

માનવતા સાહેબ,

આપ તન, મન અને ધનથી દેશ હિતનાં સાર્વજનિક પરોપ-
કારી કાર્યો જરવામાં અતિ-પરિશ્રમ લેતા જણાઓ. એટલુંજ નહિ,
પણ આપે મોટા પરોપકારી દીક્ષથી આપની સ્વચ્છતાના અભ્યુદય
માટે-ગેરીય બ્રાહ્મણના ઘડા પુત્રોને ઉપતીત ધારણ કરવામાં અને
કન્યા વિક્રય નહિ કરનાર માણસની દીકરીઓને કન્યાદાન આપવા-
માં અને સાધુ સંતોની શેવાઓ બળવવામાં-પદરના પૈશાથી ખરો
ધર્મ બળવી ઉજવળ અવગ્રીય જ્ઞાતિને વિષે-મોટી કીર્તિને પામ્યાછો,
વળી સાધુ સંત અને અભ્યાગતિઓ વગેરે મુસાફરની વિખતિ દુર
થવા-વર્ષાઈ શેઠ શાહુકારોને પરોપકાર બુદ્ધિથી જગાડી,-તેમાં જો
લઈ અનશ્રમ (સદાવ્રત) જેવાં જાહેજલાલીને નામે ધર્મનાં ઝરણ
વહેતાં કરાવી-એવા શુભ કાર્યોમાં આપ હમેશાં પ્રવર્ત રહેલાછો; વ-
ળી આપ શુદ્ધ અંતઃકરણથી ગુજરાતી સાહિત્ય ધારના ગ્રંથો રચ-
નારને ઉત્તેજન આપી, અપાવી સારા પુસ્તકોનું રતનખંડોળ વૃદ્ધિ ક-
રવા હમેશાં શ્રમ લઈ સ્વદેશ હિતના કાર્ય તરીકે સંપૂર્ણ સન્મતિ ધ-
રાવોછો-તેજ મુજબ આ સાર્વજનિક ઉપયોગી ગ્રંથ જાહેરમાં લાવવા
આપે જોહોળી નકસો ઇનામમાં વહેંચવા ખરીદી તન મન અ-
ને ધનથી મોટી ઉદારતા વાપરી છે. અને હું સાંભળું છું કે-આપ
આવાજ ઉઠ્યા ખવાશોને લઈ વડોદરાના મહમડન કોમના પ્રખ્યાતિ
પામેશાં નવાખ મીર સદ્દર્શીન સાહેબના એક વિશ્વાસપાત્ર અને મિત્ર

હલાલ કાર્યભારી તરીકે વખણાઈ છે; વળી નામદાર શ્રીમંતભાવકવાડ સરકારની સેસન કારટના એક આસેસર છે. એજ આપની દીર્ઘદૃષ્ટી ભરેલી રાજકુશળતાની સામીતિ આપે છે. વગેરે સદ્ગુણોનો આપે અંતર - પોષાક પહેરી લીધેલો છે. જેથી આપ પ્રત્યે મારો સ્વદેશ ભક્તિનો અતિ પ્રેમ ભરેલો સ્નેહ આકર્ષાય. ગુજરાત - કાઠિયાવાડ માં પ્રખ્યાત થઈ ગયેલા શ્રીનાગજી માહારાજના શતવર્ષમાન કુંડલીઆ અને મેષસમાચાર વગેરે મહાન શોધ સંગ્રહનો-રાગ- પ્રભને ઉપ-યોગી ગ્રંથ આપની રજા લઈ નીચેના અલ્પ પ્રસાદરૂપે અર્પણ કરવા રજા લઉં છું - તે સિવકારી આ હિંદના દાસ ભક્તને કૃતાર્થ કરશે.

દંદ્રિવિનય.

અર્પણ તાંદુળ દીજ કીચે જયમ, કૃણુ કૃપાએ મરી કૃપણાઈ.
વિદુર ભાણંથી રાજ થયા. ભુગતે ભલે ભાવ આનંદે અપાઈ.
સ્નેહથી શીવરી બેર વખાણુકે જૂડે જમે જગમે જશગાઈ;
મકવાણા ઓહિમતે અર્પણ કિયેહમ, કિજે કૃપા અતિ શ્રી દામોદરભાઈ.

તા. ૧—૧૨—૦૪
સુ. રાજદ (તામે ધંધુકા)

}

હું છું. તમારો પ્રેમાધીન
દેવજી. ઉકાભાઈ મકવાણા
દેસી વાયુ ચક્ર સાસ્ત્રી-ગુ. કા.

પ્રસ્તાવના.

• દાહ્યા. •

• દૈવ દુષ્ટ દુનિયા વિષે, પેટું રચ્યો પ્રપંચ;
નીર ખીર નોખા કરે, જો હોય સુમતિ હંસ.

માહાત્મા શ્રી નાગજી માહારાજના સાઠ સંવત્સરી કુંડળીઆ અને ચોમીસાના વર્તારાનો કોહિનુર નામનો ગ્રંથ પ્રગટ થયા બાદ તે સાર્વજનિક હોધ તે કામને રાજ પ્રજાએ એક અવાજે વધાવી લેવાથી અમારા સંશોધનમાં ઉમંગ વધ્યો હતો.

• આવતું ચોમાસું અને વર્ષ ભાવ કેવાં આવશે. તે માટે માહાત્મા શ્રી નાગજી વિપ્રના વર્ષ ભાવના કુંડળીઆ દરસાલ મગાવવા ઉપરાંત તે સંજયે હકીકત ચોતરફથી પુછવી જારીજ હતી. જેથી એહેતુ પારપાડવામાટે વર્ષ ભાવના કુંડળીઆ. સં. ૧૯૦૧ થી ૨૨૦૦ સુધીના પુરાં આ બીજા ભાગમાં ટીકણ સાથે દાખલ કરવાનું માન અને ઉપકાર માહાત્મા શ્રીના સદ્ગુણી અને વિદ્વાન પુત્ર ગૌરી શંકર નાગજી બાઈ ને ધટેછે. તેમણે પોતાના પિતાની જાહેજલાલી જાળવી રાખવા માટે આ ગ્રંથ વર્ષ ભાવ કુંડળીઆનો ઉત્તરાર્ધ ભાગ સં. ૧૯૭૩ થી પુરો કરી દેશ ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યોછે. પણ મોટા ખેદની વાત એ છે કે આ ગ્રંથ પ્રગટ થતાં જોવાને તેઓ હયાત ન રહ્યા. અને ૬૦ વર્ષની ઉમરે સં. ૧૯૫૭ માં કૈલાસવાસ થયા છે. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે. તેમની પાછળ આ જાહેજલાલી ટકાવી રાખવાનું કાર્ય સેવક તરીકે અમારે શીર આવી પડવાથી ઉત્તરે તર તન, મન અને ધનથી મગજને લાખે જીવાળે નાખી મેધસમાચારના મહાન ઉપયોગી જોગોનું લાખી મુદત્ત જોખજરવેશ ન જારી રાખી આકાશ, વાયુ, વાદળ વગેરેની નિરિક્ષાઓ જાતે કરી નોંધી રાખી-આવતું ચોમાસું અને વર્ષભાવ કેમ શોધી શકાય તેનો આજે દુષ્ટ ચિતાર-પુષ્કળ દાખલા ફલીલથી આ બીજા ભાગમાં દાખલ કર્યો છે. અને દેશને ધકો લગાડનાર-એ જોરાવર દુશ્મન-દુશ્મન અને મરઘી સામે કુદરતી અને વહેવારિક કારમતો અતુલ્ય પૂર્વક

કમિ લગાડવા પ્રયત્ન કર્યો. આને ચોમાસાના વર્તમાન અને ખેતી-વાડીનું કામ-એ દેશહિતની મુખ્ય ખીના હોવાથી મારા અનુભવમાં ને સશોધનમાં જે જે આવ્યું તે મુજબ, ગુરુ ભેદ ન રાખતાં આપણી પ્રાચીન રીતોના અભિમાન ધરાવનારા મહાન જોગોનું આ ગ્રંથમાં પણ સાક્ષાત્પણે રાજ્ય પ્રજાને જણાશે તો સાર્વજનિક ધારણા પાર પાડવાની સહમુદ્ધિને માટે પ્રભુનો હાથ માનવા સાથે કૃતાર્થ થયો માનીશ.

આ ઉપયોગી ગ્રંથ જાહેરમાં લાવવાનું મુખ્ય માન વડોદરાના પ્રખ્યાત નવાબ સાહેબ મીર સદૃશદીન હુસેનખાન સાહેબના સહયુક્ત કારભારી શ્રીયુત દામોદરભાઈ રાજરામ રાવળને ઘટે છે તેમના સંગીત ઉત્તેજનથી આ ગ્રંથ વેળાશરે જાહેરમાં આપ્યો છે. જેથી આ પુસ્તક તેમની રજા લઈ તેમનેજ અર્પણ કરવાની. હવે તક આપી. તે ખાતે પરમ આનંદ થાય છે.

આ ગ્રંથ જાહેરમાં લાવતાં પહેલાં મારે ભુલતું નહિ જોઈએ કે, દેશી વર્તમાન પત્રોમાં આવતી હવા-પાણીની ઉપયોગી નોંધોનું અવલોકન મને મદદગાર થઈ પડેલ છે. તે માટે તેમનો અને રાજકોટના વાટસન મ્યુઝયમના ક્યુરેટર શ્રીયુત આચાર્ય વલ્લભજી હરિદત્તે તથા દેવગઢ બારીઆના માજી દીવાન શ્રીયુત વિદુલદાસ ધનજીભાઈએ જે કીંમતી સલાહો અને મદદ આપી છે તે માટે તેમનો પણ અભિવાદન પૂર્વક આભાર માનું છું.

પુસ્તક રચણ સોજ પેટ છે પણ તેમાં કેમી બારપેજ જેટલું લખાણ પૃષ્ઠમાં સમાવેલું છે. જેથી કદ કરતાં ઉપયોગીપણા ઉપર સુઘ વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. ભૂલત્યુક માટે ક્ષમા માંગું છું.

આ દેશી વાયુ ચક્રખાતાને સંગીત ઉત્તેજન આપવા વડોદરા વગેરે રથજે હીલચાલ આવે છે. અને ગુજરાત, કઠિયાવાડ ને કચ્છની રાજપ્રજાએ આ ગ્રંથને ઉમળકાથી મદદ આપવી જરી રાખવાથી તે સૌના આજ પાર તરીકે મારા સંતોષની ખાતર છેવટ મુખ્યારક નામોથી નોંધ લીધી છે.

મુ. રોજી- (તાબે ધંધુકા) }
સં. ૧૯૬૧ મહાશુદ્ધ ૨ }

અંથકર્તા.

અનુક્રમણિકા.

વિષય-

૪૯.

૬. વિષય-

૫૯.

પ્રકરણ-પહેલું. ૧

શત-વર્ષભાવ કુંડળા આ. ચૈત્રી વ.
૧-સંવત ૧૯૦૧થી ૨૦૦૦ વર્ષ
સુધીના-પુરા ... ૩૪

વર્ષભાવ જોવાના મુખ્ય થંભ. ૩૪

પ્રકરણ-બીજું. ૩૫

મેઘસમાચાર-(પુરસનુ તમામ ભ.

વિષય) તેમાં આરેભાસના ફેડ-

વાર-રતુ, નક્ષત્ર, ગર્ભ, વાયુ, મ

હણ, વાર, નિધિ, આકાશ, વા

દળાં વગેરેના જોગો ઉપરથી ચો

ભાસાની તથા વર્ષભાવની કર-

ણીનું ફળ. ... ૫૨

આરેભાસની પુનમના જોગ ૫૨

પ્રકરણ ૩ જી. ૫૨

મેઘસમાચારના વર્તારાની-પુષ્ટી-

ઓ-પાછલી સેંકડો વર્ષની રતુ.

નો અવલોકન પૂર્વક ભવિષ્ય અ.

• ને સુખોષ કાવ્ય-ગદ્યરૂપે ઇતિ-
હાસીક આમેલુખ ચિતાર. (હિ-
માલયની કરણી સાથે. ૯૦

પ્રકરણ-ચોથું. ૯૦

શુન્દરાત-ક કિયાવાડમાં પૂર્વે પડે-
લા દુકાળનો વિચિત્ર હેવાત અ
ને તે ઉપરથી મળતો ઘટો.

પ્રકરણ પાંચમું. •

દુકાળ સામે ઉતાવળે ચડાઈ લઈ
જવાનાં કારણો... ૯૫

દુકાળ સામે કુદરતી તથા વૈજ્ઞાનિક
કારગતોની ચડાઈ (અચાવ). ૧૦૦

પ્રકરણ છઠું. ૧૦૮

મરડી ઉત્પન્ન થવાનાં કુદરતી અને
વૈજ્ઞાનિક કારણો (મુગતત્ત્વો) ૧૦૯

મરડી સામે કુદરતી તથા વૈજ્ઞાનિક
કારગતોની ચડાઈ (અચાવ) ૧૧૩

અમૂલ્ય લાભ.

વિજ્ઞાન-વિલાસ.

અને

પ્રાચીન-અર્વાચીન શોધ પ્રકાશ.

(ચોમ્બસાના વર્તારા અને ખેતીવાડીના સંગીન સુધારા વગેરે
સાથે) ઉપરના નામનું માસિક કાઢવા અમે ગોડવલુમાં છીએ તો આ
સાર્વ જનીક કાર્યમાં ૫૦૦ નામ નોંધાયાથી શરૂ કરીશું.. માટે ના-

મ ત્રોધાવો. કિંમત વાર્ષિકિ લવાજમ-એક રૂપિયા. પો. માફ.

મુ. રાજકોટ-(કાઠિયાવાડ) } તંત્રી. ૬
અથવા-મુ. રોણક (ધંધુકા થઈ) } દેવજી ઉઠાભાઈ મકવાણા
દેશી વાયુચક શાસ્ત્રી ગુ. કાઠિયાવાડ.

તૈયાર છે.

ચેતવણી-(અમારી પાસેથી મળવાના ગ્રંથો.)

અમારી પાસેથી મળવાના ગ્રંથો ભાગ પહેલો:-સાઠ-સંવ-
ત્સરી કુંઢકીઆ અને ચોમાસાના વર્તારાનો કોહીનૂર. નામનો ગ્રંથ છપાઈ
બહાર પડ્યો છે. ઉત્તમ છાપણી. ઉત્તમ કાગળ કદમાં રોયજી સોળપેજ
પૃષ્ઠ સ્વગભગ ૨૫૦ નો છોટના પુંઠાથી બંધાવવામાં આવેલ છે. એ
ગ્રંથના ઉપયોગી પૃથા માટે ગુજરાત-કાઠિયાવાડના સાક્ષર. મંડળે એ-
કે અવાજે ઉત્તમ, અભિપ્રય આપ્યા છે. તેની પહેલી આવૃત્તિની હ-
જાર નકલ જલદી ખસાસ થતાં, ઉપરા ઉપરી માગણી ચાલુ હોવા
થી બીજી આવૃત્તિ સુધારા-વધારા સાથે ચોમાસાના વર્તારા અને ખેતી-
વાડીના સંગીન સુધારા અને, વસ્તુઓના તેજ મંદી થવાના ભાવ
સાથે. આ ગ્રંથમાં સાક્ષાતકાર દીગદર્શન આપી તેના ઉપયોગીપણામાં
તન, મનથી વૃદ્ધિ કરવામાં આવી છે. કી. ૧ (એક રૂપિયા) પોષ્ટેજ
અને. વે. પે. ખર્ચ જૂઠું. પાંચ નકલે એક નકલ ભેટ.

ભાગ બીજો. શત વર્ષમાવ કુંઢકીઆ અને મેઘસમાચાર. કિં-
મત-પાર આના પોષ્ટેજ અને વે. પે. ખર્ચ જૂઠું, પાંચ નકલે એક
નકલ ભેટ.

ઉપરના બેઉ ગ્રંથો ખાસ અમારા પાસેથીજ મળવા ગોઠવણ રા-
ખવામાં આવી છે. માટે જોઈએ તેમણે. વે. પે. થી મગાવી લેવા
મિનતિ કે, હવેથી સધળો પત્ર વહેવાર નીચેને સરનામે રાખવો.

મુ. રાજકોટ-(કાઠિયાવાડ) } પ્રાચીન સંશોધક
અથવા. મુ. રોણક-ધંધુકા થઈ) દેવજી ઉઠાભાઈ મકવાણા.
દેશી વાયુચક શાસ્ત્રી

॥ श्री जगदीश्वराय नमः ॥
शतं-वर्षभावं-कुंडलीआ.

(श्री नागञ्ज महाराज विरचीत.)

अत्री-वर्ष. स'वत् १६०१ थी स'वत् २००० सुधी. सैकापुराना.

(सन १८४४ थी—सन १८४३ सुधीना.)

चैत्र - वर्ष-स'वत-१६०१. सन १८४४.

अंतर धर्या अय ओकडा, हाई छे दुःख हर्न;

१ना इरको २उरमे नहि, ताज तोय अन्न तर्न.

ताज तोय अन्न तर्न, धन संपत सुख साजे;

चित्त रित ३अइ-वित, विश्वमे नवीन विराजे.

उहे नागञ्ज वीप्र, सुभक्षि सुख रहे स्वतंतर;

नेक कथा दुःख नाहि, ओकडा धर्या अय अंतर. १०

अर्थः—१ इरको नहि, २ भय. ३ पीछुं नविन जलुय.

सं—१६०२. सन १८४५.

जिसेतरडी अनहु आगम यात अवेव;

१पावस पश्चिम मेपरा, २अदप निपति—३मेव.

अदप निपति मेव, कच्छु दिन लागे करडुं;

४अनीस ५वीस उत्पन्न, तांकि जे पांजा परडुं.

उहे नागञ्ज वीप्र, नभाव पशु ओर नरडी;

हिंमत रहे दुशियार, अनहु जिसेतरडी. २

શબ્દાર્થ—૧ ચોમ.સું. ૨ સૌચું. ૩ થોડી નિપજ. ૪ વાયુ.

સં—૧૯૦૩.

સન ૧૮૪૬.

તિલોતરડી તિન અત, મે મીધા કચ્છુ મન;
પાવસ પશ્ચિમ પ્રવલહે, ધાન તરન ધન ધન.
ધાન તરન ધન ધન, હર્ન સખ દુઃખ હૃદયકા;
દાન ગાન અતિ બાન, માન મહિ બટે અદુકા;
કહે નાગજી વીપ્ર, મયણુ આમય બય મર્ઠી;
હરકિ કરેસો સોઇ, તિનગત તિલોતરડી. ૩
શબ્દાર્થ—૧ આગર. ૨ માણસની. ૩ પૃથ્વી. ૪ રોગચાળો.

સં—૧૯૦૪.

સન ૧૮૪૭.

ચિડોતરડી શ્રવણુ મન, સુજન ધારિયો ચંત;
આર વારે પશુ-જારસો, અહિલાશ્ચરે ઉપજંત.
અહિલાશ્ચરે ઉપજંત, ચંત સખ રખનાં સોહિ;
અધિક બટે આનંદ, ચંદ-કૈરવ હિત હોઇ.
કહે નાગજી વીપ્ર, નિક નિધડક કહિ નરકિ;
સુજન ધારિયો ચંત, શ્રવણુ મન ચિડોતરડી. ૪
શબ્દાર્થ—૧ સૌને જમવાનું. ૨ નિરણ. ૩ કમોદ.

સં—૧૯૦૫.

સન ૧૮૪૮.

પંડિત પ્રિછો પંચકિ, રંચન રકમેતિ રીત;
પ્રખળ પ્રથિજળ પેખનાં, નરધર ધર્યા નવનીત.
નરધર ધર્યા નવનીત, રીત મંગળ મહિ વરતે;
જળખળ સલિતા જોર, ટોર પંચ જરનાં જરતે.
કહે નાગજી વીપ્ર, ગલીત બુકાદવ કિયો;
રંચન ઔરા રીત, પંચકિ પંડિત પ્રિછો. ૫

શબ્દાર્થ—૧ લગાર. ૨ થોડી. ૩ પૃથ્વી. ૪ માખણ. ૫ સાવ.
૬ ગળવું. ૭ શક્તિ. ૮ ખીજી.

સં—૧૯૦૬.

સન ૧૮૪૯.

ખટકા રખો ન ખલકમે, અપ અલિક દુઃખ ભર,
મે. મળશે ફળશે મહિ, પ્રખળ સલિતા પુર.
પ્રખળ સલિતા પુર, કુરંગોડુ સાલ નેક-નિ;
ચલે ધરાસર વાર, સાર સુખ સખ જન દેન.
કહે નાગજી વીપ્ર, ધનાત્રત ભર સખ-ધટકા;
ચટકા સિરિ શંક, ખલકમે રખોન ખટકા. ૬
શબ્દાર્થ—૧ થોડું. ૨ ખોડું. ૩ નહારી. ૪ જળ અમૃત જેવું.

પં રેલ ચરશે.”

સં—૧૯૦૮.

સન ૧૮૫૦.

ખાત બખાનું સાતકો, જાત સંક સંદેહ;
અગ્ર વરખ્યા જળ અલપહે, તો પ્રપ્ટે. બલ તેહ.
તો પ્રપ્ટે બલ તેહ, ગેહ ગોજરસેં અરહિ;
અન્ન તરણ અપાર, ભાર કોઠાર ઈકન ભરહિ. •
કહે નાગજી વીપ્ર, જિહ ગુરુગમ તે જાનું;
પૂર્વ સુખ સુખ પાત, સાતકિ ખાત બખાનું. ૭
શબ્દાર્થ—૧ પાછળથી જોર. ૨ ધર. ૩ પાડે. ૪ અનાજ.

સં—૧૯૦૮.

સન ૧૮૫૧.

ઠાઠ ઠીકહે આઠકા, યૌદિશ હોત સુમાળ;
મયણુ પરે મરઘી ફરે, મસ્તા મદ પશુ માલ.
મસ્તા મદ પશુ માલ, તાલ સાલ સુખ સમતા;
તર્ન અન્ન નાહિ તાણુ, વાણુ અત્રત પય મન ગમતા.
કહે નાગજી વીપ્ર, લખી*ગુન ગઢા ગતિ ભે:
અવર ન ધડનાં ધાટ, આઠકા ઠાઠ ઠીકહે. ૮
શબ્દાર્થ—૧ મરઘી. ૨ ધી, ૩ દુધ.

સં—૧૯૦૯.

સન ૧૮૫૨.

વમે નિધિ નિહારિયો, દવમે દુનિયાં દુઃખ;

ભવમે અથે મિટકત કરે, મિન્યા વિવેક મિમુખ.
 મિન્યા વિવેક મિમુખ, દુખ ક્યું વિલકા નહિ,
 મિલેજે જીવન મુક્ત, જુક્ત^૧ કસ-કપ^૨ ન રેખામ.
 કહે નાગજી વિપ્ર, શાલ શુભ માતો સિધિ;
 તો કંચિત કહિ તાણુ, નિહારિયો નવમે નિધિ.

અર્થ—જુક્ત. ૨ દેવી રૂપી.

સં.—૧૮૧૦. સન ૧૮૫૨.

ગમ સુનાવું અગમકિ, નેચલ^૧ તત્ત્વ નિહાર;
 કાલ કહો મત કરારા, ચૌપદ ગદ સંધાર.
 ચૌપદ ગદ સંધાર, દશુક^૨ ખેલન^૩ ખોટા;
 અન રસ કપજે ધરન, તરન-ચરનકા^૪ ત્રોટા.
 કહે નાગજી વીપ્ર, ગુર-વિન^૫ સંકટ^૬ ગાવું;
 સમધારણુ તેહિ જાલ, અગમકિ ગમ સુનાવું.

અર્થ—૧ નકો. ૧ દસમા વર્ષના. ૩ બાવ. ૪ ખડખોટ.

૫ મોટું પૈસાવું, ૬ દુઃખ.

સં.—૧૮૧૧. સન ૧૮૫૪.

આન અદેશા અંતરે, હાલ શાલ અગિયાર;
 ખાંટ^૧ ખેચાયા વર્ષકુ, બસેંગા^૨ અખવાર.^૩
 બસેંગા અખવાર, કચ્છુ જલ કટિ કાવે;
 નરધર પથુ નમાવ, એય નહિ આલિ જાવે.
 કહે નાગજી વીપ્ર, કહ-ન કચ્છુ રખવાન-સૈજા;^૪
 હાલ શાલ અગિયાર, અંતરે આન અદેશા.

અર્થ—૧-વેચવું, ૨-વરસે, ૩-જળ, ૪-લગાર

સં.—૧૮૧૨. સન ૧૮૫૫.

બનું બતિયાં બારકિ, છતીયાં રખની સૌય;
 મે વસે મોંધા કચ્છુ, હાકમકું^૨ સંક^૩ હોય.

હાકમકું સંક હોય, તરન અલ તાળ તુગિ;
 બણે નહિ અન્યમાન, આદમી રહે હમંગી.
 કહે નાગજી વીપ્ર, મદ એહિ ધારો મતીયાં;
 સાલ પ્યાલકા તાલ, આત્મી બરનું બતિયાં.

શબ્ધાર્થ—૧-છાતીન વિષે, ૨-રાખને, ૩-બાય.

સં-૧૮૧૩. સન ૧૭૫૬.

તોય અશાડી તેરમે, ઘેર ઘેર મદિ^૧ ધૂમ;
 દલિપર દળ હમટે રૂશ્વ^૨ રોદિત્તા^૩ રૂમ.
 રૂશ રોદિત્તા રૂમ, ધુમ ધંધકી^૪ ધરમે;
 મુગળા^૫ પરજન^૬ હોય, તોય છત્રકત ધર સરમે,
 કહે નાગજી વીપ્ર, દલિપનિ બતિયાં ગાઠી
 સુગાળ-તાળ ચૈફેર, તેરમે તોય અશાડી.

શબ્ધાર્થ—૧-પૃથ્વીપર દુઝાણાની છત, ૨-દેશી, ૩-મુસલમાન
 ૪-ઘમઘ, ૫-બહોળા, ૬-વરસાદ, ૭-તરસું.

સં-૧૮૧૪. સન ૧૮૫૭.

રાખો ન શંકા રૌરકી^૧, કેવો અજે ન કાળી,
 નર પશુ વસુ નમાવહિ, ચૈદો તેડી સાલ.
 ચૈદો તેરકી સાલ, માલ^૨ મહરગત માનો;
 ઝંજવન^૩ જંજાં જંકજેર, પરાબવ^૪ પરાજ-પિછાનો.
 કહે નાગજી વીપ્ર, વાવરા હોવત વંકા;
 અંતે અનાજ અપાર, રૌરકી રખો ન શંકા.

શબ્ધાર્થ—૧-કાળની, ૨-મોંઘાઈ, ૩-મુસલમાન, ૪-તલવાર
 ચાલે, ૫-મરાય, ૬-હાર, ૭-રાજને.

સં-૧૮૧૫. સન ૧૮૫૮.

પરખ્યા કિન પનરકી, વરખ્યા વિજહે વોમ^૧;
 ચૌપદ-^૨મદગદ સેદસેદ સાલ મહરગત સોમ.

સાલ મહરમત સોમ્ય, મોમ્ય અનભાવ બહેરા;
 તુપ ગોધમ ગુડ રોજ, ખેલ લેવું એક ખેરા.^૧
 કહે નાગજી વીપ્ર, જનજીમમે એસા નરખ્યા;
 અંત બઢે આનંદ, પનરકી કિનિ પરખ્યા.

શબ્દાર્થ—૧--આકાશ, ૨--અગવાન, ૩--રૂડી, ૪--જોતિષ.

સં—૧૯૧૬. સન ૧૯૫૯.

સૂનિયો બતિયાં સોગકી, ધરપર હોશે ધાન;
 સુભિક્ષ હોઈ પ્રજા સુખી, રસકસ અગળા જાન.
 રસકસ અગળા જાન, દાન દયા ધર દરસે;
 અધિક બઢે આનંદ, વારંતો ચૈદિશ વરસે.
 કહે નાગજી વીપ્ર, શંક કચ્છુ રખો ન છતિયાં,
 અધિક બઢે આનંદ. સોજકી સૂનિયો બતિયાં.

સં—૧૯૧૭. સન ૧૯૬૦.

ચૂંતે ધરિયો સતરકી, બાવિ વરનું ભેદ;
 ધન વરસે અન્ન આકરા, વાયક અફર એ વેદ.
 વાયક અફર એ વેદ, ખેદ જમીનદાર ઉર જાણો;
 દારામતિ^૧ ડમડોલ, ધરાં તેડિ ધંધ ધુક્ષો.
 રહે નાગજી વીપ્ર, રઅસિ-ખેલ સલકી અંતે;
 સુજિત સલિતા પુર, સતરકી ધરિયો ચંતે.
 શબ્દાર્થ—૧--કામમાં વહેરનું તોફાન, ૨--તરવાર ચાલે.

સં—૧૯૧૮. સન ૧૯૬૧.

જોરા બઢે જવન જગ, હિમંત^૧ ગત—કિંદવાન;
 મોંધા સરવજ માલ ગહિ, ખિશઃ ધાનકા^૨ માન.
 ખિસદ ધાનકા માન, જાન હદે કહિ હેતુ;
 પાવસ રતમે પ્રગટ, ઉગહિ અંબર કેતુ.
 કહે નાગજી વીપ્ર, કસ્ત બાવ—^૩ચૌ ઠોરા;

કોરા બુદ્ધે ન કાળ, સાલ જવતુજ જોરા,
 અર્થ—૧ હિંદ હિમતમ્ પાછો પડે, ૨-વરસ સાંઈ પંથુ અ-
 નાંજતું માન, ૩-તમામ ઠોકણે આકરું.

સં—૧૯૧૯. સન ૧૮૬૨.

મોંધા સરવસ ગુલ મહિ, સાલ ઓગણિસા સોધ;
 નટે^૧ ન વર્ષા જેજતા, હલકા ભાવ ન હોધ.
 હલકા ભાવ ન હોધ, તોય સોરઠ ધર તાંગી;
 મટે ન મન જન^૨ મોદ અંતે સખજન ઉમંગી;
 કહે નાગજી વીપ્ર, સખીજનસી નાંહિ સોંધા;
 હોંસે સાલ નહિ કાળ, માલ મહિ સરવસ મોંધા.
 અર્થ—૧-ફરે નહિ, ૨-વરસ કઠણ, ૩-ફરે, ૪-સર્વચીજ.

સં—૧૯૨૦ સન ૧૮૬૩.

વિજ્ઞા આવત વિશ્વમે, સૂણ આગમ ગુણ સાર;
 ૧ દર્પે દનિ ડર દેખકે. કિન કુમક કિરતાર.
 ૨ કિન કુમક કિરતાર વારતો પ્રાવટસે વગસે;
 તાજ તર્ન અન ધર્ન, ૪ ઉમ રસ દુઃખ ભાવે દસ.
 કહે નાગજી વિપ્ર, સખી સુખ દુઃખ સમ દિશા.
 લહે પતુજ અન લાજ, વિશ્વમે આવતા વિશા.
 અર્થ—૧ ભય, ૨ કરી, ૩ મદદ, ૪ કાળનો ભય, ૫ ર.

સં. ૧૮૨૧ સન ૧૮૬૪.

અબ દાખું ઐકિકા, ભવશ હોનકા બેદ;
 ૧ ત્રાસ તરે જીમુદ જરે, ફરેન બંતિયાં બેદ. ૨
 ફરેન બંતિયાં બેદ, જબેદ નરનાર ન ખટક;
 પ્રબલ પિડા ૪ મહિ દિઠ, લેહિ રવાંકે પલટક;
 કહે નાગજી વિપ્ર, ગુપ્ત ૧ મુન જોઈ ન રાખું;
 ભવશ હોનકા બેદ. ઐકિકા અમાહ દાખું.

અર્થ—૧ બય વહાણને, ૨ વેદ, ૩ પીઝનદિ, ૪ બહાકારપેટે.
દેખાય, ૫ ૩ નો ૬ બાવ, ૭ ભેદ, ૮ જાનો નથી સંખંતો.

સં—૧૮૨૨ સન ૧૮૬૫.

ધનકી તંગી ધનપરે, બાવીશમે બુધ જાણ;
ચાવલ ચણકા ૧ મહર્ગતા, વસ્તુ સમુદકી વાણ
વસ્તુ સમુદકી વાણ, જાણ કાત્રી કરણ ખેલે,
દેશ ૧૬૫ ડમ પડાલ, મોલ ૧-મનુખ કાલે ખેલે,
કહે નાગજી વિપ્ર, ફોજ બહુ દૂરે ૭ નીરંગી;
અંત હોન આનંદ, ધરાપર ધનકી તંગી

અર્થ—૧ મોંઘાઈ, ૨ સોંઘાઈ, ૩ લઠાઈ થાય, ૪ બય, ૫
માઝાંગ, ૬ મેલને ખોરડાં બીકથી છોડે, અંગ્રેજના અર્થમાં

સં—૧૮૨૩ સન ૧૮૬૬.

બનું તન ત્રેવિસકા, બૂપત શિર હે ૧ ભાર;
અતિ જોર ૧ અંગ્રેજકા, તમ છુટત જતલવાર,
તમ છુટત તરવાર, હાર ખત્રી મન હોમ;
બુધ અધિકા જોર, કાયમ નર જોનાં કોઈ,
કહે નાગજી વિપ્ર, ધધ ૧ પશ્ચિમકિ ધરનું;
દરહિત સહિત સંતાપ, તત્વ ત્રેવિસકા બનું.

અર્થ—૧ રાગને ભાર, ૨ અંગ્રેજનું પરિવણ, ૩ લગ્ન મળે
૪ વાયુનું જોર, ૫ પશ્ચિમ ધરામાં તોફાન ૬ રેયતને.

સં—૧૮૨૪ સન ૧૮૬૭.

વિશ્વ વસા ચોવિશ હે, પંચમે પરમાન;
૧ તારા અવગુવ તાહમે, પડે ૨ જોન ૩ પેળન.
પડે જોન પેળન, જન ભેટે રીત ચહુ
સંવતસર ૧ સુગન ન માંડ, અંતર નર મુખે ઉચાહુ
કહે નાગજી વિપ્ર, વલમે કહેહી તાકે;

કર્તા હોય કિરતાર, એવીશહે વિશ્વ વસાકે.

અર્થ—૧. સ્તમ્ભ મુકેને, અવસુત, ૨ મીઠું, ૩ દુધમાં ૫૨૦ તેમ જ. ૪. શીઠુ નુડવાથી ગ્રહણ થાય, ૫ વરસ, ૬ સારાપણું ૭ નહિ મેલે.

સંવત ૧૯૨૫- (સન ૧૯૬૮) નું વર્ષ સાફ હતું, અને સંવત ૧૯૨૬ (સન ૧૯૬૯) નું વર્ષ વરસાદ પાણી બોહળા અને સાતે સારા પાકી હતી. પણ દેશમાં તીડનાં જળરાં ટોળાં વિજળીને વેગે સેંકડો માઠિમાં ફરી વળા પાકનો નશ કર્યો તે દુશળ પાડ્યો. આવી તીડ કોઈવાર નાવ્યાં નથી. આ તીડ અસંખ્ય અને સેંકડો ગાઠિમાં આકાશ વાદળાં મધ્ય છવાઈ ગએલું દેખાણું હતું. કાંઈક પાછતર પાક ખચવા પામ્યો હતો. ઇશ્વરની કુદરતની ગતિ અગાધ છે.

સં—૧૯૨૭ સન ૧૯૭૦

વરખ આયે આ વિશ્વમેં, સાલસે સત્વાલીશ;
જીમુત વરખે જગતસો કુવિ જમહી કય.
કુવિ જમહિ કીચ, મીચ મરધી સે મરદે;
ચતુર્પદ સિન્નિશંક, હવિખાચ ધરિયો હરદે,
કહે નાગજી વીમ, જગા જગા જોરા જાયે;
સમતા સમજી સાલ, વિશ્વમેં વરખ અન આયે.

સં—૧૯૨૮ સન ૧૯૩૧

ચિત્ર બાનુકિ સમજીઓ આગમકો અનુસાર;
અઠ્ઠાવિશા આવતા, વરસે વિશ્વે વાર.
વરસે વિશ્વમેં વાર, કચ્છુ દિન લાગે કરકું;
અનિશ્ચ આતપ હે અપાર, ખલકમેં ખાંડા બરકું.
કહે નાગજી વિષ, ધરાપર પીઠ ધાનુકી;
કરનહાર કિરતાર, સમજીઓ ચિત્રબાનુકી.

સંવત ૧૯૨૯- (સન ૧૯૭૨) ની સાલમાં મહા વદ પં ની ચત્તે જે. ઉજ્જે થયો તે ઉપર આયુર મારીશંકર મહારાજનો કુંડળીઓ. પ્રિયો મત કોઈ દેખકે, અંબર તિશા ઉજ્જે;

(૧૦)

પોણ વદી દક્ષી દીને, કિયો જગન અંબરેશ.
કિયો જગન અંબરેશ, વિષ મૃતુ રક્ષણ હેતુ;
મૃત લોકકે માંચ, પુન્યકી ખાંધો સેતુ
કહે ગવરી ગુણ જન, ધ્યાન^૦ધનિકા ધરીયો;
અંબર નિજા ઉજેશ, દીક્ષમેં મત કાંઈ ડરિયો.

સંવત ૧૯૩૦ થી સં. ૧૯૩૩ (સન ૧૯૭૩ થી ૧૯૭૬
મુધીનાં વર્ષનાં કુડળીઓમાં વિશેષ જાણુવા જેવું નથી. પણ તેને
ભાવ સાકે સંવત્સરના તે સાતના કુડળીઆ પ્રમાણે જાણુવો.

સં—૧૯૩૪ સન ૧૯૭૭.

ચાર ત્રીસકી સખ સુતો, ખતીયાં બાંધિ બખાન;
પ્રથમ પાવસ મયક હે, ધરા ધાનકા માન^૧
ધરા ધાનકા માન, તાન જાવત હૈ ^૨ તરને;
નવીન અન્ન નિષાય, ધિગ્જ અર ધરમજ ધરને.
કહે નાગજી વીપ્ર, મયયજુમે મનુષ મીસકી^૩;
નરપતી દરક નવીન, સુતો સખ ચાર ત્રીસકી.

શબ્દાર્થ—૧ અનાજનું માન, ૨ ખડતી ધણી તંગી, ૩ માણસ ૪ મરે

સં—૧૯૩૫ સન ૧૯૭૮.

બિચારી ખતિયાં પાંત્રીયકી, ધારી લેનાં ધીર.
^૧સારી સો ખારી લગે, નદ બારી વહે નીર.
નદ બારી વહે નાર, ^૨શીર ^૩સસ ^૪સલભાં ચંકા;
જવર નર પીડત જોર, ચોર સખ ઠોર અટકા^૫
કહે નાગજી વિપ્ર, ^૬મર્મ કલા એહિ ^૭મદનારી;
; ^૮ઉદ્ર કોપ એ સમય, પાંત્રીયકી ખતીયા બિચારી.

શબ્દાર્થ—૧ વરસાઃ પછો ભિન્ન થવાથી ખારો લાગે, ૨ માથું.
૩ મોલ. ૪ દીડ, ૫ અચલભય, ૬ બેદ, ૭ શીવ, ૮ ઉદ્ર કોપરો.

સંવત ૧૯૩૬-૩૭ (સન ૧૯૭૬-૮૦) ના વર્ષ સારાં
હતાં વિશેષ જાણના જોશ નથી.

સં—૧૯૩૮ સન ૧૯૮૧.

વરખા વરસે વિશ્વમેં પરખ્યા પ્રખલ પવન;
નિરખ્યા જીમૂત નવિન, જલ જગ જ્યાં હવન,
જલ જગ જ્યાં હવન, જવનકે જોખા ગણો;
જલધી ખુડત ગજ, અનલ ઉગત કાણો.
કહે નામજી વિપ્ર, ચિતમ નિશ્ચે નિરખા;
આડતીસે આનંદ, વિશ્વમેં વરસે વરખ્યા.

સં—૧૯૪૮ સન ૧૯૮૨.

વારો સારો વિજયકો, ધરો શ્રવણમેં ધ્યાન;
સાંલ પતિ શુભ ચંદ્ર હે, સમતા સમજ સુખન.
સમતા સમજ સુખન, ચંલ એક આવત;
પરજન પરિચટ મહે, મેહતો શ્રાવણ સુકાત.
કહે નામજી વીપ્ર, ધરમ દીલ દાને ધારો.
જોવી ગલમે બીત, વિજયકો વારો સારો.

સં—૧૯૪૦ સન. ૧૯૮૩.

જયકી ગુકિત જાનીયો, રતિ વરસકે રાજ,
ચાલીસે જન સજ સુખી, પુનકી કરિયો પાજ.
પુનકો કરિયો પાજ, કેતુ કચ્છુ કપટ ધરાવે;
અગિત એરે લક્ષ્મી, મૃગીકા ગુધ્ધ કરાવે.
કહે નામજી વિપ્ર, અવનીયે જય આમયકી;
ખપર ચંલ હે તીન, જાનિયો ગુકિત જયકી.

સં—૧૯૪૧ સન. ૧૯૮૪.

પરખ્યા આગમ પ્રીતિયો ખર્નહુ બાવી ખાત;
કુખ દલશે દળશે મહિ, અનચર સમે અધાત.

અન્યથા સખે અપ્પાવ, તેંગ પૂરલ ધર વાચા
ભાસ આસુકે મદ્ય, મહેલું મુદ્દે ખમ આસા.
કહે નાગજી વીમ, કમલધર કમલિ વરખ્યા.
તર-કથુ તેજી ભાવ, પ્રિછિયો. આખમ પરખ્યા.

સં—૧૯૪૨. સન ૧૮૮૫.

એતાલીસે બરનહુ, આગળ વરસ અવેઘ;
ભૂમિ તનય વરસ ભૂપહે, મંદ મંત્રિ તતખેવ.
મંદ મંત્રિ તતખેવ, ચેત્ર શશિ દગુદમતા;
ચૌપદ ગદ સંતાપ, તુંગી નૃપ તેજ સમતા;
કહે નાગજી વીમ, દનિમે મિશ્રિત દીસે;
કૈયલ તંગી હોય, બરનહુ એતાલીસે.

સં—૧૯૪૩. સન ૧૮૮૬.

વરસે વરખ્યા વર્ષમે, એતાલીસે તોય;
ધર સરવર સરિતા બરે, ડરે ડાઠ દવ દોય.
ડરે ડાઠ દવ દોય, તોય રત ધામે પધામે;
વર રજ કરદિ નાસ, હોમ-દિન ગામે ગામે.
કહે નાગજી વીમ, ક્યા મળિ સો રસે;
કુરનહાર કિરતાર, વર્ષમે વરખ્યા વરસે.

અર્થ—૧. વરસાદ, ૨-યેગ વગેરેની ડાઠ, ૩-અગ્નિ ૪-જે
૫. મ.સમાં, ૫-પૃથક, ૫થક, ૬—જ્યા હવન વગેરે નહિ લ્યાં.

સં—૧૯૪૪. સન ૧૮૮૭.

સમય સાધારણુ શુભહે, ધરા ધમત રવિ પુષ;
જલ જોરા બળ પવનના, બ્રહ્મ બયે વર્ષે ભૂપ.
બ્રહ્મ બયે વર્ષે ભૂપ, હુપ તુલ તરન અન્ન ત્રણ;
ચુમલીશ સુબીશ, સુર નરનાર સમજાન.
કહે નાગજી વીમ, વસુધા વિપતિ વિધારણુ;

કનકાર કિરતાર, સુખ હે સમય માધારણ.

સં—૧૯૪૫. સન ૧૮૮૮.

પીતાલીશકી પ્રીછ અખ, મત ધરિયો મતવંત;
વિકારી વારા વિષમે, અનીક ખાત ખટ અંત.
અનીક ખાત ખટ અંત, જાત રજ જલજરે આમી;
વિલખ વરતે વિષ, સેધ સમ એ અનુગામી.

કહે નાગજી વીપ્ર, કનક ડર ધર કંપ દીસે;

શીવ શાંતિ સુખ સેન, પ્રીછ અખ પીસ્તાલીસે,

ટીપ—પ્રથમ વરસાદ થયા પછી. પાછત્રથી થયો નદિ. જેથી કાર્તિકી પંચમ ઉપર બારે માવડું થયું ને સમુદ્રમાં વીજળી નહમ ની આગબોટ હોમાણી, તે હજારો માણસના જનની ખુચારી થયેનો મુખ્ય બનાવ છે.

સં—૧૯૪૬. સન ૧૮૮૯.

છેતાલીસે સમજ્યો, આગમ ખાત અનૂપ;
પાવસ પશ્ચિમ પ્રમલહે, ભુવણચંદ્ર વર્ષ બૂપ.
ભુવણ ચંદ્ર વર્ષ બૂપ તુપ તુલ તુંગી તા ન,
અશાડ પુનમ ખાત, રાહુ ગ્રસણી વર્ષ રાજ.
કહે નાગજી વીપ્ર, નીરજો ક્રિયાહે નિષે,
રહે દાહસ ધરી રાત, સમય એ છેતાલીસે.

સં—૧૯૪૭. સન ૧૮૯૦.

સમતા સુખ સુડતાલીસે, દમતા પૂરવ દુઃખ;
રમતા રાહુ કહું રવી, જેઠ જોમ નીસી મુખ.
જેઠ જોમ નીસી મુખ, કાતિ પુનમ ખુષ કૈયે;
રહે કલાક દી રાત્ર, શશી સંત્રામે ચૈયે.
કહે નામજી વીપ્ર, મુનવંત બ્રહ્મન ગમતા;
બયે વર્ષકા બૂપ, સુડતાલીસે સુખ સો સમતા.

ટીપ—અ. સાંજમાં મુમજ પલાકમાં સરાસરી વરસાદ બહુ

ઝાંછો થયો. પાછલા વરસાદની તાણુ થઇને વરસ ખાંડા બરડું થયું.

સં—૧૯૪૮. સન ૧૮૯૧.

નિચે ધરિયો નર સખે, અડતાલીસકો ઉર;
જવર ખાંસીકા ભેર હે, બાદરવા બરપૂર.
બાદરવા બરપૂર, ફૂર નહિ જાનો ફિકા;
ચંદ્ર મહન યુગ સત્ય, વૈશાખ પુનમ કતિકા.
કહે નાગજી વીપ્ર, દોષ ખમાસે દીસે:
રાત્રી મંદ છે સત્ય, નરસખ ધરિયો ચંતે.

સં—૧૯૪૯. સન ૧૮૯૨.

ધારો સખહી ધ્યાનમે, શુભ વાયક એ સોખ;
સાધાન એ સમય હે, ઝોગણુ પચાસે ઝોખ,
ઝોગણુ પચાસે ઝોખ, હોય વર્ષ રાજ ભોમે;
ચૌપદ—સીલી શંક, નરાં ગદ પીડીત જોમે.
કહે નાગજી વીપ્ર, તમેજર દરસે તારો;
પુંજ સહિતા પેખ, ધ્યાનમે સખહો ધારો.

સં—૧૯૫૦. સન ૧૮૯૩.

પ્રીછો સખહી પચાસકો, અગમ પરીક્ષા એહ;
હવિ રાજ વર્ષ રાજહી, માહપર મંદા મેહ.
માહપર મંદા મેહ, ખેહ ફાગુન રાહુ ખેલા;
ચંદા પુન્યમ સાહય, દરસદીન કરહી અહેલા.
કહે નાગજી વીપ્ર, હવિ એ મરજી હરિસો;
પુન્યે પીડા નાસ, પચાસકો સખહી પ્રીછો.

ટીપ—આ સાલમાં પરસોતમ માસમાં એલી બંધ વરસાદ થયો ને પાછળથી તાણુ કીધી.

સં—૧૯૫૧. સન ૧૮૯૪.

એકાવનકો ઉર ધરો, આગમ ખાત એ વાર;

મે જોરા ને મયંકકા સૂર્ય ધ્રુવનંદ નિરધાર,
સૂર્ય ગહન નિરધાર, વાર મંદ હોદિ મૈપાલા;
નર પશુ પંચુ નભીવ, તાવં દુંદન તેહ કલા.
કહે નાગજી વીપ્ર, જમતમે જડતા જનકી;
આપ પ્રબલ હિન પુન્ય, ઉરે ધરા એકાવનકી.

સં--૧૯૫૨. સન ૧૮૯૫.

આવન ખતિયાં બિચારતાં, સમતા સમજે સાલ;
ચૌપદમે શીલી ચલે, કવિન કારા કાળ,
કવિન કારા કાળ, માલ કથુ અગ્રે મોંધા;
પુનમ ચંદા પકડ ૧ શૌદા-૨ તર હોશે સોંધા.
કહે નાગજી વીપ્ર, નરાં અંત દુઃખ નસાવન;
ત્રેણુ હુતાશન હોધ, બિચારતાં ખતિયાં આવન.
અર્થ--૧. ખેપ, ૨ વહાણ.

સં--૧૯૫૩. સન ૧૮૯૬.

ત્રેપન વરસે ત્રીન ગત, અન તરણુ ધન ઉત્પન્ન;
૧ સિત ૨ સમીરાં ૩ સલભસો, ૪ દુઃખ દરસે દસદીન.
દુઃખ દરસે દસદીન, ૫ પીન-૬ પશુ પેખ પ્રથીમે;
૭ તીલ ૮ માંખ દ્વિગુડ ૯ તુપ, ધરાપર ધારો ૧૧ ધોમે.
કહે નાગજી વીપ્ર, ચંદા સુર મહન ન દરસે;
રવી વરસકા રાજ, ત્રીન ગત ત્રેપન વરસે.

અર્થ--૧-ટાક, ૨-પવન, ૩-ટીંડ, ૪-દશ દહાડા હુલડ જાણાય,
૫--મડાં ૬-દોર, ૭-અડક, ૮-ગોલ, ૯-ઘી ૧૧--થોડાં નીપજે.

સં--૧૯૫૪. સન ૧૮૯૭.

ચૌપન સાલ સમતા સહી, બપા ચની વર્ષ બૂપ;
પરુ બીતિ પરધર પરે, ધગત ધરા રવી ધુપ.
ધગત ધરા રવી ધુપ, મહનકી પોષે પેખો;

દર્શી પુન્યમ દર્શાત, આતસની શુકે લેખો.
કહે નાગજી વીપ્ર, અંકડ પીઠન અન્ન-ધનકી;
પશુ પ્રજા-મદપીડન, સમતા સહી સાંભ ચોપનકી.

સં—૧૮૫૫. સન ૧૮૯૮.

પંચાવનકી પ્રીછીયો, ભાવિ ભાંપુ ભાવ;
પુત્ર બને રાજ વર્ષકા, ભલા ભૂવિસર ભાવ.
ભલા ભૂવિસર ભાવ, નાવ નીધાયે નાસે;
અશાડ માગશીર્ષ આત, મહનકી પુત્રમ આસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, ઘટા-ચઢ ધીરત ધનકી
અન્ન-કયમત આનંદ, પ્રિછયો પંચાવનકી.

શબ્દાર્થ—૧ આ સાતમાં અનાજનો સંગ્રહ કરશે તેને આનંદ.

સં—૧૮૫૬ સન. ૧૮૯૯.

મહિસુર-પ્રરિતા મે લહિ, સોઇ છપના સાલ;
કલિ વ્યવસ મત કોશકે, તમે દેખતાં તાલ.
તમે દેખતાં તાલ, અદન યુગ પુત્રમ આસે;
જેઠ માગશીરે જાણ, થાંવર બ્રહ્મ ખાસે થાસે.
કહે નાગજી વિપ્ર, શની વર્ષ રાજા હરિતા.
પાપ બુદ્ધિ પ્રત્યય, મેલહી મહિસુર સરિતા.

અર્થ—૧૮૫૬માં દેવનાની નદી ગંગા સહ મૂકી સ્વર્ગે જશે. જેથી
કક્ષીયુગાત્મ પાપના પાણી વત્તાશે. ને જોયા જોવો તાલ યાશે. મતલબકે
ધોમ દુકાળ પડશે.

સં—૧૮૫૭ સન. ૧૯૦૦.

સમય સાધારણ સાલહે, સતાવનકી સોય;
રાહુ ન અસહી રવી ચક્ષી, તંગી કષ્ટુ તવ તોય.
તંગી કષ્ટુ તવ તોય, હોય ભૂપ વર્ષકા ભોગે;
સોઠક પશ્ચિમ સુખ, દુઃખ દરસે પરજોમે.

કહે નાગજી વીપ્ર, વૃક્ષકાં તેજાં અધારન;
હવન હેમ બય હરન, સાલહે સમય સાધારન.
ચૈત્રી—સં—૧૯૫૮ સન ૧૯૦૧.

અઠાવનકી ઉર ધરો, મીટ ન હોવન હર;
સુર ગુર રાજ સાલકા, સુખી સર્વ સંસાર.
સુખી સર્વ સંસાર, સાર અસંધર સરખા;
અમાસ આસુકી આય, અંગહીન અસહી અરકા;
કહે નાગજી વીપ્ર, મહાત્મ કહી એમનકી;
તનકી રેગદ તવ ત્રાસ, ઉર ધરો અઠાવકી.

અર્પદાર્થ—૧ મોહ, ૨ રોમનો ત્રાસ.

ચૈત્રી—સં—૧૯૫૯ સન ૧૯૦૨.

અનુભવ અર્થે ઓગણસાઠકા, સમજે સોમતિ શુદ્ધ;
જરહીં જીમુત જગતમે, વર્ષ રાજ હે બુધ.
વર્ષ રાજ હે બુધ, જુદ શસ્ત્રી રાહુ અકાશે;
ભોમે અડના બીતિ, અસત ધટી ત્રી ખત્રાસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, ફનીડર દુઃખ દરસે દવ;
કરનહાર કિરતાર, ઓગણસાઠકા અર્થે અનુભવ.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૦ સન ૧૯૦૩.

સમજે સખદિ ચીતસો, ઠીક સાઠકા દાઢ;
સખળ રાજ વૃખ સુર હે, આખર ખાતુ આઠ.
આખર ખાતુ આઠ, ચીત સમીર ગ્રહે ચંદા;
આસુ ચૈત્ર બિમય, અઠ ખટધટી દીન મંદા.
કહે નાગજી વીપ્ર, કરમેર પરજન કમજે;
પરિણામે સુખ સોઇ, ચિત દઇ સખહીં સમજે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૧ સન ૧૯૦૪.

અનુભવ અર્થે એકસઠકા, ધરખર ધગહીં બુધ;
જલ દિન જોરા યવનકા, બ્રહ્મ બયે વર્ષ બુધ.

બ્રહ્મ ભયે વર્ષ ભૂપ, તુષ્ટિ તુલ તબહે મંદા;
માઘ માસકે મધ્ય, ધૃતીસે અસહી બંદા.
કહે નામજી વીપ્ર, જૂઠું નહિ જીતો તલ જવં;
હરિ સો કરતા હોય, એકસૂકા અર્થે અનુભવ.

અર્થ—સંવત ૧૯૬૧ નો ભાવ એવો છે કે પૃથ્વી ઉપર તડકો ખુબ પડશે. વરસાદ થોડો અને ચવન જોર વર્તાશે. રાજા શુકર છે. ધી અને રૂની પીઠ મંદી રહેશે. માઘ માસમાં ચંદ્ર ગ્રહણ થાશે, એ બનાવો માટે જવ તલ જેટલું જૂઠું ન માનશો. પછી કર્તા ઇશ્વર કરે તે ખરું—

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૨ સન. ૧૯૦૫.

ખિચારી ખાત ખાસકી, ખારી લેનાં ધ્યાન;
ખિચારી સારી ખલકમે, ઉમિશ્રીત મહિમે માન.
મિશ્રિત મહિમે માન, જાન જવર પીડીત જોરા;
વર્ષ રાજ હે ખુબ, કેવળ કુર હે ન કોરા.
કહે નામજી વીપ્ર, વિશ્વમે વરસે વારી;
અહન નહિ શક્તી સૂર, ખાસકી ખાત ખિચારી.

શબ્દાર્થ—૧ નરસુ, ૨ સાંઝે એક વર્તાશે, ૩ કાંઈક બલહરાને કાંઈક મોળું. અર્થ—ખાસકનો ભાવ. ધ્યાનમાં લેજો. સાંઝે અને નરસુ એક ભાવ, પૃથ્વી ઉપર જણાશે. તાવની પીઠ વધશે. રાજા ખુબ છે. જેથી પરિણામ છેક ખરાબ નથી. જગતમાં વરસાદ થાશે. ગ્રહણ નથી.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૩ સન ૧૯૦૬.

હાલ બખાનું સાલકા, તીન સાહકા તાલ;
ખરખ્યા ખોત ન વરસહી, ખીરાજે રવી ભૂપાલ.
ખીરાજે રવી ભૂપાલ, ચંદ્ર શ્રાવણ ખમ્માસે;
અમાસ પોપટી ખાત, સવિતા સહુ થાશે.
કહે નામજી વીપ્ર, છકર શક્તી રાહુકી જણો.
માઘ માસકી મધ્ય, સાલકા હાલ બખાનું.

- અર્થ—તેસડની સાલનો ભાવ એવો છે કે વરસાદ બહુ વધી ન જાય, રાગ રવીં છે. શ્રીવણમાં ચંદ્ર ગ્રહણ બ્રાસ છે અને પોષમાં સૂર્ય ગ્રહણ છે. અને મહા માસની મધ્યે પણ ગ્રહણ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૧૪ સન ૧૯૦૭.

- સુખ દુઃખ સમતા સમયમેં. ચોસડયાકી સાલ;
• અને તરન અવની પરે, નદી ગ્રહન તે કાલ;
નાહ મહન તે કાલ, શાલ નૃપ ત્રિગુ ભયે હે;
અપર ચૈત્રથી આય, લક્ષ્મી નળુમી લયેહે.
• કહે નાગજી વીપ્ર, રીખણુ પર અસીયે રમતા;
પુન ધરા પ્રમોદ, સાલમે સુખ દુખ સમતા.

અર્થ—ચોસડની સાલમાં અનાજ, ખડ, વરસાદે નીપજ્યાથી વરસ સારું. ગ્રહણ નથી. શુકર રાગ છે. ચૈત્ર. અધિક છે. પૃથ્વી પર લગાઇ જગશે. આ સાલમાં પુને કરી માણસો પ્રમોદ પામશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૧૫ સન ૧૯૦૮.

- પરખ્યા પ્રીછો પાંસડે, વરસે વરખ્યા વીશ;
હરખ્યા રહે નર હેતમે, નરખ્યા નૃપ સુર ધન,
નરખ્યા નૃપ સુર ધન, શીશ સુદી અધન આતે;
પુનમ રાહુ પરશ, ઘટી તીન ચંદે સાતે.
કહે નાગજી વીપ્ર નળુંમે એસા નરખ્યા;
તરખ્યા તખન તોય, પાંસડે પ્રીછો પરખ્યા.

અર્થ—પાંસડમાં વરસાદ વીશ આના થાય, જેથી માણસમાં હેત વધે. માગશર માસમાં ગ્રહણ થાય અને જળની તુષ્ટા નહિ રહે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૧૬ સન ૧૯૦૯.

- રાગ ચંદ્ર સાસડમે, નૃપ વૃષકા નીક;
વૃષાવટ પેલા પેખલે, જોરા જમુત જીક.
જોરા જમુત જીક, કેક નદી સલકે નાલા;
ગત રસમકે માસ, પથરજળ પરસે પાળા;

કહે નાગજી વીધ, તરુન અને હોશે તાજ;

મહન જેઠ ખાસ, સાસંડે સાસે રાજ.

શબ્દાર્થ—૧ ચોમાસામાં, ૨ ઉનાળામાં, ૩ જેઠમાસમાં ૪ પચર જેવા કરા પડે. અર્થ—સાસંડની સાલમાં રાજ ચંદ્ર છે. તે નીકનામ સારો છે. ચોમાસાનો પ્રથમ વરસાદ ખુબ થાય. જેથી નદી નાળાં પૂર ચાલ્યાં જશે, જેઠ માસમાં પચર સમાન કરા પડશે, અને અનાજ, ખડ, ખાસાં થાશે, જેઠમાં ખાસ અહણુ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૭ સન ૧૯૧૦.

સડસઠ આયે સમયસો, બરતું અબહીં બાત;

રવી રાજ બિરાજહીં, ચંદ કાતિ સહાત.

ચંદ કાતિ સહાત, ચાત પુનમ ખુધ તારે;

અસે રાહુ ખાસ, દસે ચંદ વળતે વારે.

કહે નાગજી વીધ, પરજન ધર પૃથકે પાયે;

કોયલ તંગી તોય, સમય સો સણસઠ આયે.

અર્થ—સણસઠમાં રાજ રવી છે. કાર્તિકી પૂનેમે ચંદનું ખાસ અહણુ છે. વરસાદ ખંડ વૃષ્ટિ છે, કોઈ ઠેકાણે તંગી જણાશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૬૮ સન ૧૯૧૧.

શુક આઠકી સો કહું, નરખ્યા નર ફજ નાસ;

દરસ આસુકી આવતાં, રવી રાહુકો આસ.

રવી રાહુકો આસ, પાંચ ઘટી પંચતે પરહીં;

શુક વરસ સીરદાર, ધાર જળ જીમુત જરહીં;

કહે નાગજી વીધ, જમીન જહીં સમીર જાટકી;

સમય સો સ્પધારન, સો કહી સાઠ આઠકી.

અર્થ—અણસઠમાં રોગથી માણસો મરે. આસો માસમાં સૂર્ય ગ્રહન છે, રાજ શુક છે. વરસાદ એલીખંધ વરસશે સમીર નામ પવનની ઝડપી ઝાડ જમીનદોસ્ત થાશે. સમય સાધારણ રીતે સારો છે.

ત્રૈત્રી—સં—૧૯૬૯ સન ૧૯૫૨.

ઝોગણુતેરઠા આવતાં, બ્રહ્મ બધે ભૂમાસ;
પૃથક વરખા પેખાયા, કુવિ ન કોરા કોલ.
કુવિ ન કોરા કાલ, સાલ યુગ અસાડા આવે;
રહુભય ગ્રહન મધુમાસ, રવીચશી રોકુત રાવે.
કહે નાગજી વિપ્ર, ફાગન ચંદ્ર ગ્રાહી કેરા;
આગુ સમ એ બહિ, આવતાં ઝોગણુ તેરા.

શાખ્યાર્થ—૧ એ અસાડા, ૨ એ ગ્રહણ છે, ૩ આગલ આવી ગયેલા
બ્રહ્મ જેવો નહિ. અર્થ—ઝોગણુતેરાની સાલમાં શુકર રાગ છે. ખડ
નષ્ટિ થાશે. કોરો કાલ નથી, એ અસાડા છે. અને ગ્રહન એ છે. ગયા
સૈકા જેવો આ કાળ નથી.

ત્રૈત્રી—સં—૧૯૭૦ સન ૧૯૫૩.

શ્રવણે ધારો શીતેરકી, શશીવર્ષ સરદાર;
અન રસકા હે ગાકરા, વિષે વરસે વાર.
વિષે વરસે વાર, બાર બાદુ શશી સાસે;
૧૧-૬-૬ટીકા નીમ, રાહુ રોકે ખગાસે.
કહે નાગજી વીપ્ર, રસગી ગ્રૈપદહીં સારો;
અન તરણુ ધન ઉત્પન્ન, શીતેરકી શ્રવણે ધારો.

શાખ્યાર્થ—૧ નવમી, ૨ પૃથ્વી, ૩ ટોરને સાઈ.

અર્થ—શીતેરથી સાલમાં ચંદ્ર રાગ છે. અનાજ અને રસકસ-
ની આકરત આવી જાય. વરસાદ સારો થાશે. જેથી અનાજ ખડ.
પેદા થાશે. બાદરવામાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. ટોરને વરસ સુખાકારી છે.

ત્રૈત્રી—સં—૧૯૭૧ સન ૧૯૫૪.

અંતર ધારો ઝોગણુતેરકી, શુકર વર્ષ શિરદાર;
અન તરણુ અવનિ ઉપજે, વખતે વરસે વાર.
વખતે વરસે વાર, બાર અવન રવી સાહી;
શુદ્ધ બાદુકા ચંદ્ર, ગ્રહન ખગાસે ગ્રાહી.

કહે નાગજી વિપ્ર, સુખીનું રહે સ્વતંત્ર;

જોખા જળની જોર, એકોતરકી ધારો અંતર.

અર્થ—એકોતરમાં કુકર રાગ છે. તેમાં અનાજ ખાડ, ઉપજો. જોઈએ ત્યારે વરસાદ થાય, શ્રાવણમાં સૂર્ય ગ્રહણ અને બાદરમાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. માણસ સ્વાધિનપણે સુખી. વરસાદથી રેલ કે દરિયામાં જોખો થશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૨ સન ૧૯૨૫.

ખરતી ખતિયાં બહોતરકી, કરતી જો કિરવાર;

ધરતી ધંધ કચ્છુ તે ધુની, ખરતી મંદા વાર;

ખરતી મંદા વાર, બાર ભૂપ વર્ષ જોમે;

અપર વૈશાખા આત, ગ્રાહ ને સુર અર સોમે.

કહે નાગજી વિપ્ર, ધીર હોઈ અંત ધરણી,

મોંઘા રહે ખટમાસ, બહોતરકી ખતિયાં ખરતી.

અર્થ—એકોતરમાં કોઈક ધંધ જાગે. વરસાદ કમતી પડશે, રાગ મંગળ છે. સુરજ ચંદ્રનું ગ્રહણ નથી. અંતે પૃથ્વી માટે ધીરજ વધશે, ૬ માસ લગી મોંઘાઈ રહેશે.

ઉત્તરાર્ધ વર્ષભાવ કુંડળયા.

(શ્રીયુત ગૌરીશંકર વિરચીત.)

સર્વત ૧૯૭૩ થી ૨૦૦૦ સુધીનો ઉત્તરાર્ધ ભાગ શ્રીયુત ગૌરીશંકર નામજીભાઈએ પૂરો કરી ભવિષ્ય ભાખવામાં અને કુળની જાહેજલાલી માટે, પોતાનું નામ અમર કરી જવા સાથે જગત ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

ખરનું અબહિ વર્ષકા, હારદ હોવન હાર;

સરવાળે સૈકા દો; ચિત્ત દષ્ટ સમજે સાર.

ચિત્ત દષ્ટ સમજે સાર, તાર પ્રભવસે પેલા;

તોતેરથી તજવીજ, શ્રેકડે સમજે છેલા.

કહે ગવરી યુગ્ય જ્ઞાન, ધીરજાતી નાવ એ ધરનું;
શાણા સમજે સોધ વર્ષકા અસહ્ય અર્નું.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૩ સન ૧૯૧૬.

ફરે પ્રભવ હે તોતરમે, પ્રિછો વાકા પાર;
સરજ ચંદા ના ગ્રહે, શશી વર્ષ શીરદાર;
શશી વર્ષ શીરદાર, વાર ધરં પશ્ચિમ વરસે;
છપલા ગિરે સમશિર, હંસ જંત હોઇ ધરસે.
કહે શું શંકર સત્ય, વિશ્વ કણ મોંઘા કચ્છુ હે;
સંવતસર પ્રથમે પ્રભવ, તોતરમે ફરે પ્રભવ હે.

અર્થ—તોતરમાં પ્રભવ નામનો સંવતસર બદલાશે. તેનો બાવ સૂર્ય ચંદ્ર ગ્રહણ નથી. ચંદ્ર વર્ષનો રાજા છે, પશ્ચિમ ધરામાં વરસાદ થાય. છપલા નામ વિજળી આકાશમાં તરવાર પેટે જ્વાળા માંડશે. તે પૃથ્વીના જંત ઉપર પડશે, અનાજની લગાર મોંઘારત જણાશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૪ સન ૧૯૧૭.

યુમોતેરસે સમજાઓ, ઘની વર્ષ શિરદાર;
મે મંદા અન્ન ઉપજે, શશી ગ્રહન તે વાર;
શશી ગ્રહન તે વાર, આસુ પુનમકા સાસે;
નંદ ઘટી નિરધાર, રાહુ રોકા અગ્રાસે,
કહે શું શંકર સત્ય, નરાં ગદ ભિતિ નેરે;
વિભવ યુગ વરતાન, સમજાઓ યુમોતેરે;

અર્થ—યુમોતેરમાં રાજા ઘની છે. વરસાદ સરેરાસ કમતી પણ અનાજ નિપજશે. ચંદ્રનું ગ્રહણ આસો માસમાં છે. માણસને રોગની પીડા, નેરનામ તુરત લુપ્તી કે પાડા દે એવો ભય છે. માટે રોગ શાંતિના હવન હોમની ક્રિયાઓ દેશમાં વધારવી.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૫ સન ૧૯૧૮.

પરપ્યા અળે પંચોતેરકી, કણ બયે વર્ષ બૂપ;
પરજન અન તણ ઉપજે, તુંગી મોંઘા તુપ.

તુંગી મોંઘા તુપ, ધુપ ધરં પંથુ ગદ વેખો;
 શુકલ સંવત્સર થુમ, દ્યુ શશી સુરે બ દેખો;
 કહે શું શંકર સત્ય, નળુમે જોદિ બિંધ નરખ્યા;
 કરનહાર કિરતાર, પંચોતેરકી અબહિં પરખ્યા.

અર્થ—પંચોતેરમાં રાગ શુકર છે વરસાદથી અનાજ, ખૂડ નિષ-
 જશે. પૃથ્વી ઉપર ધીની મોંઘારત થાશે. તડકા ખૂબ પડશે. દેશમાં
 રોગ આવશે, શુકલ સંવત્સર છે, તે સારો છે, એકે પ્રહસુ નથી
 એવું જોતિષમાં જણાય છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૬ સન ૧૯૨૯.

છોંતેર આયા ચિત ધરો, બયોહે આગે બીજ;
 તાસમ તોયતો ના જરે, ધરેં પથુવા પીન.
 ધરેં પથુવા પીન, મીન જળ મીટેન માગ;
 ખપર તીનકા ખેલ, રાગત કુજ વરસેં રાગ.
 કહે શું શંકર રાત્ય, કદ નહિ વરજીત કાયા;
 સ્વનાંતર વસે સુર, ચિત ધરો છોંતેર આયા.

અર્થ—છોંતેરમાં ગયા સૈકામાં બીજ વરસ હવું. તેટલો વરસાદ
 આમાં નથી. તોપણ વરસાદ સારો થવાથી પૃથ્વીપર ઢોર-પીન નામ
 બાડાં થાશે. માછલાં જળની માગ નહિ મુકે. મતલબકે જળ નદી
 નાળે રહેશે. ત્રણ ખપરનો ખેલ છે. રાગ કુજનામ મંગળ છે. ઝાઝું
 દુઃખ નહિં જણાતાં દેહ રોગચાળાથી જાય એવા રોગ આવશે. માટે
 વરસની શરૂઆતમાં જ હવન હોમ અને બ્રહ્મજોજ કરવાથી અટકાવ થશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૭ સન ૧૯૨૦.

બાંખુ બાવિ બુવિ બલા, તામે તીખા તાલ;
 પરવરતાં પરજાપતિ, સતોતેરકી સાલ.
 સતોતેરકી સાલ, બ્રુપાલ વરખજા પમાલ;
 આસો વૈશાખ ઉભવ, હાંવા-મુત સંધ્યામે જાનુ.

કહે શં શંકર સત્ય, રાડ-રાંકેશાં આવી;
ખેલહીં દોં ખગ્રાસે, બવિ બલાં બાંખુ બાવી.

શબ્દાર્થ—૧ સૂર્ય. ૨ રાહુ. ૩ ચંદ્રમા.

અર્થ—સતોતેરની સાલનો બ્રહ્મ તીજો છે. સતોતેરની સાલમાં પ્રજાપતિ સંવત્સર છે. રાજ સૂરજ છે. આસો-વૈશાખમાં મળી બે મહત્ત્વ છે. પ્રજાપતિ સંવત્સરમાં વરસાદથી જળાકાર થાય.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૮ સન ૧૯૨૧

બાવિ બાંખુ બવણુસો, અમહીં અઠોતેર;
શની રાજ વરસ તાસમે, વસુ-વિકાસે વેર.
વસુ-વિકાસે વેર, ફેર અંગીરા આયે;
આસુ ચંદ્ર આકાશ, ગણિત રાંકેશા ટ્રાયે.

કહે શં શંકર સત્ય, જગત જન આરત જાવિ;
સમય સાધારન સોય, ભવણ અખ બાંખુ બાવિ.

શબ્દાર્થ—૧. પૃથ્વી ૨ પ્રગટે. ૩ દુસ્મન જાગે. ૪ રોજ. ૫ યવું.

અર્થ—અઠોતેરની સાલમાં શની રાજ છે. પૃથ્વી ઉપર દુસ્મન જાગવાથી વેર જાગશે. આસુમાં ચંદ્ર મહત્ત્વ છે. અંગીરા ફરી આ સાલમાં છે. પૃથ્વી પર માણસને પીડા વર્તાશે. (ટીપ)—અંગીરાનો ભાવ વાયુ જળ અને અગ્નિની હરકત પડે. હિમની બીક છે તે ઉત્તરમાંથી તોશન જાગશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૭૮ સન ૧૯૨૨

ઓગણાએંશી આવતાં, બપવા બુધ તુપ વર્ષ;

રાહુ રવીહીં રૂંદહીં, દેખો બાદુ દર્શ.

દેખો બાદુ દર્શ, પર્સ ઘટી પાંચ પ્રમાણ;

ખપર ખલકમેં ખેલ, તેલ તુપ તખ્તો તાલે.

કહે શ્રી શંકર સત્ય, પ્રવર્તે સંવત્સર પેશી;

સત્તામા શ્રી મુખ નામ, આવતાં ઓગણાએંશી.

અર્થ—ઓગણાએંશીની સાલમાં બુધ રાજ છે. ખાદરવામાં સર્વ

ગ્રહણ છે. મરકાનો ખેલ છે. તેજ અને ધી તણાશે. સંવત્સર સાતમા શ્રીમુખ નામનો આ સાલમાં છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૦ સન ૧૯૧૩.

આયા એંશી અવનિયા, પાયા હે પિછાન;
વાયા વરન વિશ્વમે, ધર સ્થર મોંઘા ધાન.
ધરશર મોંઘા ધાન, જાન^૧ વર્ષકા ભૂપા;^૨
જડત સંવત્સર ભાવ, કુવિ તોય વધદિ કુંપા.૩
કહે શું શંકર સત્ય, શશીમાં સંકટ શેશી;
નંદ ધત્રી નિરધાર, વર મુધ આયે એંશી.

અર્થ—એંશીની સાલમાં એવો ભાવ છે કે, અનાજની મોંઘ-વારી થાશે. રાગ રવી છે. સંવત્સર ભાવ છે. વરસાદથી કુંવામાં જળ વધશે. ચંદ્ર ગૃહણ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૧ સન ૧૯૨૪.

ચંતે સમહી સમજ્યો, ખંતે બરનું ખ્યાલ;
એકાશીકા આવતાં, મંદ હોઇ મૈપાલ
મંદ હોઇ મૈપાલ, કાલનૈ કરડા કેશ;
માધ શ્રાવણ દો મધ્ય, શશી શીર સંકટ શેશે.
કહે શું શંકર સત્ય, યુવા આખરકે અંતે;
ધનર ધારે ધીર, સમજ્યો સખહી ચીતે,

અર્થ—એકાશીમાં જની રાગ છે, કાલ નથી પણ કરડું છે માલ અને શ્રાવણ માસમાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. આ સાલમાં યુવા સંવત્સર છે તે તેમાં અંતે ધીરજ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૨ સન ૧૯૨૫.

ચિત્ત દઇ સખહી સમજ્યો, બરનું ખ્યાસી વિચાર;
બુધ બને નૃપ વર્ષકા, વરસે વિશ્વે વાર;
વરસે વિશ્વે વાર, કારે કલિજ્ઞા કમતેં;

આવણુ શુદ્ધી જે ચંદ્ર, દર્શિ જોઈએન્દમતે;
કહે શું શંકર સત્ય, ^૩મનુષ્ય ^૪મનુ મોદ બટે મે.
ધાતા દસમેન્ધાર, સમજીએ સખડી ચને;

શબ્દાર્થ—૧ અમલ, ૨ રાજનો અમલ, ૩ ઘટે, ૪ હર્ષ વધે
૫ પૃથ્વીમાં, અર્થ—ખ્યાશીમાં રીજા બુધ છે. જગતમાં વરસાદ
થાશે. રુખનો અમલ ઘટે. આવણુ અને પોસ માસમાં ચન્દ્ર અદલ
છે. માણસમાં આનંદ વ્ધશે. ધાતા નામનો સંવત્સર આ સાલમાં છે.
ચૈત્રી—સં—૧૯૮૩ સન ૧૯૨૬.

તપાસી ભૂતિયાં તાશ્ચીકી, ખસી રાશી નાહિ;
ચન્દ્ર રાજ હે સાલકા, અદન જોગ ને આહિ.
અદન જોગ નહિ આહિ, થાય મરકી કો થાને;
ઉડ ગન ધુમા આકાશ, ધરા શીર નિપત ધાને.
કહે શું શંકર સત્ય, નરાં દુઃખ વિપત્તિ નાસી;
ધૈશ્વર અગિયારે સત્ય, તાશ્ચીકી બાત તપાસી.

અર્થ—તાસીની સાલ ખાસી નામ મળતી છે. રાજ ચંદ્ર છે,
અદલ નથી. મરકી પૃથ્વક જલુશે ઉડગન ધુમા નામ પુંછડ, સહિ-
ત તારો ઉગશે. પૃથ્વી ઉપર અનાજ નિપજશે. ધૈશ્વર નામ સંવત્-
સર છે. અને વિપત્તિ નાશ પામે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૪ સન ૧૯૨૭.

ચોરાશીકી ચિત ધરા, રવિ ભયે વર્ષ રાય;
બૌધાન્ય આવે ખારમાં, શશિ રવિ રાહુ ન સાય.
શશિ રવિ રાહુ ન સાય, થાય પીડા કો થાને;
જળ કમતિ જલદ, કૈતકકો સુણહિ કાને.
કહે શું શંકર સત્ય, ^૩તત્વ હે કાયા હે તાકી;
^૪રાકી જગમે રાહ, ચિત ધરા ચોરાસીકી.

શબ્દાર્થ—૧ વરસાદ, ૨ નવીન બનાવ, ૩ હારદ, ૪ રાજાની
રાહ. અર્થ—ચોરાશીમાં રવી રાજ છે. અદલ નથી બૌધાન્ય

સંવત્સર છે. પ્રથક પીઠ છે, વરસાદ કાંઈ વધારે, ને કાંઈ યોગ્ય;
આ સાથમાં કોઈ નવો જન્મ સંભળાયો. સગની રાત જાણ્યો.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૫ સન ૧૯૨૮.

પરખ્યા પ્રીઠ પંચાશીકી, નરખ્યા સમયસો નીક;

તરખ્યા રહે ન તોયકી, જરહી જીમુત જીક.

જરહી જીમુત જીક, ઠીક સુર ગુર નૃપ વર્ષ;

આશુ માસ અમાસ, દગુ દીન કર જીજ્ઞ દરસે.

કહે શું શંકર સત્ય, વિશ્વમે વરસે વરખ્યા;

હરખ્યા પ્રમાથી હોઈ, પંચાશીકી પ્રીઠો પરખ્યા.

અર્થ—પંચાશીની સાતમાં સમય સારો છે. વરસાદથી તાણ ર-
હેશે નહિ. પણ જીમુત નામ વરસાદ ખૂબ ઝીકશે. ગુર રાજ છે.
આશો માસમાં ગ્રહણ છે. સંવત્સર પ્રમાર્થી છે તે સારો છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૬ સન ૧૯૨૯.

સાલ તપાશી રયાશીકી, ખાસી રાસી નાહિ;

વાંચી વિરલા વિચારતે, મુકર કરો મન માંહિ.

મુદર કરો મન માંહિ; થાહિ બુધ રાજ વરસે;

ચૈત્ર સુર રાહુ સંજોગ, દેશ આન કો દરસે.

કહે શું શંકર સત્ય, જાવ પીઠ ન આકરી બાસી;

વિક્રમ વરતે વિષ, રયાશીકી સાલ તપાસી.

અર્થ—સંવત ૧૯૮૬ ની સાલ ખાસી નામ સારી છે તે વિર પુરષો
મનમાં મુકર વાત જાણ્યો. રાજ બુધ છે ચૈત્ર માસમાં ગ્રહણ છે.
પણ તે બીજો દેશ દેખાયો. વિક્રમ સંવત્સર છે. બને પીઠ આકરી નહિ.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૭ સન ૧૯૩૦.

સાધારણ સો સમયકો, ૧૯૬ વર્ષ સંવત્સર હાલ;

શાસે રગુન જોર ચંદતે, સલાશીકી સાલ.

સલાશીકી સાલ, બૂપાલ બુધ ગ્રન્થા તે વર્ષ;

સીત સમીરા શંક, ભુવિ મદ સિલિ બરખે.

કહે શું શંકર સત્ય, મુંઝી પ્રાવેટ વરસે વેળ;

આખરે નરે આનંદ, સમુદ્ધો સાધારન સોય.

અર્થ—૧ તે વખતેતી યેનર, ૨ ત્રણવાર ચન્દ્ર ગ્રહણ થાશે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૮ સન ૧૯૩૧.

વર્ષ અઠાસી આવતાં, બંધે બ્રહ્મ વર્ષ બૂપ;

મોંધા હે કચ્છ મેદની, તાળ તીલ તુલ તુપ

તાળ તિલ તુલ તુપ, તુપ રત્નો ધગહિ ધરસે;

ચૈત્ર બાદુકા ચંદ, ખલકમે વૃદ્ધિ ખાસી;

કહે શું શંકર સત્ય, દયુ યુત પ દધિ સુત દરસે.

ચિત્ર બાનુ તે સાલ, આવતાં વર્ષ અઠાસી.

અર્થ—૧ તલ, ૨ રૂ, ૩ ધી, ૪ તડકા, ૫ સમુદ્રનો દીકરો, ચન્દ્રમા.

અર્થ—અઠાસીમાં શુકર રાજ છે. મોંધાઈ બધાશે. તલ, ૩ ને

ધી તાળાં થાશે. તડકા પડશે. ચૈત્ર અને બાદરવામાં ચન્દ્ર ગ્રહણ છે.

વરસાદ સારો થાશે. આ સાલનો સંવત્સર ચિત્રબાનુ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૮૯ સન ૧૯૩૨.

નર રહે નિધડક નેવાસીમે, કડક ન કહીયો કાષ;

ચડકન દુભંખર દેશમે, રશ્મી સુત રાજ સોષ.

શશી સુત રાજ સોષ, હોય ગ્રહન હીમ કરકે;

બાદુ પુનમ બેદ, ખેદ ધટી નંદ પનજરકે.

કહે શું શંકર સત્ય, શુભાનુ મતરમાં શુભ છે;

દુઃખ રૂબ કરહો દુર, નેવાસીમે નિધડક નરને.

અર્થ—૧ કાળ, ૨ ખુબ, ૩ ચન્દ્રનું, ૪ નવધડી, ૫ નજરે

દેખાય. અર્થ—નેવાસીમે નિજ રહેવું. કાળ નથી. રાજ ખુબ છે,

ચન્દ્ર નું ગ્રહણ છે, બાદુ પુનેમે નવધડી દેખાશે, માણસના રોગ

નાશ પામે એવા શુભાનુ સંવત્સર છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૦ સન ૧૯૩૩.

નિશ્ચે ધારો નેવકી, ચંદ્ર વરસ શિરદાર;

તારણ સંવત્સર તાસમે, વરસે વારં અપાર.
 વરસે વાર અપાર શ્રાવન રવિ રાહુ સાસે;
 મહા મંગળ^૧ અમાસ, દ્યુ ર્દીન ને દેખાશે;
 કહે શું શંકર સત્ય, વિશ્વમાં એવો વારો;
 ટાઢ ડાઢકા દરક, નેકી નિશ્ચયે ધારો;

શબ્દાર્થ—૧ રાહુ, ૨ આપણને દહાડે ન દેખાય, ૩ ટાંડ વગેરે જાતુતી ડાઢ. અર્થ—નેવમાં ચંદ્ર રાજા છે. તારણ નામનો સં-
 વત્સર છે. વરસાદ ધણો થાશે. શ્રાવણમાં ચંદ્ર ગ્રહણ થાશે. અને
 મહા માસમાં સૂર્ય ગ્રહણ છે. પણ આપણને નહિ દેખાય ટાઢ
 અને ડાઢનો ભય.

ચૈત્રી—સં—૧૬૮૧ સન ૧૯૩૪.

સાત એકાણું આવતાં, બ્રહ્મ હોઈ વર્ષ ભૂપ;
 એકાણું સંવત્સરે પાર્થિવ, ઓગણીશાએ અનૂપ.
 ઓગણીશાએ અનૂપ, ધૂપ ધગત ધન ધરસે;
 પોષ અશાડી ઉભય, પુનમ શશી દ્યુવે રપરસે.
 કહે શું શંકર સત્ય, ત્રાસ તરકર તે ટાણું;
 જન આદત જિજ્ઞાસુ અપ્રતા સાત એકાણું.

શબ્દાર્થ—૧ સ્વર્ગ સમિત્યુદ્ધરે પીડા.

અર્થ—એકાણું ની સાતમાં શુકર રાજા છે, સંવત્સર પાર્થિવ છે.
 તે વરસ સાત છે, ટાઢકા પુનમ પડશે. તે વરસાદ થશે. પોષ અને
 અશાડમાં ચંદ્ર ગ્રહણ છે. ઓગણીશા જણાશે. પૃથ્વી ઉપર માન
 પુસ્તક રોગની મીઝ છે.

ચૈત્રી—સં—૧૬૮૨ સન ૧૯૩૫.

જાતિ જાતિ બાળકી, બાળક ગુરુ જામ જોઈ;
 ટાણું વ્યયનું તે સમે, આણું અનુભવ ઓછ.
 આણું અનુભવ ઓછ; હૈયે મદમ અકાશે;
 પોષ પુનમ પરસ, ગિલત બટી અંજ પ્રગાશે.

કહે શું શંકર સત્ય, ધંધ-ધર ઉત્તર ધુકાણું;

સુર-ગુરૂં વૃષિકા રાય, બાણુંકી બતિયાં બખાણું.

અર્થ—બાણુંની સાલનો ગુરૂગમ જણાવુંછું. વ્યયનામનો સંવત્સર છે. પોપ માસમાં સૂર્ય ગ્રહણ પામ્યાસછે. ઉત્તરમાં ધંધ જગશે. માટે શાણી સરકારે સાવચેતી રાખવી.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૩, સન ૧૯૩૬.

તાણું આયા તાસમય, ભૂપ ભયાદે ભોમ;

દર્શી-જેઠી દીનકર-ગ્રહે, સંજોગ રાહુ સોમ.

સંજોગ રાહુ સોમ, અશાડી પુનમ આતે;

અમૃત જરહી જગતમે, ઠોરકો થોડા થાને.

કહે શું શંકર સત્ય, જગત કણ મોંધા બાણું;

સર્વે જાત સંવત્સર સાલ, તા સમય આયા તાણું,

અર્થ—તાણુંમાં મંગળ રાજ છે. જેઠની અમાસે સૂર્ય ગ્રહણછે.

ને અશાડી પુનમે ચંદ્રનું ગ્રહણછે. વરસાદ થાશે પણ કોઈ ઠોકાણે કમતી રહી જશે. અનાજની મોંઘવારી જણાય. આસાલમાં સર્વજન નામનો સંવત્સર છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૪, સન ૧૯૩૭.

સાધારન સો સમજીયો, ચૌરાણુંકી સાલ;

તોજર ધર-સરવર ભરે, શશી વર્ષ શીરદાર.

શશી વર્ષ શીરદાર, ભાર ને દુશુ શશી બાનું;

જવન દવનકા જોર, ઠોર કોય કષ્ટ કેવાનું.

કહે શું શંકર સત્ય, કુવિ જવર કયા હે કારણ;

સર્વધારી સો ચરત, સમજીયો સો સાધારણ.

અર્થ—ચૌરાણુંની સાલમાં વરસાદ થયાથી સરોવર ભરાશે. જાળ

ચંદ્ર છે. ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રહણ નથી કોઈ ઠોકાણે દુઃખ દેખાશે. પૃથ્વી ઉ.

પર તાવનું જોર છે આ સાલમાં સર્વ ધારી સંવત્સર છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૫ સન ૧૯૩૬.

પેખ પંચાણું પ્રથમસો, ૧આગું ભયા, ૨અનીક,

સો—સમે અખચલ ગયે, નીરમે આખ ઝનીક.

નીરખો આયા નીક, બીક નૈ વર્ષ ભુરાહિ;

અધિપતિ રૂબના આધ, ગ્રાહિ કાતિ ચંદ છોહિ.

કહે શું શંકર સત્ય, તરણુ અન્ન ઉત્પન્ન ટાંણું;

વિરોધી ડરકા ડાઠ, પ્રથમ સો પેખ પંચાણું.

શબ્દાર્થ—૧—પાછલા સૈકાનો પંચાણુવો, ૨—ખરાખ, ૩—આતો સારો, ૪—શુકર રાજ છે. અર્થ—મયા પંચાણુવો કાળ હતો. પણ આ સુગાળ છે. માટે બીક રાખવી નહિ. રાજ શુકર છે. કાર્તિકમાં ચંદ્ર અહણુ છે. વરસાદથી ખડ-અનાજ થાશે. અને વિરોધીમાં ડાઠમો ભય છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૬ સન ૧૯૩૯.

સુભિક્ષ હોશે છનવો, ઘેર ઘેર અતિ આનંદ;

ભોમ વર્ષકા ભુપતિ, રાજ રાજ વિગ્રેકા ફંદ,

રાજ પવિત્રેકા ફંદ, ચંદ વૈશાખી આસે;

રાષ્ટ્ર ધટિ અનુમાન, નવા તે નખતા થાશે.

કહે શું શંકર સત્ય, પ્રસુન અકાલી વિકસે;

ચોવીશે વિકતિ સોય, છતવો હોશે સુભિક્ષ.

અર્થ—છનવાની સાલમાં ઘર ઘર આનંદ વર્તાશે. રાજ મંગળ છે રાજમાં કોઈ ફંદ જગશે. વૈશાખમાં ચંદ્ર અહણુ થાશે. કોઈ નવો બનાવ બનશે. પ્રસુન નામ પુત્ર, રતવિના ઉઘાડશે. આ સાલમાં વિકતિ નામનો સંવત્સર છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૭ સન ૧૯૪૦.

સાલ સતાણું સોધતું, ૧મયંક વર્ષ મહિપાલ;

પશ્ચિમ પાવસા પેખલે, મહિખી મસ્તા માલ.

મહિખી મસ્તા માલ, કાલ નર કહે ન કોઈ;

૧તરણુ સરણુકા સુખ, દુઃખ દવ પુરવ હોઈ.

કહે શું શંકર સત્ય, મંદીન ડાહ્ય નીરખે નાણું;

ખર ધર પૃથ્વિનળ અનીલ, શોધતાં સાલ સતાણું.

શબ્દાર્થ—૧ ચંદ્ર, ૨ ભેંશ, ૩ જાડા, ૪ ખડ, ૫ અગ્નિ, ૬ વાયુ.

અર્થ—સતાણુંમાં ચંદ્ર રાજા છે પશ્ચીમ ધરામાં વરસાદ થાશે.

ભેંશા મુસ્તાન બનશે. કાળ નથી. ચારત્રુ સુખ. પૂર્વ દેશમાં દુઃખ છે. નવું નાણું જોવામાં આવે. ખર સંવત્સર છે અગ્નિ અને વાયુનું પ્રબલ વત્તણી.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૮ સન ૧૯૪૧.

અંતે રૂઠો અઠાણુવો, શુકર બંધે શિરદાર;

સંવત્સર આતા છવિશ્વમા, નંદનનો નિરધાર.

નંદનનો નિરધાર, વાર ગ્રહન ત્રી ગ્રાસે.

અર્ક બાદુ અમાસ, શુદ્ધ પૂનમ પશુ સાસે.

કહે શું શંકર સત્ય, સુધડ નર ધારો ચંતે;

દ્રાગણુ પૂનમ ફેર, અઠાણુવો રૂઠો અંતે

અર્થ—અઠાણુંની સાલ રૂઠી છે રાજા શુકર છે સંવત્સર નંદન છે. ગ્રહણ ત્રણ છે, ભાદરવામાં સૂર્ય અને ચંદ્રનું અને પાંચ દ્રાગણુમાં ચંદ્રનું છે.

ચૈત્રી—સં—૧૯૯૮ સન ૧૯૪૨.

નરભે એ વર્ષ નવાણુવો, કુવિશા વર્ષ કુંજ;

મે વરસે દરસે દત્તી, રાડ રીખણુનર રૂજ.

રાડ રીખણુનર રૂજ, જુજ જન-જવર ધર જાહિ,

શશી-રવી રહે ન શંકા, ગગન તે રાહુ આહી;

કહે શું શંકર સત્ય, દત્તી ટાંક દેશમે દુરભે;

વિજય એ વારા વિશ્વ, નવાણુવો વરસ એ નરભે.

અર્થ—નાવાણુંની સાલ નરભે પાંચો છે. કુવિશા નામ પૃથ્વીનો રાજા મંગળ છે. વરસાદ થાય. પૃથ્વી ઉપર તાવની પીડાની રાડ બે લશે. ગ્રહણ નથી. નરભે, નામ કાળ જેવું બીજા દેશમાં વર્તાશે. આ સાલમાં વિજય સંવત્સર છે.

ચૈત્રી—સં—૨૦૦૦ સમ. ૧૯૪૩.

સૈકો આયો તાહિ સમે, રવીવર્ષીક સોય;
 ૧ અર્ધા ગ્રહે અપાડકા, દેશ ૨એ હિન દેખાય.
 દેશ એ હિન દેખાય, સાહે ફેર આવન ચંદ્ર;
 અષ્ટ ધટિ અનુમાન, ઉમહિપતિ કપાહે ૪મંદા,
 કહે શું શંકર સત્ય, પમોદ મન અંતે મહિકો,
 રખો ધર્મમે ધ્યાન, તાહિ સમે આયો સૈકો.

રાખદાર્ય—૧ સૂરજ, ૨ અહીં નહિ, ૩ રાગને, મંદુપણુ, ૫ આનંદ
 અર્થ—વીસમા સૈકામાં સૂર્ય રાગ છે. અશ્વાઠમા સૂર્ય મંદુપણુ છે. પણુ.
 અહીં ન દેખાય. આવણુમાં ચંદ્ર મંદુપણુ થાશે. પૃથ્વી ઉપર ગુળને મંદ
 પણુ. પણુ અંતે આનંદ વધે. માટે ધર્મમાં ધ્યાન રાખવાથી જગકર્તા
 પરમ દયાળુ પરમશ્વર સાઈજ કરશે.—અસ્તુ

સમાપ્ત વિષે.

સૈકા જાયા સમાપ્તિ, જન લહો સુખન;
 ગ્રહગ કળાકી એ લહે, ભુત ભવિષ વર્તમાન.
 ભુત ભવિષ વર્તમાન, હોન વૃષ જગમે દાની;
 કાળ—સુકાલા સોય, પેખતે પર પહેજાની,
 કહે શું શંકર સત્ય, મરમ મન સમજે મહિકા;
 ભયકા બેદલિ ભરમ, સમાપ્તિ બયા હે સૈકા. ૧
 સાઠ સંવત્સર—શત વર્ષકે, ભવ ભાંખ્યા ઓ ભેદ;
 કહે ગૌરી શંકર ગીરા, વરણી વાયક વેદ.
 વરણી વાયક વેદ, ચેદ નિશ્રે ચિતકો;
 ઉદય અર્ધે ઉર માન, બજન મય તિમર ભિતકો.
 કહે શું શંકર સત્ય, ગતિ એ લહે ગુણીનર;
 પામર નાહિ પીછાન, શત વર્ષકે સાઠ સંવત્સર. ૨

વર્ષભાવ જોવાના મુખ્ય થંભનો કુંડળીઓ

વરસો વરસ ખિચારીયે, કાતિ પંચમી વાર;

દેવ પેટે એકાદશી, અમાસ પોશ, નિરધાર.
 અમાસ પેષ નિધાર, અખા રાયલ મણુ એસે;
 છઠે અનુરાધા સત્ય, તરત બાહુમે તેસે.
 કહે નાગજી વીપ્ર, દનીમે સુખ દુઃખ દરસે;
 પ્રવીન પ્રીછો પાર, બિચારીયે વરસો વરસે.
 કાંતિ માસે પંચમી, વરસ વીગતી કહુ વાર:
 મંગળ-આઠ દશ-રવી, સોમ-સોળ બુધ-તાર.
 સોમ-સોળ બુધ-તાર, વારતો એહિ બિધ વરતે;
 અષ્ટાદશ-ગુરુ એક, બ્રહ્મ એકીસે દરસે.
 કહે નાગજી વીપ્ર, શનાકી શૈ શૈ બ્રાતિ;
 કણુ ધણુ નાશ કરંત, પંચમી માસે કાતિ.

૧

પ્રકરણ--બીજું. મેઘ--સમાચાર.

(વરસનું તમામ ભવિષ્ય)

મેઘ વૃષ્ટિ ઉપર આ દેશમાં પ્રાણી માત્રના સુખનો આધાર છે. અને આવતું દરેક ચોમાસું કેવું આવશે, તેની ભવિષ્યની અગમ અગમ ચેતી જાણવામાં હોય તો અગમ ચેતી તરીકે—આવતા વર્ષ ના ભવિષ્યના જોણુ ઉપર કેટલીક લાભ કારક સુચના કે બોધ મળવા સ્પષ્ટ કેટલીક બાબતોમાં રાજકર્તા અને પ્રજાને ઘણું ચેતવાનું અને જાણવા જોવાનું હોય છે. જેથી આપણા પ્રાચીન રૂઢિચો પોતાના આ શ્રમમાં રહી, આકાશની નીરીક્ષા કરી તમાલપત્ર ઉપર નોંધો રાખી અનુભવ અને અવલોક કરતા. જેના પરિણામે આકાશ મંડળ, વૃષ્ટિ, વાદળ, વીજ વગેરે ઉપાધીઓનું અવલોકન પુર્વક જોણુ જોષ સહિતા તરીકે—વારાહોસહિતા અને ખીજા ગ્રંથો નામે મધમાળા વગેરે ઉપનામથી ભવિષ્યના જોણુના ગ્રંથો બંધાણુ છે. અને તે લાંબી સુ

દત્તનું અનુભવ સિદ્ધ (નિયમ પૂર્વક) શોધનું પરિણામ ગણાય છે.

આ દેશના કસ્યાણથી શરૂઆતમાં શ્રી શીવ ભગવાને આકાશ
 રતુ વગેરેનું અવલોકન કરી સાઠ સંવત્સરી રૂપે ભવિષ્ય કેલ્કર્યને વિષે
 • પાર્વતીજી પ્રત્યે બાંખી ગયા ઉપરાંત મેઘમાળા કે મેઘ સમાચાર ના
 મનો મંથ બારે માસના ત્રીથી વાર, નક્ષ, આકાશ, વાયુ, ચુર્ભ વ.
 ગેરેનું અવલોકનથી બાંધી ગએલા જણાય છે. તેની એક પ્રત મોર
 બીના જૈન પુસ્તક ભંડારમાંથી ત્યાના પ્રખ્યાત પુજ શ્રી શ્રવેરાજ
 સ્વામી પાસેથી જગત ગુરુઓ (બ્રાહ્મણો)ને ત્યાં નકલ ગએલ, અને
 ત્યાંથી ઉત્તરોત્તર સંશોધન કરતાં સંવત ૧૮૫૨ (સન ૧૮૬૫)
 માં અમને મળી આવતાં જેનું લાંબી મુદત આકાશ, વાયુ, વાદળ,
 ગર્ભ વગેરેનું સંશોધન તરીકે અવલોકન કરતાં આ મેઘ સમાચારનું
 ભવિષ્ય ઘણું ભાગે ખરું પડે છે. તે અમે અવલોકન પૂર્વક સિદ્ધતા
 કરી નેઈ કેટલાંક ઉપયોગી પ્રમાણ મેળવ્યાં છે. માટે આ મેઘસ-
 માચારનું મત્સને ત્રીથીવાર દરવર્ષે અવલોક કરી નોંધો રાખવી. અને
 તે ઉપરથી જે યોગ્ય ભાગે તે ગ્રહણ કરવું. કારણ આ મેઘ સમા-
 ચાર (વરસનું ભવિષ્ય) નું પૂર્વ અવલોકન થએલું છે. તે વખતની
 રતુ અને હાલની રતુમાં કેટલોક લક્ષવત પડતો જાય છે. કારણ
 સંક્રાંતિઓ ખેસવામાં ફેર પડતો જાય છે. (આ બાબત વિશેષ હ-
 કીકત ભાગ ૧ લાના પ્ર. ૨ જ માં વાંચો) જેથી નક્ષત્રની રતુમાં
 કાંઈક અંશે ફેર પડે છે. માટે આ મેઘસમાચાર પ્રમાણે રતુઓનું
 અવલોકન કરતા જવું, તોજ તકે તકે નેઈ નોંધ રાખવાથી ખરું
 ખોટું જણાઈ આવતાં, તેમાંથી સત્ય સિદ્ધાંતો તારવી કાઢવાથી ખરી
 ફળ શ્રેણી મળશે. અમારા અવલોકન પ્રમાણે આ મેઘ સમાચારનો
 ઘણું ભાગ નિયમિત અને અસાધિક જણાએલ છે. અને અમને
 અવલોકન કરતાં જે અનુભવમાં નિશ્ચય જણાયું તે દાખલા દલીલ
 ટાંકી તથા પુછી માટે પાછલી રતુની કરણીનો ઇતિહાસ નોંધરૂપે
 આપી ચોમાસાના વતારા અને વરસનું ભવિષ્ય જાણવા મહાન શોધ

તરીકેનો અનુભવ ચોક્કસ નિયમ તરીકે દાખલ કરેલ છે કે, દરચો-
 માસું આવતાં વરસાદ ક્યારે થશે ? અને વરસ કેવું થશે ? અના-
 જની પાક કેવી આવશે ? કોરે અનુપાડીકાંઓ ઈશ્વર કૃપાથી મગ-
 જને લાંબે જીવાળે નાખી રાખ પ્રજાની સન્મુખ મુકવા અમે ભા-
 ગ્યશાળી થયા છીએ તો આવા અવલોકન કરવાનો પરિચય દેશી
 ધંધુઓમાં સન્મતિ તરીકે વધો. તેનો લાભ અગમચેતી તરીકે રા-
 જા પ્રજાને મળે જે હિતુથીજ અત્રે મેઘ સમાચાર અને પાછલી રૂ-
 તુની કરણીનો સેંકડો વરસનો ઇતિહાસીક હેવાલ અત્રે મારી મનની
 છત્કંકા પ્રમાણે પ્રગટ કરવા ઈશ્વર કૃપા અનુકુળ થતાં પરમ દયાળુ
 ઈશ્વરનો મારા ઉપર અને દેશ ઉપર મોટો ઉપકાર થયો માનું છું.

મેઘ સમાચાર:—મેઘનો પુલ (ગર્ભ) લાગ્યાનાં ચિન્હ ૧ નિ-
 યમિત ગાજ, ૨ વીજ, કે ૩ વાદળ ૪ નિયમિત વાયુ. ૫ સૂર્ય કુંડ
 ૬ ચંદ્રકુંડ ૭ ઈંદ્ર ધનુષ ૮ નિયમિત ટાઢ કે હીમ ૯ નિયમિત ગ-
 રમી ૧૦ કાળાંમ એ દશ ચિન્હ ગર્ભ ધારણ કરવાનાં જાણવાં.

મેઘનો પુલ (ગર્ભ) બગડવાનાં ચિન્હ:—૧ કોરે આભે અથવા
 દશા વિનાની (ધરમૂકીને) વીજળી થાય, ૨ કરાપડે ૩ ધરતી ધરણે.
 ૪ લોહી જેવો વરસાદ થાય, ૫ છુડનાં તોશાન બહુ થાય ૬ તારા
 બહુ ખરે ૭ ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રહણ થાય, ૮ ઝાકળનું અતિશે આવવું.
 ૯ અનિયમિત વાયુ ૧૦ અનિયમિત ગરમી.

ખારે માસના જોગ.

કાર્ત્તિકના જોગ:—કારતક માસે મેઘનો પુલ લાગે. પડવાથી
 પુનમ લગી પંદર કળા જાણવી. કારતક માસે ગરમ હોયતો ચારે
 માસ વધતો ઓછો વરસાદ થાય. અને સામી (આવતી) સરા
 સુગાળ થાય. અને ધણું ધાન નિપજે.

ગર્ભબંધાવાનાં ચિન્હ:—કારતક માસે જોળાં, ખીળાં, કાળાં,
 શતાં, નીલાં (લીલાથ પડતાં) સિંદુરવરણાં, અને જીદ રંગે વાદળ
 હોય તો ગરમ પાકયો જાણવો. અથવા આવડું થાય તોપણ ગર્ભ

પાક્યો જાણવો. અને આવતાં ચોમાસામાં અવશ્ય સાતે સત્ર પાકે તેવો સુગાળી વરસાદ નિશ્ચય થાય. ટીપ્પા:—જુઓ સંવત ૧૯૪૫-૪૭ ૫૦, ૫૨, ૫૩ની સાલમાં માવડાં કાર્તિક માસે થયાં હતાં, અને ઉપરના રંગનાં વાદળાં પણ થયાં હતાં તો સાગી સાચો સં. ૧૯૪૬, ૪૮, ૫૧, ૫૩, અને ૫૪ની સુગાળને ભલહરા હતી. કારતક મુસે મુળ નક્ષત્ર હોયતો ગચું વરસ વાળે પણ પૂર્વા અશાદા હોયતો અનુજીવ, ઉત્તરા અશાદા અવે તો તીડનો ભય જાણવે.

કારતક શુદ્ધ ૧૧ અને ૧૨ તે દિવસે વાદળાં નિશ્ચે જોઈએ. તો વર્ષ સુગાળ થાય, એ લક્ષણે મેઘ વરસેતો સુગાળ થાય એમ શીવ પાર્વતીજીને કહે છે. તો અશાદમાં નિશ્ચય વરસાદ થાય. ખીજા માસે પણ વરસે

કારતક શુદ્ધ ૧૨ ને દિને ઘડી પુરી હોયતો મેહનો ફુલ લાગ્યો જાણવો. અને કારતકી પુનમે કૃતકા નક્ષત્ર પુરું હોયતો મહા સુગાળ થાય. અને રાજા પ્રગ્નને સુખ. ભરણી હોયતો ખંડ વૃષ્ટિ થાય દેશ મધે ખટરોગ થાય. કટકચાળો થાય; રાહણી હોયતો કરવડે થાય અને પ્રજામાં રોગની ઉત્પત્તિ જાણાય અને એ પગાં કે ચોપગાં જતાવર દુઃખી થાય.

કારતકી પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોય અથવા તારાખરે તો તે વરસમાં ઉર્ધ્ધ્વાપાત થાય અને પૃથ્વી કંપે અને તે દહાડે હુમસના પાણીનાં અકાશમાંથી ટળકાં પડે. ચંદ્ર, સૂર્યને કુંડું હોય કે ઈંદ્ર ધનુષ હોય, હુમકેતુ ઉગેતો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો કે એકવાર મોંઘાઈ થશે.

માગશરના જોગ.

માગશર—સંક્રાંતિ (ધનસંક્રાંતિ) જે વરસેતો મધ્યમ ધાન નિકળે. અથવા પોદમાસે વર્ષે તો સુગાળ થાય. (પળે છે) પ્રમુખ (માગશરથી ચૈત્ર સુધી) પાંચ માસને વિદેસે અજવાળી ગણતિથિ થયેતો ફુકાળ કે કરવડે થાય. છત્ર ભંગ થાય. રાજા વિગ્રહ થાય.

માગશર માસે સંધ્યા ટાણે મેઘ વરસે. સૂર્ય ચંદ્ર વાદળાંથી ઘેરાએલ રહે અને ટાટ ધણી પડેતો પોષ માસે હીમ પડે.

૦ માગશરમાં ધણી ટાટ વર્ષોરે પોષમાં હીમ પડવાની કુદરતી અગમચેતી ખરી પડતી જણાઈ છે.)

• માગશર શુદ્ધ ૬, ૭, ૮ ને દિને દિશાનખુણે મે ઉપડે અથવા ગર્ભ ગૂઠતો આવતા ચોમાસામાં મે થોડા વરસે અથવા તે સાલમાં અતિશે પવનનું વ.યઈ કાઢે. માગશરની દશમે દિશાનખુણે અથવા ઉત્તર દિશાનો પવન થાય અને અહોરાત્રી વાયતો ગર્ભ સમાન ઢીંચે. માગશર શુદ્ધ ૧૫ મે ચંદ્રગ્રહણ હોયતો પંડિને ધાનનો સંગ્રહ કરવો. તો પાંચ માસે બમણો ભાવ આવી જાય. (પીઠ એકવાર આવે ખરી પણ ધાર્યો ભાવ ન આવે.) માગશર વદ ૪૦ ને દિને મધા નક્ષત્ર હોયતો તેણે દીને વીજળી હોય ને મેઘ વરસેતો અશાઁ માંહે મેઘ વરસે જળશ્રવણ મેદની થાય. વરસ સુગળ ને ધર ધર આનંદ થાય. માગશર વદ ૧૨ ૧૩, ૧૪, અને અમાસે આડે દિશાનો પવન વાજે (થાય) અને મેદના છાંટા આવેતો અશાઁ શુદ્ધમાં અવશ્ય મે આવે. માગશર માસે શુક્ર અસ્ત પામેતો માહા વિગ્રહ થાય.

પોષ માસના જોગ.

પોષ માસે ઠાર પડેતો સર્વે. પોષ માસે વીજળી કે વરસાદ થાય તે સાલનું ચોમાસું અફર જણવું. (પોષમાસમાં વીજળી કે વૈશાખની વીજળી વરસ સુગળ જણવાના એ મોટા થંભ જણવા.)

• પોષમાસે હીમ પડે અથવા શુક્ર અસ્ત પામેતો વિગ્રહ જામે

પોષ શુદ્ધ ૪ ને દિને વીજળી દીસેતો ભઠી. આકાશ વાદળે ઇંચો હોયતો ભઠો. સૂર્યને મછ (કુંડું) હોયતો સારું ઇંદ્ર ધનુષ હોય તો સારું. ગાજ, વીજ, વાદળ, ધનુષ, મછ એ ત્રિષુખમાંથી એક જ દાણ પોષ શુદ્ધ ૪ ને દહોડે ન હોયતો નક્ષત્રો ઘોડાં વરસે.

• પોષ શુદ્ધ પાંચમને દિને સતભીષા અથવા અશ્વિયા હોયતો

તે દિને આઠે દિશાનો વાયુ વખે, અથવા મેઢ થાયતો ગરબ પાડયો જાણવો. તે અશાડ શુદ્ધ ૪૦ને દિવસ મે થાય ને ભાદરવો વરસે.

પોશ શુદ્ધ સાતમ રેવતી નક્ષત્ર હોય; આઠમે અમ્બની હોય, નોમે ભરણી હોય અને ત્રણે દિવસે વાયુ કે હીમ પડેતો ગરબ જાણવો. (પણ દારણ હીમ પડેતો વરસાદની સરાસરી ખેંચ રહે. મતલબ એક વરસાદની ખેંચ રહે જાય.) સાતમે શાંતિ નક્ષત્ર હોય ને મે થાયતો માહા શુભેચ્છક કલ્યાણ થાય. પોશશુદ્ધ ૧૧ ને દિવસે રોહણી હોય, હીમ પડે, વીજળી હોય, મે વરસેતો અશાડ વદ અમાસને દહાડે મે થાય. ઘણું અનાજ નિપજે, પ્રજા આનંદ કરે અને ગાય વગેરે દોર મરતાન અને. આવણ પણ વરસે (સંવત ૧૯૫૬માં વાદળ ને છાંટા હતા.

પોષ સંક્રાંતિ અથવા મકર સંક્રાંતિ શની, રવી કે મંગળવારી હોયતો ધાન મોંઘું થાય. કોષ વિગ્રહ જગે. વેપારીને લાભ થાય. ખીક ઉત્પન્ન થાય.

પૌષમાસે મુળથી માંડી ભરણી સુધી વાદળ હોયતો ગરબ જાણવો. આદ્રાથી વિશાખા સુધી વાદળ હોયતો ગરબ થયો જાણવો. ૭ મે સે ગરબ ગણે.

ધન સંક્રાંતિ મુળથી માંડી ભરણી સુધી એકે નક્ષત્રે વીજ વાદળ હોયતો ૧૯૫ દિવસે અવશ્ય મેઢ વરસે.

પોશશુદ્ધ ૧૫ ચંદ્રગ્રહણ હોયતો મોતી, પરવાળાં, શંખ, કોડી, કમુખો, કેસર એક માસમાં સંગ્રહ કરીએતો જમણો લાભ થાય. પુનમે ચંદ્રમા ઉત્તર-દક્ષિણ દિશે (ધિશાને) ચાલ્યો દિશે અથવા વા, વિજળી, આકાશ વાદળે જંગ્યો હોયતો આવણ વદ અમાસે ધણો મે થાય (સંવત ૧૯૫૮ માં છાંટા હતા. તે આવણ વદથી અમાસ સુકી ભારે વરસાદ પડ્યો હતો.)

પોશવદ સાતમે છુટાં વાદળ હોયતો થોડો મે વરસે (સં. ૧૯૫૮)

પોશ અમાસે પૂર્વ દિશાએ વિજળી દેખાય અથવા હીમ પડેતો

શ્રવણ શુદ્ધ ૧૫ મે શ્રવણ નક્ષત્રે મેઘ વરસે. વળી તે દિન પૂર્વેનાં વાયુ વાય. આકાશ વદળે છંચો હોય, શ્રુતિ નક્ષત્ર હોય ને તે દિન મે વરસેતો તે સ્ત્રીમાં વરસાદ કમ ન પડે. વળી જો અમાસ સ્ત્રી, રવી કે મંગળવારી હોયતો અનાજમાં ભાવ આવે. (વાર માટે અમને શંકા છે)

માહા માસના જોગ.

માહા માસે મકરસંક્રાંતિ વરસેતો ગાય ઘણું દૂધ કરે અને અનાજ ઘણું નિપજે.

માહાશુદ્ધ ૧ ને દિને ખુબ હોય કે સર્વ માસની પડવે ખુબવારી હોયતો ધાન મોંઘું થાય. (મેળવી જોવું.)

માહા માસ ઘણો વા વાય, ચંદ્રમા સુરજ શીતે કરી જાંખા ગર્ભાખ ગુએલ દીસે, વળી સર્વ ઉગતે આચમતે ઘણી ષાઠ પડે વાદળાં પણ હોય, વળી માહા માસે ટાઢી લહેરોથી હીમાળો હલકેતો માહા સુગાળ થાય અને સર્વ ધાન નિપજે કદાચ માહા માસે સદા મે વરસે. રુત દિવસ વાદળ રહે, ઠાર પડે અને નૈરત્ય ખુણની વીજળી હોય. મેશાની રાત દિવસ સરખો પવન વાયતો મહા સુગાળ જાણવો. ચારે માસ સરખો મે વરસે. પણ ઘણું વરસાદે બીજ થાય. ઉદર, પતંગ, નિપજે અને સર્પની ઝૂઢ થાય.

માહા માસે ટઢ ન પડે, જોઠે મુળ વણસે, અને આદ્રાનો મે ન ઉઠે તો કરવર થાય અને મોંઘવારી થાય.

માહા માસની શુદ્ધમાંહિ ભરણી, કૃતિકા, નક્ષત્રે મેઘ વરસે તો ધાન નિપજે અથવા મહા શુદ્ધ માંહિ ભરણી કૃતિકા ન વરસે તો ધાનનો સંગ્રહ કરવો (પીઠ એઠવાર આવશે.)

શની, રવી, મંગળ એ ત્રણે ત્રણ માસ લગી લગોલગ પાંચ, પાંચ હોય તો દુકાળ પડે, આકરત થાય ને રોજી વિમલ જામે.

માહાની પડવે પવન થાય અને મેઘ વરસે તો વેલ, ધી, સુશધી તરુનો સંગ્રહ કરવો. પીજને દિને, વાદળ, છાંંડા કે ગાળે

તો અનાજ મોઘું થાય. ત્રીજા દિને વાદળાં, છાંટા કે ગાજી તો ઘઉં જવનો સંગ્રહ કરવો, ચોથા દિને મેં, વરસે તો નાજિયેર મોઘાં થાય. પાંચમે વાદળ, વીજ કે છાંટા પડે તો બાદરવો વરસે. છઠ્ઠા નિર્મળ હોય તો અશાડ કોરો અને વાદળ, મેઘ હોય તો અશાડ ભરપૂર વરસે. (અનુભવ કરવો.)

વળી સાતમ આઠમે હીમ વીજળી સાથે વરસાદનું મંડાણ હોય. તો ચારે માસ મેં થાય. મહી આઠમે સૂર્ય નિર્મળ હોય તો આદ્રા ન વરસે, શ્રાવણમાં પણ વાયડું કાઢે. (મહી આઠમે નરમીહ મેહેતાએ ફવરઆનુ મામેરું ભરતાં મલ્લાર રાગ ગાતાં વરસાદ જવાની કહેવાય છે. માટે તે કોલ ગણવો.)

મહા શુદ્ધ ૯ ચંદ્રમા મમીપે વાદળામાં હોય તો સર્વ અશાડ વરસે ધૈન સોંધા થાય. વળી જો વાદળ પિચાળ કરે તો બાદરવો વરસે. વાદળ તલજવ ન થાય તો શ્રાવણ કોરો જાય પણ જો નોમે મુળ હોય, અને વાદળ, વીજ, મેઘ ધનુષ થાય તો બાદરવાની નોમે અવશ્ય મેં થાય.

માહાશદ્ધ પુનમે ચંદ્રચંદ્ર હોય તો સાગરમાં માસ મેઘ વરસે વળી સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો કે માસ ૧૫ પછી પીઠમાં તેજ આવશે.

માહાવદ ૫, ૯, ૧૦, ૧૧ ને દિને વાદળ વીજ હોય તો મેઘ ઘણા વરસે. ૭, ૧૩ પૂર્વ દિશા મેં ઉપડે તો અશાડ માસે ૭ દિવસની એલી થાય. અને લોકોમાં ઉત્સાહ વધે માહા વદ અમાસે, વાદળ, હીમ, કે મેં દેખાય. વા થાય. પંચવરણાં વાદળાં થાય તો માહ ગરમ પાડ્યો ગણવો. તે ગરમ બાદરવા શુદ્ધ પુનમે વરસે.

ફાગણના જોગ.

ફાગણ માસે વ્રાં વાયતો બલો, વટાળ બલો, હુખો આઝાશ ઉપવન (વા) વાજે તો બલો. સૂર્ય-ચંદ્ર પાસે મોઢું કુંડાળું હોય, અને સૂર્ય લીલો, રાતો હોય તો બલો. ફાગણ માસે શુક્ર આયમે તે

૬ માસ નબળું રળ ખતાવે.

શગણ આહાડીમસહીત (હીમ જેવો ટાંઠો) હોય તે શગણવદ
૧ ને ગૃહને દેખીને શુભ કહેવો.

શગણ સંક્રાંતિ માંહિ મેઢ વરસે તો વૈશાખ, જેઠ બલા તેમ
શગણ, ચૈત્ર અને વૈશાખ માસે શ્રાંતિ વરસે તો અશ્વાઠ માસે ૭
વડાં ધણુ વરસે.

શગણ શુદ્ધ ૭ મેં કૃત્તિકા હોય, અને ૮, ૯, ૧૦, મે, હોય
તો બાદરવા વડી અમાસે તથા આસો શુદ્ધ ૫-૧૧ પણ વરસે. (ચૈ-
ત્રી વર્ષ ૧૯૬૦ માં ઉપરની તિથિએ મે હતો. જેથી સં. ૧૯૬૧
માં શ્રાવણી અમાસને બાદરવા શુદ્ધ ૫ મે વરસાદ થઈ વરસ વાળું
હતું. (અશ્વાઠ અધક માટે વહેવો ગરમ પાક્યો હતો,)

વળી શગણ શુદ્ધ પુનમે, મેઘ કે વીજળી કે કરાનું તોશન
હોય તો ચોમાસામાં વાયરવાય. ૭ માસની અંદર ચીજ માતરના
બાવ આંવ ને એ જોગથી બાદરવી અમાસે ગરમ ઉમેચાય. (દ-
વે મધે દુતાશળીએ તોફાન ગાજવીજને કરા સહીત હતું. જેથી પ્ર-
થમ બધે મે થયો. પણ પછી રાત માનુ વાયર કાઢી ચીજ માત
રના બાવ ચડ્યા. બાદ બાદવા શુદ્ધ પાંચમે વરસાદ થઈ ડોરા દુકા-
ળમાંથી વરસને બચાવ્યું. અને અમાનને દહાડે પણ મે હતો.)

શગણ વદ ૮ તથા અમાસે મે વરસે તો સુગાળ થાય. વર-
સાદ બોહેળા ને ધાન નિપજે. (સંવત ૧૯૪૯ ચૈત્રી શગણ વદ ૮
તે દહાડે ગાજવીજને કરાનું તોશન હાલાર, પાંચાળ વગેરેમાં થયું
હતું તો સં. ૧૯૫૦ નું ચોમાસું મોટી એલી બધ નીવડ્યું હતું

શગણ શુદ્ધ પુનમે ચંદ્રમહલ હોય તો સૂર્ય ધાનનો સંમદ
કરવો, આઠ માસની અંદર લાભ મળશે,

શગણ વદ અમાસે મેઘ કે ધરા પંચ રંગી ગર્ભની હોય તો
ચોમાસું તે સાલનું સુધરે.

ચૈત્રમાસનાં જોગ.

ચૈત્ર નિર્મળ અને તપે અથવા લૂ ઝરે તો વરસ ઉત્તમ જાણવું. જેવી માહા માસંતી ટાની લાંહેરોનો ગરબ. તેવોજ ચૈત્રનિર્મળ તે ચોમાસાના ગરબ માટે ખીન્ને ધંમ જાણવો.

ચૈત્ર માસે આકાશ ધણે ભાગે નિર્મળ રહે, સૂર્ય ચંદ્ર પાસે કુદાળું હોય તો ગરબ થયો જાણવો. તે સલમાં ધણા વાયુ અને મે થાય. (સંવત ૧૯૫૨ માં એમ હતું)

ચૈત્ર શુદ્ધ પાંચમે રોહણી, સાતમે આદ્રા, નોમે પુષ્ય હોય, પુનમે ચિત્રા હોય, અને વરસે તો ગરબ ગળ્યો જાણવો. અને તે અનુક્રમે. અશ્વિન, શ્રાવણ; ભાદરવો ને આસોનો ગરબ વણસાડે છે. વશી પાંચમે અત્રણ (વાદળ) હોય તો ઘડેમાં તેજ, સાતમે આકાશ વાદળ માં છાયો હોય અને છાંટા આવે તો ઘડેનો આવ શ્રાવણમાં આવે. તેમજ સાતમે ધુસર આવેતો ગર્ભ વણસાડે. તેમજ ફાગણ, ચૈત્ર વૈશાખ અને અશ્વિન એ ચાર માસ માહિ શાંતિ નક્કર વરસે તો સર્વ ધાનનો સંપ્રદ કરવો. પાંચ માસની અંદર લાભ બળે.

ચૈત્ર શુદ્ધ ૫, ૭, ૯, ૧૩ તારા ખરે તોપણ વરસ વણસે.

ચૈત્ર વદી એકમને દીને મે હોય તો શ્રાવણ માહિ મે વરસે. વદ જીજને દિને પૂર્વનો વા વાસતો મે માહા વરસે અને વસે તો ભાદરવો વરસે (વચમાં વાયર કાઢે) વદ ત્રીજને દીને દક્ષિણ વાયુ વાય, વાદળ પૂર્વ દિશા જાય. તે વારે આસો માસ વરસે. વદ ચોથે છાંટા આવે તો પરિણામ શાંત નહિ, વદ ત્રીજ ચોથે દક્ષિણ પશ્ચિમ પવન વાય તો ધાન કમતી નિપજે. વદ ત્રીજ પાંચમનો પૂર્વ કે ઉત્તરનો વા વાયતો સર્વ ધાન નિપજે.

ચૈત્રવદમાહિ, મુલથી માંડી ભરણી સુધી દનીયાં જોવાં. જે તપે તો ચોમાસાના ચારે માસ વરસાદને વાદળ વરતાય. પણ દનીયાં વાદળ, વીજથી બગડે તો વરસ બગડે.

(૪૫)

ચૈત્ર માસની તિથિ ધટવા વિષે:- પડવો ધટે તો પૃથ્વી ઉપર પીડા, પીજ ધટે તો કાળ પડે, માંજ ધટે તો રાજ પડે. ચોથ ધટે તો ચાર ખંડ ડોલે, પાંચમ ધટે તો પશુ પીડા, છઠાં ધટે તો ધાન મોથું થાય, સાતમ ધટે તો સાત સમુદ્ર સુકે મતલબ વરસાદ થોડો આવે, આઠમ ધટે તો હીમ પડે, નેમ ધટે તો નવખંડ ડોલે. (ત્રી-થીઓ ધટવા માટે પંચાંગથી મેળવતા રહેવું. સત્ય જણાય તે ચહ-ણ કરવું અને તેજ નિયમ જ્યાં જ્યાં તાંથી, વારના જોગ હોય તે મેળવી અનુભવ વધારવો.)

વૈશાખ ૧ જોગ

વૈશાખના વાવણીઆ બલા. તેમજ ગાજવીજ બલાં. આમણે પાછળ કહી ગયા કે ચૈત્ર ગાજવીજથી અગટે તો પાછલા જોગ ફરી જાય. પણ જો વૈશાખ માસમાં એક દિવસ પણ કાચખી તાણે કે પંચ વરણો આકાશ કે ગાજવીજનું તોશન થાય તો પાછો ગર્ભ બોલો થયો જાણવો કહેવત છે કે

વૈશાખ વીજવણી, જેઠ હોય તપતો;
તો જળ હર, કોણ રાખે સંધરતો,

વળી-- વૈશાખી પડવા દિન, વાદળ વીજ કરેહ;
દાણા વેચી ધન કરો, પુરી સાખ ભરેહ.

ઉપરની બેઉ કહેવતો મુજબ વૈશાખ જણાય, એ ચોમાસા માટે વરસનો ત્રીજો ચંબ. માહા સગાળાક જણવો. સંવત ૧૯૪૯, ૫૧, ૫૪, ૫૯, ૬૦ ની સાલોમાં એ ચિન્હ હતાં,

(અખાત્રીજને દહાડે પવન જેવા જતાં વરસાદ કે વાદળ હોય તો આવતા વર્ષ માટે જોણ જવાની જરૂર ન રહી જાણવી. પણ તે વરસ માહા સગાળ થાશે એમ જાણવું.)

વૈશાખ માસે શુક્ર આયમે તે દહાડે ગાજવીજ કે તોફાન હોય તો વરસમાં કહેવરાવે.

વૈશાખ શુદ્ધ પાંચમને દીને આકાંશ વાદળે છાંયો હોય ગાજે વરસે; પ્રભાતથી સાંજ સુધી પૂર્વ વાયુ વાયું, તો સૂર્ય ધાનને સંગ્રહ કરવો. ભાદરવે લાભ થાય (સંવત ૧૯૫૩ ના વૈશાખ શુદ્ધ પાંચમે તે પ્રભાતે પૂર્વે તોશન હતું, વળી હીમાળી પવનથી ગોળાનાં પાણી શીતળ થયાં હતાં જેથી હિંદના મોટા ભાગમાં ગર્ભ વણુસાડી દુકાળ પડ્યો હતો. આ અગમચેતી હિંદના વર્તમાન માટે રામબાણી નીવડી છે. પણ મુંબઈ ઇલાહમાં અનાજનો ભાવ હિંદુસ્તાનમાં ખેંચ થતાં ચડ્યો હતો.) વાદળ-વજ્ર વિના એકદો પવન પૂર્વેનો હોય તો એકલે દરેકે નમ્મણું રજા ન આવે,

વૈશાખ શુદ્ધ પુનમે ચંદ્ર ગ્રહણ હોય તો કપાસ, મગ, અન્ન, ધાં, તેલનો સંગ્રહ કરીને ત્રીજે માસે લાભ થાય.

જેઠ માસના જોગ.

જેઠ તપતો ભલો અથવા તપવા ગાય ગર્ભાઈ ભલી,

જેઠ શુદ્ધમાં આદ્રા નક્ષત્રથી માંડી ૯ દિવસ જેવા; જે વાદળ હોય તો ભુડાં. પણ તે દિવસ નિમળા ભલા.

જેઠ શુદ્ધ ખીજને દિને ચંદ્રમા રોહણીમાં ઉગે તો ધાન મોઢાં થાય, જેઠમાં ચિત્રા, શ્વેત અને વિશાખાએ વાદળ ન થાય તો અશાદ ન વરસે પણ આવણુ ભાદરવો વરસે. અને જે જેઠ ખીજે ચંદ્ર ઉગે તે રોહણી સંગ હોય તો આવણુમાંહિ મે વરસે,

જેઠ શુદ્ધ ખીજ અથવા પાંચમ ગાજે, દક્ષિણ વાયુ વાય, આકાશ વાદળે છાંયો હોય તો ધાનનો સંગ્રહ કરવો. આવણુ ભાદરવે લાભ મળશે. જેઠ શુદ્ધ ૮ નો ચાર દશનો વાયુ થોડો વાય તો ભલો, જેઠ શુદ્ધ ૧૧ ને દીને ધન ખાંધી વાયુ જેવો. જે ઉત્તરનો વીંતુ વાય તો ચાર માસ સરખો વરસાદ થાય.

જેઠ શુદ્ધ ૨ અને પુનમે મુલ નક્ષત્ર વરસે તો સાંઠ દિવસ ન વરસે જે મૂળ નક્ષત્રનો પહેલો પાયો વરસે તો એક માસ વાચઈ

કાંઠે પીળે પાંચે બે માસ. ત્રીજે પાંચે ત્રણ માસ ન વરસે. પણ જો ચોથે માસે વરસે. તો મેં હેલો વરસે.

જેઠનાં મુલ અગડયા પછી પૂર્વા અશાડા પ્રથમ વરસે તો તેજ નક્ષત્રે ચોમાસામાં જે દિવસ હોય તે દિવસ પાછો મેં વરસે પૂર્વા અશ્વિન ગાળે એટલે ગરબ પાક્યો જાણવો ને ખજાં થાય.

જેઠ માસના કૃત્તિક પક્ષમાં જ્યારે શ્રાવણ ધનિષ્ઠા આવે તે દિવસને વિષે જેટલી ઘડી વિધુત, અને વારી અબ્બ (વરસાદને વાદળ) દેખાય તેટલા દિવસ વરસાદ ચોમાસામાં થાય. આને શ્રાવણ પંચકના છાંટા કહે છે. અને જૈન ધર્મના સાધુઓ ઉપરના જે નક્ષત્રનાં છાંટા થાય ત્યાંજ ચતુર માસ ગાળે છે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

જેષ્ઠે ચ માસે बहुलेजपक्षे, नक्षत्रयुगममश्रवणम् धनेष्टां ॥

यावत्तघटी विद्युत्तवारिभ्र, त्वातूदीनावर्षतिवारिमेवौ ॥

જેઠ શુદ્ધ ૧૩ કે અમાસ અહોરાત્રી મેં દિસે તો ધણો વરસાદ થાય. વાયુ વાયતો કાળ કે કરવડે થાય.

જેઠ શુદ્ધ પુનમે ચંદ્રગ્રહણ હોયતો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો, ૭ માસની અંદર પીઠમાં એકતાર લાભ મળે.

અશાડના જોગ.

અશાડ શુદ્ધ પડવાને દિને જેટલી ઘડી પુનરવસુ તેટલી વર્ષા જાણવી.

અશાડ શુદ્ધ ૨ થી ૫ સુધી મેં વરસે તો શ્રાવણમાં મેં ધણા થાય. (સં. ૧૬૫૪ ૫૯, ૬૦ વગેરે માસમાં એજન થયું હતું. વળી અશાડમાં કર્ક સંક્રાંતિ વરસે તો પણ શ્રાવણ વરસે. ત્રીજને દહીડે પૂર્વ વા વીચ અને મેં ઉપડેતો બાદરવા માસે મેં વરસે (સં. ૧૭૫૯ ૬૦ માં તે વાયુ હતો તો બાદરવામાં ધણો મેં હતો.

પાંચમનો ઉત્તર વાયુને છે ઉપડતો કાર્તિકમહિને. લાભ, ત્રીજા પાંચમનો પૂર્વ ઉત્તર (૬શાન) નો વાયુ થાયતો ધાન નિપજે. અશાઠ શુદ્ધ ૨, ૪, ૫, ૭, ૮, ૧૦ વરસેતો અથવા તે દિને પશ્ચિમ દિશાએ પીળાં વાદળાં થાયતો ગરબ જાણવો.

અશાઠે પહેલે મંગળવારે સૂર્ય ઉગતાં પ્રગટ દેખાય, વાદળ કે ગાળવીજ દીસે નહિ તો એ માસ વચરું કાઢે) સંવત ૧૯૬૧ એટલે ગયા ચોમાસામાં તેવો જોગ બન્યો હતો.)

અશાઠ માસની રોડણી નક્ષત્રે વાદળ, વીજ કે મે હોયતો ધાન વરૂં થાય અને શ્રાંતિમાં વાદળ, વીજ હોયતો ધણાં ધાન નિપજે .

• ઉજળી નોમનો સૂર્ય વદળામાં ઉગે ને દિવસે વાદળ હોયતો ચોમાસું જામે તેમજ શુદ્ધ ૧૨, ૫ વા થાયતો મે થોડા થાય.

અશાઠ માસે મેઘ વાઘળી વાદળેથી છાંયો હોય (ધાયુ હોય) તો ગરબ ભરો જાણવો. (એલી મંડાશે એમ નિશ્ચય જાણવું) .

અશાઠ શુદ્ધ ૧૫ પૂર્વાઅશાઢાએ વાદળ, વીજ હોયતો ધાન ધણાં નિપજે. અને પુનમનો ચંદ્રમા (હાંડો) ઉગતાં ન દેખાય કે રાતે છાંયો રહેતો મે ધણા થાય. અને નિર્મળ ઉગેતો કાળ કે કચરું થાય. (વધારે સમજ પહેલા બાગમાં જુઓ.)

અશાઠ શુદ્ધ ૧૪ તુલેતો પીઠ આવે. તેમજ જે જે માસમાં ૧૪ તુલે તે માસમાં પીઠ આવે. (પંચાગથી અનુભવ કરી જોવો.)

અશાઠ શુદ્ધ ૧૫ ચંદ્રચંદ્ર હોયતો સર્વ ધાનનો સંચય કરવો. ચાર માસે લાભ મળે.

અશાઠી પુનમનો પવન અધ્યાત્મી માફક જોવા. પણ તે દિવસ ઉગ્યા પછી સવારડીએ જુઓ. કેટલાક આખા દિવસની કરણી જુઓ છે. જે પૂર્વનો કે અગ્નિ વાયુ વચતો સર્વ ધાનની નિપજ થાય. પણ અગ્નિ વાયુ વાય તે સાલમાં રોગની કલ્પનિ મુચ્ચે છે. (પૂર્વ કે અગ્નિ વાયુ એ વેવાર વાયુ કે ખારી વાયુ કહેવાય છે. ચોમાસાના મુખમાં તે જોવાજો થાયતો વરસાદ એહોળાને સારે સરા નિપજે.

સં. ૧૮૪૮, ૪૯, પર. પટાં ૫૫, પટ્ટ ને ૬૦ માં તે વાંચો હતો) દક્ષિણ વાયુ વાયતો માસ એકનું લાગણું કાંટ. પ્રણ એક મહિને પાછો એકી નંધ વરસાદ લાવે છે. વળી કોઈ ફેકાણે લગાઈથી વીરમુખટનો ક્ષય થાય ને રૂધીર ચાલે; નેરૂત્યનો વા વાયતો વરસાદ કમતી. પીક આવે ને કુવે પાણી કમતી રહે. અને પશ્ચિ વાયતો નદી સરોવર છત્રકાં જળ ને સર્વ ધાન નિપજે. વાવ્યનો વાયુ વાયતો દોર મસ્તાન બને અને હુધનો વધારો થાય. કારણ અશાટે સૂર્યાનું જોર વધતો વરસાદ ખોંડાળો થાય. પણ જો કિતરનો વાયુ વયને અપ્રમળ પાણી વ સે અને વરમ સુલીલ થાય. (સં. ૧૮૫૯ ને ૬૦ માં વાંચો હતો. ને આ મહાન જોગકે.)

શ્રાવણના જોગ.

શ્રાવણ માસે ચિત્રા, શ્રાતિ, વિશાખાએ એ વરસે તો નદી કાંડે ધર કરે મે થોડા યાશે.

શ્રાવણે શુક્ર આયમેતો અવશ્ય મે વરસે. તે મેક ફૂધ સરખો જાણવો.

શ્રાવણ શુદ્ધ ચોથે ગાજરીજ થાયતો વરસમાં સવાયો લાભ ને ગયો મે આવે. (આ મહાન જોગ ખરો છે)

શ્રાવણ શુદ્ધ સાતમે શ્વનિ નક્ષત્રે મે વરસતો સર્વ ધાન્ય નિપજે. પણ રાતનો મે તે દહાડે થાયતો પાછળથી વરસાદ કમતી પડે.

શ્રાવણ શુદ્ધ પુનમે (નાગાએરી પુનમે) શ્રવણ નક્ષત્રે કાંટા આવેતો ગયુ વરસ વાજે અને ઘણે મે ન વરસે તોપણ સુગાળ થાય. (આ મહાન જોગ ખરો છે.)

શ્રાવણ શુદ્ધ પુનમે ચંદ્રચંદળ હોયતો ધૂી તેજનો સંચુક કરવો. જે માસે ધી તેલમાં લાભ મળે.

ભાદરવાના જોગ.

ભાદરવે શુક્ર આગમે તો ધણા મે વરસે અને ધન નિપજ

જે બાદરવાની કન્યા સંક્રાંતિએ મે વરસે તે ધણી રોગ થાય. આસો માસે શુભ શાંતિ થાય.

બાદરવા શુદ્ધ—૧, ૧૨, ૧૩ અને પુનમે મે દિસે તો આવતે વર્ષે સુગાળ થાય. બ્રાહ્મણની પુજ્યાએ. દેવની માનતા થાય. (આ જોગ મહાન છે.) પણ જો શુદ્ધ—૧ ૭ ૯, ૧૨ અને પુનમે પશ્ચિમ દિશાએ મે દેખાય તો ધણી મે વસે.

બાદરવા શુદ્ધ ૬ અનુરાધા નક્ષત્ર હોય તો ગયું વરસ વાગે. (ગયા એ માસમાં હતું ને મોટું વાયડ વાયા પછી બાદરવા શુદ્ધ ૫ ને છડતો મે વિસ્તારવાળા ભાગમાં વધે એછા થઈ પડતો દુકાળને ખાળ્યો હતો. માટે આ પણ મહાન જોગ છે.

બાદરવા શુદ્ધ પુનમે ચંદ્રચંદ્ર હોય તો ધી તેજની સંગ્રહ કરવાથી બીજે માસે લાભ થાય (અનુભવ કરી જોવો.)

આસો માસના જોગ.

આસો માસની ચોથ પાંચમ વરસે તો, ગરમ હોય તો સુગાળ ગાય. અને રાગ રાગ થાય. આસો માસે શુક્ર આથમે તો ભનો.

આસોની પુનમે ચંદ્રચંદ્ર હોય તો સર્વ ધાનનો સંગ્રહ કરવો. જે માસે લાભ થાય.

આસો વદી ૭-૮ વરસે તો સુગાળ થાય. તેમજ ૧-૫-૭-૧૩ અને અમાવાસીઆએ મે ઉપડે તો અને પૂર્વ દિશાએથી ચડે તો ભનો. પાંચ દિવસ એલી થાય (આ મહાન જોગ-વહન બંગાળના ઉપસાગરનું ઉપડવાનો પુરાવો આપે છે.) તેમજ પૂર્વ દિશાએ વાદળોં છવાતાં આવે અને આકાશ છાયો હોય તો સાત દિવસ વરસે.

આસો માસે ઉગરમાં સંધ્યા વખતે વાદળોં કે પરમત સરખાં વાદળ જણાય. એ લક્ષણે જોરાવર મે થાય. આસો માસે પશ્ચિમ દિશાએ ગીરનાર ગરખાં (દાથી જેનું જોખું) ડીસે તો પાંચ

રાત્રી મે વરસે.

આસો માસે દક્ષિણ દિશાએથી મે ઉપડે. તો પાંચથી સાત રાત્રી વરસે.

આસે માસે અગ્નિપુરુષ વદળાં થાય. ને મે ઉપડે તો પાંચ રાત્રી વરસે.

આસો માસે વાગ્ધ્રુએ મે ઉપડે તો રાત્રીએ ઝડી થાય. આસો માસે મૈત્ર્ય પુરુષથી મે ઉપડે તો ધણા મ વરસે અને ઘશાન પુરુષથી અરધી રાત્રીએ મે ઉપડે તો પાંચ દિવસ વરસે. (આસો માસમાં આડે દિશાનો વરસાદ ઉપડવાનાં ચિન્હ અવલોકન કરવા નેવાં ઉત્તમ છે.)

બારે માસની પુનમના ગર્ભ વિચાર.

ચૈત્રીપુનમ:-નિર્મળા જોઇએ. તે હાડે જો ચંદ્રનું ચંદ્રાય હોય કે તારા ખરે કે વીજ થાય કે ભૂમિ કંપે કે ચંદ્ર સૂર્યની આગુઆગુ જળકુંડ હોય કે ધુંસર દેખાય કે ધુળની ઘટ્ટિ દિશાએ દિશાએ સઘળે હોય તો સઘળાં ધાન્યનો સંગ્રહ કીજે. તો પાંચ મહિના લાભ થાય. વૈશાખી પુનમ:-મિશ્ર ઘેલડી ભલી. નિર્મળા હોય. પાંચ હરકત નહિ. જેઠી પુનમ:-નિર્મળા ભલી. ને ઘેલડી હોય તો ધાન્ય સંગ્રહ કીજે ચોથે કે સાતમે માસે લાભ થાય. અસાડી પુનમ:-ઘેલડી (વાદળાં વાળી ધુંધરાયથી) હોય તો સર્વ ધાન્ય વેચવું. શ્રાવણી પુનમ:-નિર્મળા ભલી. અશાડી પુનમના જેમાં લગ્ન થાય તો ધી, તેલનો સંગ્રહ કરવો. તો ખીજે માસે લાભ થાય. ભાદરવાની પુનમ:-ઘેલડી સારી-એટલે આખે ગાજ કે વીજ હોય તો ધાન્ય વેચી નાખવું. (નિર્મળા હોય તો ત્રણ માસે લાભ થાય) આસોની પુનમ:-નિર્મળા હોય તો ધાન્ય વેચવું. અને જો આખે માજવીજ હોય તો ધાન્ય સંગ્રહ કીજે. ખીજે માસે વેચે તો લાભ થાય. કાર્તિક પુનમ:-નિર્મળા હોય તો

મર્વ ધાન્ય સંગ્રહ કીજે. પાંચ માંસે લાભ થાય. માંમસર પુનઃ
 જન્મ-નિર્મળી બલી. જો પીઠા હોય તો બીજા અન્ન સંગ્રહ
 કીજે. પાંચ માંસે લાભ થાય પોષી પુનઃ-વાદળો સહિત બલી,
 ધણો વાયુ બલો (એ ત્રણ વાયાં પડે તે ઉત્તમ) ધુળની વૃદ્ધિને
 પુનઃ બલી. જો ન હોય તો સર્વ ધાન્યનો સંગ્રહ કીજે. મહી
 પુનઃ-નિર્મળી બલી વાદળો હોય તો પીઠામાં તેજ આવે. ધુગણી
 પુનઃ-નિર્મળી બલી જો આવે ડેળ હોય, વૃદ્ધિ કે ગાળે કે કરા
 પડે તો સર્વ ધાન્યનો સંગ્રહ કીજે. આવણ કે બાદરવે લાભ થાય.
 (ગઈ સાલની હામણી પુનઃ એટલે સં. ૧૯૬૦ ની તોરાની
 હતી. જેથી આવણ-બાદરવે પીઠ આવી હતી)

પ્રકરણ ત્રીજું.

મેથ સમાચારના વર્તારાની પુષ્ટીઓ.

અને

પાછલી રૂતુની કરણીનો અવસોકન પુર્વક
 ભાવિક કાળ્ય અને ગવ રૂપે-ઇતિહાસ
 (હોમાત્રયની કરણી સાથે.)

દર વર્ષે શિયાળા-કિનાળાની રૂતુ જોઈ આવતું યોગ્ય રૂં કેવું
 આવશે તે પ્રાચીન મેથ સમાચારથી જાણવું છે. પણ દર સાલની
 શિયાળા-કિનાળાની રૂતુ તથા પ્રાચીન જોગો નજરે જોઈ, આવતા
 વર્ષ માટે કેમ વર્તારો કાલ્યા કે ભવિષ્ય જણાય તેની સુગમતા
 અને મુકામત્રાની રૂતુની કરણી જોઈ માટે કેટલીક નજરે જોએલી
 નોંધ તથા કેટલીક પાછલી સંક્રાંતિ વર્ષની રૂતુ સંશોધન કરી સં-
 વત-૧૯૪૬-(અન ૧૯૪૮) થી આજ સુધીનો ઉપોગી શોધ સં-

સહ-પ્રજા સમક્ષ મુકવા હપ્તર કૃપિયા બાબતમાં થયેલું તો આ આશ્રેણીમાં ચિતારે ઉપયોગી અને મનોધીક થઈ પડશે કેમ ખારી ચાખતા છે અને આ નોંધો-ચેત્રી વર્ષ પ્રમાણે સમજવી

ચેત્રી-સંવત-૧૮૪૧-૪૭-આ સાલના શિયાળામાં પોશ શુદ્ધ આતેમને દહાડે દેશમાં બરે હીમ પડ્યો હતો. જેથી વનસ્પતિનો મોટા ભાગ બળી ગયો હતો. અને નદી, નાળાં વગેરેનાં પાણી જામી જતાં વનસ્પતિનો ધાણ નીકળી ગયો હતો. અને પાણીનો પ-કયાન કેમ સમજી શકાય તે જાણી હોય એમ એક કવિ હીમાલયના આ હીમના મોટા જગતને ઉપમા આપી છે. પણ ખરું જો-ઈએ તો તેમાંથી આપણને ઉપયોગી સાર મળી આવે છે.

ગુઓ સરકારી વાયુ શાસ્ત્રી હિમાલયમાં દર સાત બેંચ જે પડે છે. તે નિયમ કરતાં વધારે પડ્યો કે ઓછો પડ્યો, અને તે મુદાસર ઓગળ્યો કે લંબાવ્યો. તે ઉપરથી ચોમાસાના પ્રવાહની તેમજ વરસાદ સરાસરી કેટલો પડશે તેની અટકળો કાઢે છે. એટલે શિયાળામાં પડેલો અરધ માર્ચ આખરે ઓગળી જાય તો પરિણામ સારું-કારણ ઉત્તર હિંદમાં ટંદ જલ્દીથી જાય તે ઉકળાટ વધે તો ચોમાસું નિશ્ચિતપણું ધારણ કરે. એમ મુંબઈ મમાયાર એપ્રિલ ૧૯૦૦ માં સરકારી વાયુશાસ્ત્રી જણાવે છે પણ એ અટકળો ધણીવાર ખોટી પડે છે. એમ વર્તમાનપત્રોથી પુઠી મળતી મળે છે. પણ આપણી દેશી રીતનું હિમાલયન અવલોકન સિદ્ધ થયું છે. કે હિમાલયમાં અરધ ફાવે તેટલો પડે તેની ગણતરી કરતાં તે અરધા પ્રવાહની અસર આપણા દેશ મુંબઈ હવામાન-પેટ્રી (ગુજરાત કલિયાવાડ) માં કેટલી આવી તે ઉપર ગુજરાત કલિયાવાડના પ્રવાહનો ખ્યાલ થણે ભાગે બધાંય થકે છે. એટલે હિમાલયનો પ્રવાહ દારણ જીમ રૂપે એટલે ગુજરાતમાં જેને લકડ હીમ કહે છે. તે આવે તો ચોમાસાનો વરસાદ ઉવટ ઓછો પડે અને મુંબઈ હવા-

કાના એમાસાના પ્રવાહને પશુ ખસે ખસેલ પહોંચાડે છે. જુઓ. સં. ૧૯૪૬ ના શિયાળામાં દારણ-(બકડ) હીમ આવ્યો હતો. એમ સંશોધનથી જણાય છે. જેથી સં. ૧૯૪૭ માં વરસાદ સરાસરી કમતી પડવા સાથે દુકાળ હતો. પણ દારણ હીમ સાથે ઉવાગાના ખીમ જોગ છપ્પત્રિયા માફક બગડેલા હોવા જોઈએ. નહિ તે હીમની કરણી પસાર પામવાથી દુકાળ તો પડે નહિ. એમ હીમની ચાલુ કરણી સાક્ષી પુરે છે. માટે દર સાલ સાધારણ, મરચી રીંગણી કે પ્રયક કપાસમાં હીમ આવે. ત્યાં લગી એમાસાના પ્રવાહને ખસેલ પહોંચતી નથી. કહેવાત છે કે 'સુવાળે હીમ પડે'. માટે સાધારણ હીમને ગરમ પાક્યો ગણવો. પણ દારણ હીમ જેવો કે-મરચી રીંગણી ઉપરાંત ઘઉં, શેરડી, એરંડા, ખવળ, લીમડા બળી જતાં-પણી કારોકાર જમી જાય તો તે એમાસાના પાછલા પ્રવાહને નબળો પાડે છે. પણ-જે દારણ હીમ પછીના કાળામાં નિર્મળ ગરમી વધી જાય તો દારણ હીમની અમ્મર તોડી ગઈ એમાસા માટે એલીનું સ્વરૂપ બાળુ કરે છે.

હીમની ખાશોઅત:—સાધારણ હીમ ગર્ભો પકવે છે. પણ તે એમાસાના ઇવટના પ્રવાહને નબળો પાડે છે પણ જુલાઈ કે અગષ્ટનાં વરસાદ એલી કપે વરસે છે. અને છેવટ એમાસું ઉતરનાં એક વરસદની જુજ તાણુ રહી જાય છે. મુદ્દે દુકાળ પડતો નથી. પણ વરસ સાધારણ કરી નાખે છે. જુઓ-ચેત્રી સંવત-૧૯૪૪, ૪૬, ૪૯, ૫૨, ૫૫, ૫૮, ૬૦ ના શિયાળામાં હીમ આવ્યો હતો. તો સં. ૧૯૪૫-૪૭-૫૦, ૫૩, ૫૬ ને ૬૧ ના વર્ષોમાં છેવટ એક વરસાદની ખેંચ રહી હતી ફક્ત ૧૯૫૬ માં દુકાળ પડ્યો હતો. પણ તે હીમ સાથે ખીમ જોગો વધારે બગડ્યા હતા.

સંવત ૧૯૪૭-એ સાલમાં કારો દુકાળ પડ્યો હતો.

આ દુકાળ પડવાનું મુખ્ય કારણ પાછલા શિયાળામાં દારણ.

હિમ ઉપનંત બીજાં કુરંતી કારણો હોય જોઈએ. આ દુકાળ માટે ભેટો બાળા મનુષ્યોને મેલું મરતાં કહે છે કે—‘શું તારા ધરમાં સુડતાળો આવ્યા છે ?’ વિશેષ દહીકત દુકાળની નોંધમાં જુઓ.)

સંવત-૧૮૪૮ માં બીજા હનુ, વધારે વરસાદ થવાનું કારણ કોમે દુકાળ ગયા પછી હમેશાં બીજા કે બહાર આવી છે. એવી હતી બીજી બીજા નિર્માણ ચાલી આવે છે, કેમકે એ વર્ષનો ગર્ભ બેગો થવાથી જલિનું પરિણામ વધે છે. જુઓ. સંવત-૧૮૬૯, ૧૮૮૧, ૧૮૮૫, ૧૮૩૩, ૧૮૫૩ એ પાંચ દુકાળ પછી ૧૮૭૦, ૧૮૮૨, ૧૮૯૬, ૧૮૩૬, ૧૮૫૭ ની સાથે બીજા કે બહાર થઈ હતી. બાદ આ આગાહો દુકાળ બીજા હતો તેમાં મોકોડા બહુ થવાથી વરસ મોકોડીક કહેવાયું. દોર ખડમાં મોકોડા ચરતો જોઈ થી દુધ રતાં થતાં.

સંવત-૧૮૬૯ આગણોતરો દુકાળ. આ દેશમાં બહુ જળરો દુકાળ ગણાતો ગયો છે. આ કાળને કાતડીતો કેર કહે છે. આ દુકાળ પડવામાં અનિયમિત ગરમી અને અનિયમિત હવાના ફેરફારો હતા.

કહેવા છે કે—

સાબી.

દીએ કરે વાદળાં, રાતે કાઢે તારા;

ચતુર હોય તે સમજી લેજે, એતો આગણોતર ના ચાળા.

આ સાલમાં ગીરનારી વાયુનું જોર વધી જવા સાથે સૂર્ય બહુ તપતો. ગરમી એટલી બધી પડતી કે માણસોને ગરમી માથે ચડી જવાથી મરણ પામતાં. વળી ઘણી ગરમીને લીધે વરસાદના વાતાવરણની વરાળને ગરમી ચુસી-પાતળી કરી-વપનનો વેગ હોવાથી વાદળો ટકી શક્યાં નહોતાં માટે આ દુકાળ પડવામાં ગરમી વધવા સાથે પવન શુન્ય થયો હતો.

વળી-દુકાળનો બુખમરો વધતાં અનિયમિત ગરમીના પ્રતાપે

રામની ઉત્પત્તિમાં વધારો થયો હતો. અનાજ પાંચ રૂપ માણસ મળી કેંઈ જંદરે જઈ મુઝીમાં ભરીને લાવેના. જેથી પાંચ રૂપિયે મણુ અનાજ પડતું. અજની પેટે રૂણે જેવાં સાદન દુકાનને તોડનાર ન હોવાથી માણસોમાં અનર્થ નિના બચેકર ભુખમગે ચાલ્યો હતો. (શુભો દુકળનું વર્ણન.)

સંવત ૧૮૭૦ ની સાલ પછલા વરસાદની કમતીને લીધે બીજાના થઈ હતી.

સંવત—૧૮૭૧ ની સાલમાં ઉંદરની ઉત્પત્તિ વધી ગઈ. જેથી પાકને બહુ નુકસાન કર્યું. ઉંદરની ડાઠ એટલે મુઝી વધી હતી કે સીમમાં ઉમા મોલમાંથી કણમણાં કાપી જઈ ભોંયમાં ફેંટરે બર્ષ. જે માણસો ખોદી ખોદીને લાવી ખાતા. તેમજ સીમમાંથી બચ્યું તે ખજાનામાં નાંખ્યું. પણ ખજાનામાં ઉંદરોએ એટલી હાક વગાડી કે હવાલદારને ઉંદરો સાથે લડાઈ કરતાં જીવ ખોવો પડ્યો હતો. તે માટે એક ટૂંક અનુભવી નીચે મુજબ સાખી લખાણે છે.

ચંદ્રાવળા.

ઉંદરે ઉત્પાતડી માંડી, ખાધાની ખજાની જર;

હાક મારી હવાલદાર ઉડ્યો, ટપ કાઢી તલવાર.

ટપ કાઢી તલવાર તે એલી, નાખ્યું મીયાન વાડમાં ઢેલી;

મીયાં મુઓને બીગડી રાંડી, ઉંદરે ઉત્પાતડી માંડી.

ખધી ખજાની જર. ૧

સંવત—૧૮૭૬ ની સાલ બીજા હતી. શ્રી નાગજી મહારાજે આ પહેલાંની એટલે સંવત ૧૮૭૧ થી કુંડળીઆથી બચિષ્ય બાખવાની શરૂઆત કરી હતી.

સંવત—૧૮૮૧ ની સાલ એપ્રાશીઆ કાળને નામે ઓળખાય છે. સંવત—૧૮૮૯-૯૦ વરસાદ ઘણો થયો. અનાજ પાક્યું પણ ત્રીજા વર્ષમાં ખાઈ મયાં.

(૫૭)

સંવત-૧૮૯૫ માં કાળ પડ્યો. પ્રથમ વરસાદ થયો. મોઢ દેવના માદ વરસાદ થયો તહિ. તે સાલમાં અઠાઈ વડ ૮ ને બાંડે કોરો ને બડકા જેવો ઉગ્યો હતો. પછીથી વરસાદ થયો તહિ. બાંટા થા બગી ગયાં. તે સાલનો કુડળીઆ નીચે મુજબ હતો.

ક્રૂપ હે મોટા જોયે, જો નકર જણો કાય;
અન્ન તરણુ બાર શાકક, નિશ્ચે ટોટા નોય.
નિશ્ચે ટોટા નોય, સોષ મહિ રખહિ માળ;
જોડ માત અરપાત, અનુકો રખો સમાજ.
કહે નામજી વીપ્ર, ખેત અનાજકા ખોટા;
પંચાણ્ડી પ્રીત, જોયે કાય હે મોટા.

સંવત-૧૮૯૬ માં વરસાદ મન માતનો અને નિયમિત થયાં થી અથોડ અનાજ પાક્યું. જેથી આજે કાંઈ સાંઈ વરસ પાકે તેને જીનનો પાક્યો કહે છે. દુકાળ પછી ભલહરા ચરાનાં મુખ્ય ત્રણ કારણ છે. ૧—પાછલા દુકાળમાં જમીન પડતર રહેવાથી જમીનનો રસ કસ વધે છે. ૨—મેઢ વર્ષનો મર્મ સંધય છે. ૩ દુકાળમાં પાપનો બાર ઉતાર્યા પછી પરમ દયાળુ ગરીબ નિવાજ પરમેશ્વર પશુ અને નિરાપરાધી મનુષ્યો તરફ દયા લગાવે છે. આ સાલમાં રૂપિઆનું ચલણ થયું ને સિંધમાં તોફાન જાગ્યું. તે શ્રી નામજી મુહાજે કુડળીઆથી જણાવ્યું હતું.

સંવત-૧૯૦૦ માં ધુમર-કેતુ ઉગ્યો હતો. તે ગાટે શ્રી નામજી મહારાજે કહ્યું હતું કે.

સૈકા આનંદ સંવત્સર, લિંક ઈયો છે હઠ;
અંબર કેતુ ઉગશે, અવગુણ કરશે અલ.
વજેરે ચેતવણી આપી હતી.

સંવત-૧૯૦૧ના શિવળામાં માહા માસમાં બહુ હીમ પડ્યો અને ખાણી જમી ગયાં. ઘડે અને કેટલીક વનરપતિ બગી ગઈ. મગની

પીઠ વધી હતી. સં. ૧૯૦૨ ની સાલમાં વરસાદ કમી થયા. વરસા કરડ ભરડ થયું. જેથી મોંઘાણ થઈ હતી.

સંવત—૧૯૦૩-૪ ને પ ની સાલો સારી હતી.

સંવત—૧૯૦૬-૭ માં શિંચળો સમધારણ અને ઉનાળો

સં. ૧૯૧૩ માફક ઘણું ગરમ ને ઉકળાટવાળો હતો. ઝાડવે-યો પખી પડતાં. જેઠ બહુ તપ્યો હતો. જેથી અશાડ શુદ્ધ ૭ થી ૧૩ સુધી ઝડી થઈ. ઝાલાવાડમાં લીમડા વધારે પડ્યા. ખીજે થોડા-વળી બારે વરસાદથી ખુડ આબ્યાં હતાં. અને વાંકાને ને મચ્છુ ન-દીએ જલા લગાડી. આ વખતે વહન ગીરનારી હતું.

સંવત—૧૯૦૭ થી ૧૩ સુધીનાં વરસ બલહન માફક હતાં. આ વખતે રાજકોટમાં કોરીનું ચલણ હતું. ચાર કોરીનો એક રૂપિ-આ ગણાતો. ૨૮ રૂપિઆભારનો શેર ચાલતો. અનાજની કળશી ૩૨ થી ૬૫ મણની રૂ. ૪૦ ને શેરે ગણાતી. એ હિસ્સાએ ભરની પીઠ કળશીની ૪૦ કોરી (૧ રૂપિઆની ૪ મણ થઈ) બાજરાની ૫૦ કોરી; ઘઉંની ૫૦, મગની ૩૨ થી ૪૦ કોરી. ચણાની પણ તેજ. કમોદ ૨૪ કોરીની મળતી.

ગાળ ૬ કોરીનો મણ. પણ ૨૮ રૂપિઆભારના શેરે ૫૦ શે-રનો બણ ગણાતો. ધી. ૬૬ થી ૧૮ કોરીનું મણ પણ ૨૮ રૂપિઆ ભારને શેરે ૪૦ શેરનો મણ ગણાતો, તેલ ૬ થી ૭ કોરી પણ મણ ધી સાથેજ ગણાતો. અથવા ૧૦ શેરના ઘડાની ૧૫૫ કોરી બે-સતી. ખડ-૩ કોરીનું હજાર મળતું. ૩, નો ભાવ હાલ માફક-ઉંચ નીચ થતો. કપાસનું વાવેતર થોડું હતું. પણ અનાજની નિયજ બહુ થતી. રૂતુ નિયમિત અને ચોમાસાં નિયમિત હતાં. લોકોના મન મો ઠી હતાં. નીતિ અને ધર્મનું જોર હતું. તે વખતે જે ધરડાઓ હતા તે શ્રદ્ધાળુ અને પ્રાચીન રીતીઓને આધારે આ વખતે ગામે ગામ હ-વન હોમ અને બ્રહ્મભોજ ચાલુ હતા. ધર્મમાં બીડ (નાણાંની તંગી)

નહોતી. રાજદરશારે અને ગામે ગામે ગ્રામજનોને ઉત્તેજન હતું. તેથી ધર્મની કબાજી ચાલુ હતી. જેથી વરસાદનો દેવ દેશ ઉપર પુષ્ટ હતો.

બાદ સંવત ૧૯૧૩ પછી અનાજની પીઠ વધી. અને વરસની શુભ સાથે ચોમાસાની શુભાં ફેરફાર થવા માંડ્યો છે. રાજ પ્રજાની ધર્મ ઉપર આસ્થા ઘટતી ગઈ છે. તેમ વરસાદનો દેવ કરણી પાર ઉતરણી પ્રમાણે કોપાયમીન રહે છે. માટે આપણી પ્રાચીન રીતનાં મુળતત્ત્વ રીત રીત અને ધર્મ નીતિમાં ચાલુ રાખી હવન હોમ ને બ્રહ્મોજન ગામે ગામ ચાલુ રાખવાં કે વરસાદને લાવનારી ક્રિયાઓ સજીવન થાય તો ગએલી બાજીનો દશદોષ પરમદયાળુ પરમેશ્વર દેખાડશે.

આહો !! આવી સોંઘવારી વખતે લોકો કેટલા બધા સુખી હતા કે દેવ કેવા વરા અને સામાજિક કામ મોટા દીલથી થતાં. તે અભર એક સાંધે લાં તેર વૂટે એવો કળી અને વર્તમાનને દોષ દઈ ખેશી રહેવાનું નથી. પણ રાજ પ્રજાએ પ્રાચીન રીતોનો ઉપયોગ કરી રહસ્ય ચાલુ કરવું કે, જેનાં રાજ નવી પ્રજાને અમૃત સરખાં મળશે.

(રાજ-પ્રજાનો જે ભાગ પ્રાચીન રીત-રીત ને ધર્મ-નીતિને વળગી રહ્યા છે. તે રાજકર્તાને તેમની પ્રજા પણ સુખી હશે.) માટે સુચ રાજકર્તાઓએ અને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ વિદ્વાનોની સલાહો ભરી તથા કમિટીઓ નીમી આપણું પ્રાચીન ઉત્તમ હોય તે ધસાઈ જવા ન દેતાં સજીવન કરો. એજ દેશના ઉદ્ધાર માટે મુખ્ય શરણ છે.

સં-૧૯૧૪ માં પ્રથમ વરસાદ થયા બાદ ગઈ સાલ માફક રા માસનું બચકર વાયફ વાયું હતું. પણ પ્રથમ તથા છેલ્લો વરસાદ હરપુર થવાથી વરસ સાધારણ પસાર પામ્યું હતું.

સં. ૧૯૧૫-૧૬ ના વરસમાં વરસાદ બોહોળા ને વરસ સાફ.

સંવત ૧૯૧૭ માં મચ્છુ કિંહિ, ને કચ્છ વાગડમાં ધોમ દુકાળ પડ્યો. આવો દુકાળ કચ્છમાં કરડો કાઢવાર પડ્યો નથી. કાઠિયાવાડમાં પણ આ વરસ ખાંડબરડું હતું. સતરના દુકાળ માટે કચ્છમાં મોક્ષાય છે કે “ આઠો સતર, મીથે પતર. ” મનલખ ધરમાં ખાવા સાઈ વાસણ પણ નહિ રહેવાથી રામપતર માથે ઉધકં વાળી-મિખારી દાવે માણસો કાઠિયાવાડમાં ઉતરી પડ્યાં હતાં.

સંવત-૧૯૧૮ માં તકે મે થયો બલહરા થઇને પીઠ મોળી પડી. સં-૧૯૧૯ માં મોલ પાક્યા, પણ આશો શુદ્ધ રૂપ ઉપર ગ્રહ પડું થવાથી બાજરા કાઢવીઆ થયા. જેથી પીઠમાં તેજ થઇ. આ સંવતમાં રૂપિઆનું ચલણ થયું ને કોરીની ગણતરી રાજકોટમાંથી ગઇ.

સં-૧૯૨૦ માં વરમાદ સાધારણ. અનાજ થોડું વવાણું ને કપાસનું વાવતર વધ્યું. જેથી અનાજની પીઠમાં તેજ થઇ. કળશીના રૂપિઆ ૬૦ થી ૧૦૦ ભાવ થયો. પણ કપાસની પીઠ વધી ગઇ. ના મણુ ૩, ના ૨૫ થી ૩૦ ભાવ બોલાણો. કાચા અમેરિકામાં લાગી ચાલ્યાથી ત્યાં કપાસ વવાણો નહિ. જેથી વિલાયત માટે અનાજની ધોડી નિપજ ને ખપતી ઝાઝી. માટે પીઠ વધી. અને લોકોને શાનો અદળક લાભ મળ્યો. અને ઘણા વેપારી વગેરે ન્યાસ થયા. સોના રૂપાની નદીનું પુર ચાલ્યું. જેથી સુખમાં વધારો થયો.

હવે આ સાલથી રતુની કરણી સાથે-ભાવિક અને બેધીક તિહાસ કાવ્ય રૂપે પણ આવશે. તે વાંચનારને રમુજ સાથ બહુ ઘડો આપનાર છે. તે સુસ્ત વાંચનાર ઉગા ઉતરી જશે.

સં. ૧૯૨૦ ની કરણીનો ચંદાવળો—

કરં પ્રણામ ઉર ધ્યાન ધરી, શંકર દીન દયાળ;

વીશે વીશના ભાવ કર્યા, તેં રંક કર્યા ભૂપાળ,

તેં રંક કર્યા ભૂપાળ તે ગમે, ધી યોખાને શાકરં જમે;

એવા ભાવ નહિ બાળું પ્રી, કરં પ્રણામ ઉર ધ્યાન મરી.

શંકર દીન દયાળ

સંવત-૧૯૨૧ માં પાછલથી વરસાદની તાલ્ય પડી. પણ આસો માસમાં મેઘરદા પુણ્ય આવવાથી માદે નંમીનને ધાવીને થયા. પાછલા વરસની અનાજની પાલાખતને લીધે અનાજના આવ વીણ માફક આકર રહ્યા ૩, ધી જાને મરચાં એ ત્રણેને આવ મળ્યા. ૩૨ રૂપિયા થઇ ગયો હતો. સં. ૧૯૨૧ ની કરણોનો ચંદ્રાવળો.

કનક અકોટા કામની પેરી, ઝુમણાના ઝળકાટ;

કાંતી કડલાં ઠણકણે, સૌરણમય ચણુગાર,

સૌરણમય ચણુગાર તે જાણી, પીતળને બેડે બરવાં પાણી;

ગાદી તણીઆને સુખની લેરી, કનક અકોટા કામની પેરી.

ઝુમણાના ઝળકાટ.

સં-૧૯૨૨ ની સાલ બલહરા થઈ. પંઠ ભાંગી. જર કળશી ના ૨૪. બાજરા ધઉ ૩૦ થી ૩૨ હતા.

ચંદ્રાવળો-બડુ સુખ બાવીશનું જાણી, બેઠાં ન આપે બોલ;

કચુખી જાણે કાઠી ગરદેરા, હૈયાં કરી ગયા ઢોલ,

હૈયાં કરી ગયા ઢોલ તે માતી, પૃથ્વી ઉપર દે નહિ પાના;

કહે દેવ-સંકર સત્ય છે વાણી, બડુ સુખ બાવીશનું જાણી.

બેઠાં ન આપે બોલ.

સં-૧૯૨૩ માં વરસ પાંડાખરડું પણ અનાજની છત હતી. વળી ૧૯૨૪ ને ૨૫ ની સાલો બલહરા થઇ હતી. અનાજનો આવ કળશીના ૪૦ રૂ. હતો.

ચંદ્રાવળો-ત્રેવીશે તો ત્રણ ઠેકાણે, મનુષ આલે મરડાઈ;

આવ્યાને આદર ન આપે, સતમાં ગયાં સંદાઈ,

સતમાં ગયાં સંદાઈ તે બોલે, આજ નથી કોઈ આપણે તોલે;

મિથ્યા સુખને મુરખ માણે, ત્રે વીશે તો ત્રણ ઠેકાણે.

મનુષ આલે મરડાઈ.

ચોવીશે છલકું નાખે, નહિ નાણાંનો પાર;
 ચોપધી તો એટલી પાંકે, ભુ નહિ જીલે બાર;
 ભુ નહિ જીલે બાર તે મેણું, ઘણી ઉપજ તે ન મળે દેણું;
 ભેંસ ગાયનાં ધણુ બહુ રાખે, ચોવીશે તો છલકું નાખે.
 નહિ નાણાંનો પાર.

ઘાટ ઘરેણાં પૈરી સૌ ચાલે, જુઓ છતના સાગ;
 જાનું જોડે જુગતેથી, ભેળા બાયુના ભાગ,
 ભેળા બાયુના ભાગ તે સાચા, ખરચે પગ ભરે નહિ પાછા;
 પુરણુ સુખ પચીરાનાં માસે, ઘાટ ઘરેણાં પૈરી સૌ ચાલે.

જુઓ છતના સાગ.

સંવત—૧૯૨૬ની સાલમાં મેં ઘણો થયો. બલહરા થઇ. પણ
 મોઢે આવલો કોળીઓ કાળ જોમ નાસ કરે છે. તેમ મીરવાડમાંથી
 ટીડનાં મોટા લશ્કરે આવી ક્ષણુ માત્રમાં બધા દેશમાં પાકનો નામ કર્યો.
 વનરૂપતિ માતર મુકી નહિ. વઢળ માફક આકરા છવધ ગયું હતું.
 અનુજના ભાવ કળશી ના રૂ ૧૦૦ થી ૧૧૨ થઇ ગયા હતા.
 દુકાળ પાડ્યો.

ચંદ્રાવળા.

વીશ આનાનું વર્ષ જોઇ, મન ગયું મેકલાઇ;
 લખનારે લખ્યું બારઆનાનું, આતો થઇ સવાઇ.
 આતો થઇ સવાઇ તે જુઠા, છવીશે સામળીયો તુઠા.
 કહે દેવશંકર હું રહ્યો છું મોહિ, વીશ આનાનું વર્ષ જોઇ.
 મનગયું મેકલાઇ.

આકાશેથી ઉતરી પંખી, નહિ પાંખાળનો પાર;
 છવીસે બાજરા ચણી ગયા, તે ક્ષણું ન લાગીવાર.
 તે ક્ષણું ન લાગી વાર તે થયું, બારેબાર આનાનું રહ્યું;
 કહે દેવશંકર જીવ અમંખી. આકાશેથી ઉતરી પંખી.
 નહિ પાંખાળનો પાર.

સંવત—૧૯૨૭-૨૮ ની સાલમાં મેં તકે થયો ને પાક થયો
 ૫૫૫ વીશ આંખરે ૧૦૬ રૂ. ઉમર ભાવ થઈ ગયા હતા. ૫૫૫ સંવત
 ૧૯૨૯ ની સાલ બલહરા થઈ. જેથી માગશર માસથી પીડ ભાંગી
 ને કળશીના ભાવ રૂ. ૨૬ થી ૩૦ આવી ઉભા રહ્યા. ચોમાસું વૈ-
 શાખથી ખેતી મયુ હતું. આ સાલમાં ડુંડીઆનું જોર હતું.

સત્તાવીશ કહે સમજી લેજો, જોઈને કરીયે જોર;
 વખત પ્રમાણે વર્તવું, નહિ વરતો તો દોર.
 નહિ વરતો તો દોર તે સાચા, પછવાડે પરાસો પાછા
 કાળની વાતુ સોને કેજો, સત્તાવીશ કહે સમજી લેજો.
 જોઈને કરીયે જોર

અઠાવીશ કહે એટલું માનો કરો પુન્યમાં પ્રીત;
 ધરમને અર્થે ધન વાવરો, એ અસલની રીત.
 એ અસલની રીત તે સાચી, પુન્યે લક્ષ્મી પામશે પાછી
 મંડં મતિને સૌ હું નાનો, અઠાવીશ કહે એટલું માનો.
 કરો પુન્યમાં પ્રીત.

ઓગણત્રીશ કહે અંત આવ્યો, પ્રજા પામે પીડ;
 સુખનો દયકો ચાલતો થયો, ને ધરમાં ગરી ગૈ ભીડ.
 ધરમાં ગરી ગઈ ભીડ તે જોઈ. માન મોટપમાં સર્કે ખોઈ
 કહે દેવસંકર શુભ મારગ ન કાળ્યો, ઓગણત્રીશ કહે અં-
 ત આવ્યો. પ્રજા પામે પીડ.

સંવત—૧૯૩૦-૩૧-૩૨ની સાલો બલહરા થઈ. અનાજની
 તાકના ભાવ સંવત ૧૯૧૩ ની સાલ જેવા લગભગ સતજીગીઆ
 વર્તાણા. જોર કળશીના ૧૬ રૂ. અને ઘઉં બાજરાના ૨૦ હતા. બુ-
 ત્રીશની સાલમાં સાબરમતીમાં મોટી રેલ આવી હતી. જેથી શહે-
 રમાં પાણી ફાવેલ થયું. હજારો ધર પડી ગયાં. ને લાખો રૂપિઆનું
 નુકસાન થયું. આવું બુડ અમદાવાદમાં કોણવાર આવ્યું. નહોતું. (ત્રી

સની સાલથી રીત રીતે ધર્મમાં ફેર પાડેા ગયો)

ત્રીશે તોલ ગયો સૌને, ગાંધી રાજની રીત;

કુટુંબમાં કલેશ વધ્યો, નહિ બાંધમાં પ્રીત.

નહિ બાંધમાં પ્રીત તે રાતે, બેટા બાપનું કેલુ ન માને.

સાસુ આંદા કરે છે વહુના, ત્રીશે તોલ ગયા છે સૌના

મધ્ય રાજની રીત.

જણ્યા તેનું જોર ન આંધે સાસુની સગાઈ;

મા બાપને મારીને કાઢે, શત્રુ ટેવે બાઈ.

શત્રુ ટેવે બાઈ તે બોલું આહું, સગપણમાં સાંળીને સાહું;

કુટુંબ કોરે ને સાળા માલે, જણ્યા તેનું જોર ન મલે.

સાસુની સગાઈ.

કાળીંગાનું કારણ મોટું, અધર્મને અન્યાય;

પરથમ પાખંડ પરચો, નહિ નીતિને ન્યાય.

નહિ નીતિને ન્યાય તે તનમાં, માન મોટપને મદ્દ ધણી મનમાં

એકત્રેથી અત્યંત છે ખોટું, કાળીંગાનું કારણ મોટું.

અધર્મને અન્યાય.

બત્રીશે બેવાનાં ગયાં એક ધીરજને એક ધર્મ;

ન્યાય નીતિમાં કોઈ ન સમજે, કરે છે કુડાં કર્મ;

કરે છે કુડાં કર્મ તે સાલી, વિરોધ-વારતા લાગે વાલી;

પ્રાણ ગયાં ને બોળીઆં રહ્યાં, બત્રીશે બે વાનાં ગયાં.

એક ધીરજને એક ધર્મ.

સંવત-૧૯૩૩ ની સાલ સાધારણ હતી. પ્લેડમાં સવાયા થયા.

તેત્રીસેથી ત્રાસ ગયો, ગયાં દયાને દાન;

પૃથ્વી રસને ચોરીગઈ, ધરા ન પકવે ધાન.

ધરા ન પકવે ધાન તે જાણી, પૃથ્વી ઉપર ન પડે પાણી.

કહે દેવશંકર હાહાકાર થયો, તેત્રીથી ત્રાસ ગયો.

ગયાં દયાને દાન.

સંવત-૧૯૩૪ માં દુકાળ પડ્યો આગલો શિયાળો હતો ને ઉનાળો ગરમ. નદીઓ ઝરાં ગયાં, રેલિયું ખેસતાં ઝૂલકી. જેઠી ખીજ છપનીઆ માફક ગાજી વાવણી પૂગજી ઉપર સખત વાયરે. નોરતાગાં ખારી વહનથી મે થયો. પણ બાંદાં થયાં અને ક્યાંક ઠામુકાં ન થયાં. ધણું ગામ ઉજડ થયાં ને અનાજની પીઠ મલુ જરના રા ૩ થયા.

•• ચોત્રીસા. કાળના ચત્રગત-ચંદ્રાવળા.

સંવત ઓગણી ચોત્રીસાની સાલ, ભુરા ઉગે માણુ;
અવળા વાયુ અતિ ઘણા, પ્રજનાં જાય છે પ્રાણુ.
પ્રજનાં જાય છે પ્રાણુ તે જાણો, સતે નાણે ન મળે દાણો
મરે માનવી થઇ ખે-હાલ, સંવત ઓગણી ચોત્રીસાની સ્મલ,
ભુરા ઉગે માણુ.

હાહા.

ચોત્રીસાની સાલમાં, ઢઢળી ગયા ઢાંઢા;
પરણેણા પુંછડે પડયા, વકરી ગયા વાંઢા. ૧
ખાર શેરની જીર વેચાણી, ખે રાપયે બંટી;
ધરનાં છોકરાં પાડે રાડુ, કોઇની રેરે નહિ ધંટી. • ૨
મલકમાં મઉ ઉછળી, માળવે થોળ્યો પગ;
સરકારે દુકાળ કઢાવ્યો, ધાનના ક્યાં ઢગ. ૩

ચોત્રીસાનું કડતલ.

આવી ચોત્રીસાની સાલ, માણુસ થયાં ખે હાલ;
કેક ગાજર કરડે, કેક ઢાંગા ઢરડે.
કેક સડકે મુઆ, કેક અમલય મુઆ.
ખાવો ખજુરને ખોળ, કુટી બધા મુલકમાં ફેર.
ખાવાં બોરીમણીનાં ખી, જેમ તેમ લેવા દી.
માણુસે ખાધેલ જારી હાડ જાય છે કારી.
રાંક ઉઘાં રમે. કાઠ સાસુ ન જુએ.

મળ્યા પશુના ભોગ, ટેકે પરાંણા અથોક.

જગેરે ભયંકર ચિત્ર આં સાલતું હતું.

સંવત-૧૯૩૫ (સન ૧૯૭૭) ટીક-પાંછલા શિંયાળામાં પૈ ની સાલ માફક હતી. ઉનાળો ગરમ. બધુ માત્ર ગરમના ઉપમાં વરસ્યો. ઉકળાટ ઘણો. વૈશાખ વીજવલો હતો. વૈશાખનું કાળાયમાન ધણું. જ્યાં વરસ ભીન થયું. ખડધાન વધી ગયું. જે ગરીબ લોકો ખાતા-જ્યાં અનાજની તંગી; બુખ મરો અને શરદી વાળી હવા, પીત્ત-વાળાં શાક વગેરે વધી પડતાં દેશમાં તાવ વગેરે રોગની મરકી આ લી ને હજારો માણુના જન ગયા. અનાજની પીઠ ચાંત્રીશા માફક. રહી, એ સાલમાં સમય વાહી વહન-વસ્સાદ માટે જોરમાં ચાલ્યાજ કર્યું હતું. સીરીસને બુધ રંગનાં વાદળાં વિશેષ હતાં. સાધારણ વાદળામાંય પોટલા મેઢે પાણી પડતું. એવી ભેજને હવાની અનુકૂળતા હતી.

ચંદ્રાવળા.

પાંત્રીશે પ્રલય કાળ થયો, મુવાં માનવી અપાર;

મા છોડનો રોહ ન રહ્યો, રોતાં મુકયાં બાળ,

રોતાં મુકયાં બાળ મયાં ભાગી, પાપ જોષ પૃથ્વી ડોલવા લાગી
વરણા વરણીનો ભેદ ન રહ્યો, પાંત્રીશે પ્રલય કાળ થયો

મુવાં માનવી અપાર.

સંવત ૧૯૩૬ (સન ૧૯૭૮) ની સાલ એક કોરોને એક ભીન ઉપર ભલહરા થઈ હતી. પણ ૩૪-૩૫ ની સાલમાં બુખમરાથી બચ્યા. તેવા ગરીબ માણસો અનાજની સોધરી લાગવા નતાં. તાવ વગેરે રોગથી ઘણાં માણસો ભોગ અયાં. અનાજની પીઠ ભાંગી ને રા. નું મણુ થયું.

(પાંત્રીસનો મારકો અને કાળનું પુછકું)

પુરણ દુઃખ પ્રજને થયું, એકે નહિ ઉપાય;

છત્રીશે રોમ ચાલી મળ્યા, નજરે જોવા ન જાય.

નજરે જોયા ન જાય તે જાય, દોરનું ખાણું માનવી ખાય.
વાલા સંગૂંઈ હેત ન રહ્યું, પુરંજી દુઃખ પ્રજનને થયું.
એકે નહિ ઉપાય.

સંવત ૧૯૩૬-૩૭ (૧૯૭૬-૮૦) શિયાળો નિયમિત. ઉનાળો એપ્રિલમાં ઈંડા જેવડા સખત કરા પડ્યા. (એપ્રિલમાં કરા પડે તે નિયમિત ગણવા) ચોમાસુ જેઠ વદમાંથી બેઠ્યું. ઝડી ને એલી અશાડ શુદ્ધ ૧૪ થી થઈ. નખામાં ધરોને ઝાડો પાડી દીધાં તેમાં લક્ષ્મીમાં વધારે ઝાડ પડ્યાં હતાં. આ સાલના ભાદરવામાં બંગાળાનું ખારી (વેપાર વાયુ) નું વહન મધ્ય પ્રાંતમાં થઈ આ તરફ ભારે જોરમાં આવ્યું. જેથી સુરતમાં મોટી રેલ આવી. આ વહનની નોંધ શાળાપત્રમાં તેના વિદ્યાર તંત્રી શ્રીયુત લક્ષ્મીરામ નવલરામે લઈ આ વહનની અમમ ચેતી રાખવા સુરતને ચંતવણી આપી. જે નોંધ મેં શાળાપત્રમાં વાંચી. તેનું અવલોકન મારા વર્તારાને આજે મુખ્ય ભાગ ગણતાં ગુરૂ પ્રસાદીની ફળી છુતી માટે મારાપર જોને દેશપર મોટા ઉપકાર ગણાશે. કારણ વેપારવાયુના જોર કે વહન ઉપર ગુજરાત કક્ષિયાવાડમાં ચોમાસુ કેવું બળ ધરાવશે તે હવે ખજીના વરસોની વર્તારાની પુછીમાં આવશે.

(જર-માયાને જીવાર અને ધરમાં હશે તો ખાશે.)

સાડત્રીશ કહે ચાલજો ચેતી, જમનું જીવન જરૂર;

દિવસે તારા નજરે દીધા, ઉતરીઆ આરોપાર.

ઉતરીઆ આરોપાર તે જ્યારે, મદ મનુષ્યના ઉતર્યા ત્યારે;

કરશે ખેડતો પાકશે ખેતી, સાડત્રીશ કહે ચાલજો ચેતી

જમનું જીવન જરૂર.

સં-૧૯૩૭-૩૮ (૧૯૮૦-૮૧) વરસ મુગધને સાતે કરા પાડી. રતુ નિયમિત હતી. અનાજના ભાવ રૂપિએ મહુ અનાજ હતું. બોઝની પ્રીતિ ખર્ચદાન ઉપર વધી.

આડત્રીશે આનંદનીએલી, મળ્યાં મેમાને માન;
 ગંગા આદિકે તીર્થે હરે, દીએ વીપ્રને દાન : : :
 દીએ વીપ્રને દાન તે નહ, હવે હોમિતો આદિમે થાધા
 મળે મિત્રને તેડાં મેલી, આડત્રીશે આનંદની એલી
 મળ્યાં મેમાનને માન.

સં-૧૯૩૮-૩૯ (૧૮૮૧-૮૨) સિયાજી નિયમિત. ભંડરવામાં.
 ખારી વડનથી ગુજરાત તથા ભાલમાં ઘણો વરસાદ થવાથી ભાલમાં
 કપાસ સડી ગયા. પણ ઘઉંનો પાક જખરો થયો. આ સાલમાં શ્રી-
 નામજી માહારાજના ગાધકડામાં નિવાસ થતાં તેમનાં વિદ્વાન સુપુ-
 ત્રાની મુલાકાતને સતસંગ વધ્યો ને કુંડળીઆ વિ. વિદ્યાસને સૌદર્પ-
 નમાં જાહેરમાં મુકવા માંડયા. અનાજની પીઠ રૂપિએ મળુ જર
 હતી. લોકોને સુખનો દશકો ચાલનો થયો.

હેતેથી હરિજનને મળવા, ઇચ્છાં સૌના મન;
 સતનરાયણુપર પ્રીતિ વધી, જેમ લોભીને વાલુ ધન.
 જેમ લોભીને વાલુ ધન તે લેવા, એમ ઇચ્છે સૌસંતની સેવા;
 સંસારરૂપિ દરિયો તરવા, હેતેથી હરિજનને મળવા.

ઇચ્છાં સૌનાં મન.

સં. ૧૯૪૯-૪૦ (૧૮૮૨-૮૩) સિયાજી ઉનાજો નિયમિત. ચો-
 માસાની શરૂઆત મૃગશીર નક્ષત્રથી થઇ. ધેરાજીમાં એકજ દહાડે
 ૧૭ ઈંચ વદસાદ પડ્યો. મગ રૂપિઆના ૧૧૧ મળુ મળતા. ને જર
 બાજરો વગેરે તમામ ચીજ બારઆનાથી ૧ રૂ. મળુ હતું. સાતે
 સરા પાકી.

ચાળીસેથી સુખ થયું, મે વરસ્યા મુશળધાર;
 વિશ્વનાથે વારસ કરી, અન્ન પાકયું અપાર.
 અન્ન પાક્યું અપાર તે જાણે, ગાંધ પીડને સોયો ચરો દાણો.
 કહે દેવ શંકર દુઃખ દાવાનજ મયું, ચાળીસેથી સુખ થયું
 મે વરસ્યા મુશળધાર.

સંવત-૧૯૪૦-૪૧ (૧૯૮૩-૮૪) શિયાળો સમયારણ્ય. ઉનાળો નિયમિત પાક્યો. દિંદીને પાસિમાંદાસંગર જે હલકયા. વરસાદ વડે તકેને ચોમાંસાનો દેખાવને વાદળાની સુર ધટાઓ બહુ આનંદ-જનક હતાં. આ સંક્રમાં એવો દેખાવ ને વાદળાં ફરી દેખવામાં આવ્યાં નથી. એવું નિર્ધારિત ચોમાંસું ને પાક અખંડ અદળક સાતે સરાપાઈ ને રૂપિઆનું દોઢમણ અનાજ મળતું.

એકનાળાસે આનંદકારી, માગ્યા વરસ્યા મેહ;

અડદ મગને તલ થયા ઝાઝા, ત્રણે પાકયાં તેહ.

ત્રણ પાકયાં તેહ તે કયાં રાજી, ઘઉં ચણાને શેરડી ઝાઝી.

કાઢ્યું દુઃખને કાણીએ મારી, એકનાળાસે આનંદકારી.

માગ્યા વરસે મેહ

સં:-૧૯૪૧-૪૨ (૧૯૮૪) તેમજ સં. ૧૯૪૨ ૪૬ (૧૯૮૫ ૮૬) અને સં. ૧૯૪૩ ૪૪ (૧૯૮૬ ૮૭) એ ત્રણે વરસ પાકમાં ખારઆના. પીઠમાં તેજ એટલે મણ અનાજનો ૧ થી ૧૧ રૂ હતા. (પરદેશી કારીગરીની નકલ આવીને દેશીને ધકા) •

ખેતાળાસે ખુદ્ધિ બગડી, ચડ્યાં મનુષ્યને માન; •

શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલે નહિ, ગુપ્ત રહી ગયું જ્ઞાન.

ગુપ્ત રહી ગયું જ્ઞાન લે રોઈ, બારની સામું જુએ નહિ કોઈ;

આવી નકલ અસલને તગડી, ખેતાળાસે ખુદ્ધિ બગડા

ચડ્યાં મનુષ્યને માન;

ત્રેતાળાસે ત્રણ રૂવે, વિવેક વિચારને લાજ;

જ્ઞાન વેરાગ્યને જોતતાંહીડે, કોઈ દેખાડો આજ.

કોઈ દેખાડો આજ તે સહીએ, સંતમાં બધમે ચાકર રહીએ.

કરે કામ કમ સાધુ ન જુએ, ત્રેતાળાસે ત્રણ રૂવે.

વિવેક વિચારને લાજ.

કયા હોમતા આસે ખોલિ, નહિ ઠરવાનું કમ;

સુમાળીસે હળ વધ્યો, બિંચોરીને કામ.
 દૂગો ચોરીને કામ તે પાપે, લેણું દેણું કોઈ ન આપે,
 ચોર સાહુકારની એક ચૂઈ રીતિ, દયા દીનતાં આલે ખીસી
 નહિ કરવાનું કામ.

સં. ૧૮૪૪ ૪૫ (૧૮૮૭-૮૮) સુમાળીસના ચિંચાળામાં
 હીમ પડવાથી કપાસ શેરડી, બાર્લણ વગેરેને જરા લાગી, ઉનાળો
 સખત મરમ. નક્ષત્રો થોડાં વરસ્યાં. રોહણ એક્સતાં જ શુનરાત કાઠિ-
 યાવાડમાં બધે રેલી. અમદાવાદ પંચકમાં રોહણીઆ બાજરા વગણા
 હતા. આદ્રાથી પખ સુધી ૧૧ માસ એલી બંધ દધતો ઓછો
 વરસાદ પડ્યો. પરિણામે કારતક શુદ્ધ પાંચમે આવડું અંગાળી વહ-
 નથી થયું. ૫ થી ૭ દિવસ વરસાદ પડ્યો ખળાંને પાક બગડ્યો.
 પણ ઘડે ચણાનું વાંતર વધી ગયું. ચણાનો ભાવ રાવેતરમાં
 મજુના ૩ ૩ થયો હતો. અનાજની પીઠ કળશીના ૭૦ ૩ થયા
 હતા. પણ તે એકજ માન ટકો રહ્યા હતા. ઉનાળામાં હદ ઉપરાંત
 ગરમી વધી જવાથી કોવેરાનો ઉપદ્રવ થયો હતો. બાજનગરનાં પા-
 ણીની ખેંચ વિશેષ ચર્ચ પડવાથી તોલે વચાણું હતું. ખડની તંબી
 પડી હતી.

પેલું શુડ પશુનું કાઢ્યું, પહે મનુષ્યનો કાળ;

કુંડીઆની તડામાર બોલાવી, કેક બુઢાંને બાળ.

કેક બુઢાંને બાળ તે જાણી, ન મજે અન્ન પીવાનાં પાણી,

ધણ તડકાને અતિશે ટાઢુ, પેલું શુડ પશુનું કાઢ્યું.

પહે મનુષ્યનો કાળ.

ધીરજ ધર્મ ન્યાય ને નીતિ, વિવેક વિચારને લાજ;

માન મોખત ને મરજદા, એ દશ મયાં છે આજ

એ દશ મયાં છે અજ તે સાચાં, સતજીવમાં અમે આવડું પાછાં

પીસ્તાળાસે પાંખડમય પ્રીતિ, ધીરજ ધર્મ ન્યાયને નીતિ

વિવેક વિચાર ને લાજ.

સં. ૧૯૪૫-૪૬ (૧૯૮૮-૮૯) શિયાળો એસતાં ઉપર મુ-
જબ પાંચમનું માવડું થયું. (શિયાળો મંદ (ઉત્તમ). ઉનાળો નિયમિત.
મૃગશીર, નક્ષત્રનું બીજાળો ઉપસાવરનું ખૂરીવહન તા. ૫ અને ૬ ઠી
જુન એ દિવસ અંધા કુધ આપટાં નાખતું વાવ્યમાં નિયમિત પસાર
પામ્યું. ત્યાર પછી ૧ માસે એલીમંધ ૧૫ માસ વરસાદ થયો ને
વૃથમાં બરાબ દધ છેવટ એતરારને હાથોએ બેઠ નક્ષત્ર વરસ્યાં.
જેથી જર બહુ પાકી ને સાને સરા નિપજવા સાથ બબહરા થઇ
૩ ની પીઠ તેજમાં આવીને અનાજની પીઠ મંદી પડી.

• છેતાળીસે ચંતા ઝાઝી, મુઆં મોખતને માન;

આધિ વ્યાધીની વેદના, તે ધરાય ન પામે ધાન,

ધરાય ન પામે ધાન તે ખોલે ધણા તારને દેહ પલુ ડોળે,

• થઈ બંલહરા મન થયું રાજ, સેતાળીસે ચંતા ઝાઝી

મુઆં મોખતને માન.

સં-૧૯૪૬-૪૭ (૧૯૮૯-૯૦) શિયાળામાં હીમથી જીપાસ, મ-
રચીને રીંગણી લાસ એવો શિયાળો અનિયમિત હતો. નક્ષત્ર માત્ર
વરસ્યાં. રોહણ બપો દેશમાં રેલી. ગુજરાતમાંથી છુડ સાથે તોફાન
ચડી આવી અંધકાર રૂપે કાઢિયાવાડમાં પસાર પામ્યું. એ તોફાન
વાવળ-ગાજવીજ સાથે હતું. મોરબીમાં અંધકાર થતાં માણસે ગ-
બરાઇ ગયાં હતાં. સખત પવનના સપાટાયા નદીનો જોલા પુષી તુ-
ટ્યો. અમદાવાદ પંચકમાં રોહણીઆ બાજરા તવાણા. આદ્રા અંધ.
વચથી ચોમાસું મંડાઈ-૧૫ માસ વખતા ઓછો વરસાદ એલીમંધ
આપટાં પડી અશ્વેષ્ઠાથો ગયો. તે ફેર ન આવ્યો. બાદરને છુટા છ-
વાયાં આપટાં પડ્યાં. વરસાદ કંતાઈ ગયું. પલુ અસોમાં ઝાકળનાં રેડ
આવવાથી એક જમીનને ધાવીને ક્યાંક પાકના દીવાળો ઉપર મુ-
વડું થયું. વરસાદ અસસરી ફે થયો. પીઠ કળશી અનાજના ૩.
૪૫ હતા.

(૭૨)

કયું થાય કિરતાર તે તોઈ, શાણા સમજી લે;
સુડતાળીસે સાત આનાનું. મુંગ વરસ્યો નહિ મેં.
મુળ વરસ્યો નહિ મેં તે જણા, કયાંક બલહરા કયાંક મુળ નહિ દાણો;
બાંટાં જોઈ મન બજોછે માઈ, કયું થાય કિરતાર તોઈ.

શાણા સમજી લે.

સં-૧૯૪૭-૪૮ (૧૮૯૦-૯૧) શિયાળો ઠંડો તેમ 'ગરમા' ગરમ-મ. વહાં ધણાં. ઉનાળો રેવતી, અશ્વિ ૧૧ અને બરણી બગડ્યાં. પણ વૈશાખના પવનનું નિયમિત જોર હતું. તેમજ કુતકા શદ્ધતી ખૂબ તપ્યાં ને ઉનાળાનો ગર્ભ સુધાર્યો. જુનમાં વરસાદ પ્રથક ને. અગાડ વદ ૧ ની રાત્રે પૂર્વમાંથી વહન ગાજનીજ નાથે, અધા દેશ માં ફેલાઈ ગયું. પણ હિંદી માહાનામરનું ગોરનારી વડત પ્રત્યા-ધાતથી પાછું હલકયું. આઠ દિવસ એના ને ઝડી રહી. 'મહુવામાં રેલ આવી. રેલવેમાં ઠારોઠાર ગાજડાં પડ્યાં. હજારો ઘેરા-ગધેડાં વ. ગડામાં મરી ગયાં પાછળથી વરસાદ સાધારણ થવાથી પાક સાધારણ થયો. (આ સાલથી અમારા અવસોકતના વર્તારા અગાઉથી જાહેરમાં મુકવા માંડ્યા-જુએ. કા. ટાઇમ્સ તા. ૨૪ મી જુન ૧૮૯૧.)

અંદ્રાવળા.

અડતાળીસે ઉત્પાત થયો, ઝડીયે કયું તું જોર;
દરિયામાં તો વહાણુ યુડાડ્યાં, કૈક મરી ગયાં દોર.
કૈક મરી ગયાં દોર તે એંશી, ઝડેઝડેને નાખ્યાં ખેંશી;
કહે દેવ-શંકર કે.છ ઉપાય ન રહ્યો, અડતાળીસે ઉત્પાત થયો.

ઝડીયે કયું તું જોર.

સં. ૧૯૪૮-૪૯ (૧૮૯૧-૯૨) શિયાળો નિયમિત. (સાધારણ ઠંડીવળો તે ઉત્તમ) ચૈત્ર નિર્મળ. બરણીનું તોશન વૈશાખ શુક્ર ૪ નું ખારી પવનનું ગાજનીજ ને ધુળના અંધકાર સ્થળે પસાર પામ્યું. હાલાંતે કચ્છમાં વધારે વરસાદ પડ્યો. કચ્છ બગડાસે સરક

ખાનરા વવાણા. આ તોફાનથી કચ્છમાં ૯૮૦૦૦ ઘર, ને ૧૨૬૦૦૦
ઝાડ, દ્રેમજ ૬૦૦ મેહરી સાથે એકઠર ૧૩ લાખ રૂ.નું નુકસાન થયું.

(અખાત્રીજ કે ગણપતિ ચોથનો વરસાદ કે છાંટા એ વરસ
માટે ઉત્તમ વધામણી જાણી) ત્યાર પછી વૈશાખનો પવન નિય-
મિત્ર ચાલુ રહી. સંવત ૧૯૪૬ માર્ગક તા. ૧ લી થી ૨ જી જુન
સગી ખીરી (વેપાર વાયુનું) વહન વાવ્યમાં મેઘાડમ્બર સાથે ગુજ-
રાત કાઠિયાવાડ માથેથી પસાર પામ્યું અને વહન હિંદી મહાસાગ-
રમાં ગુમ થયું. પણ માસ સવા માસે એલીબંધ વહન વરસાદ મો-
કસવાને હિંદી મહાસાગરે કાલ આપ્યો. ને સંવત-૧૯૪૬નાં વહન પ્ર-
માણે પાછો બરાબર ૧ માસે વરસાદની એલી મંડાણી. આવણુ બુદ્ધર-
વો ખુબ રેલ્યા. પણ ધણી વરસાદથી આગતર થોડું અને પાછીતર બ-
હુ નિયમ્યું. ખાનરા કાઠવીઆ થયા.

મહાનશોધ:-જેસાલમાં શિયાળો થઈ, ચૈત્ર નિર્મળ, વૈશાખનું ગાજ.
વીજનું વહન. તોફાન કે ફેંકતો પવન. રોહણ નક્ષત્રનું ઉત્તમ નપતું મૃ-
ગશરતો ફેંકતો પવનનું જે દિવસનું વહન. તે સાલમાં વરસાદ બરપુરને
વરસસુગાળ જાણુ તે બધાં ચિન્હ આ સાલમાં નિયમિત હતાં પણ
ચોમાસું વરસાદ માટે જેનું બળ ધરાવે. તે મૃગશર નક્ષત્ર કે જુનમાં
ખીરી (વેપાર વાયુનાં વહન ઉપર દેશી વાયુચક ખાતું મોટા આધાર
રાખે છે એટલે જે સાલમાં તે વહન એથી ચાર દિવસ વહે તે ચોમાસું
ઉત્તમ; ૪થી ૮ દિવસ વેપાર (અગ્ન) વાયુ વાયતો વરસાદને વરસસ-
મધારણુ (જુઓ-વર્તારો. કાઠિ ટા. તા. ૨૨મી જુન ૧૯૮૨.)

સાંગ વરતકને છોડી મેલ્યો, વવડે કરી વાર;
ઝોગણુ પચાસે એલી મચાવી, પાણીનો નહિ પાર;
પાણીનો નહિ પાર તે તાજાં, મોટા મોલ ને ખડ થઈ ઝાઝી;
આવણુ બાંદરે બરપુર રેલ્યો. સાંગ વરતકને છોડી મેલ્યો.
વવડે કરી વાર.

આગતર નિપજ ઓછી થઈ, પાછતર નો નહિ પાર.
 પીઠ આપી પરમેશ્વરે, તેમાં બીજનો શું બાર..
 બીજનો શું બાર તે લીધા, નિર્વનને 'ધનવાન' બધુ કીધા,
 કપાસ જેમને કળતર ગઈ, આગતર નિપજ ઓછી થઈ.

પાછળતરનો નહિ પાર.

સં-૧૮૪૯-૫૦ (૧૮૫૨-૫૩) શિયાળો અનિર્યમતિ સં ૧૮૪૮ માસક
 માંવઠાથી ગર્ભપાન. હીમ પોષમાં તેમજ મહાવદ ૭મે પડ્યો.
 કપાસ વગેરે ને જઘાલગાડી. ઉનાળો એકાએક ખેટો હતો. નક્ષત્રો
 વરસ્યા હતાં. ડાગણુવદ ૧થી ઉનાળો એકાએક ખેટો હતો. શાગણુવદ
 ૮મે પંચાંગ વગરે ભાગમાં સખત કરા પડ્યા. વેપાર વાયુના આજ-
 કાજ હતો. સુખી જીનથી એલી બંધ ચોમાસું મંડાણું. એક માસમાં
 ૪૦ થી ૫૦ ઈંચ વરસાદ પડ્યો. તે અશ્વેષ્ઠાયા ગયો. ને પાછો આવ્યો
 નહિ. જેથી પાછળથી વરસાદની તાલ્ય રહી. બાદરવો તથ્યો પાછલા
 વરસાદની તૌણિ પાછતર થોડું થયું શિયાળે દેવદીવાળીં ઉપર આવડું
 થયું. ખંડની તાલ્ય કેટલાક ભાગમાં જણાઈ હતી. હીમની ખાશી
 અતઃ-સંવત. ૧૮૪૪, ૪૬, ૫૦, ૫૨ એત્રણે શિયાળમાં હીમ પડવાથી
 સં-૧૮૪૫-૪૭ ને ૫૦ના ત્રણેયોમાસામાં પ્રથમ એલી બંધ લગભગ
 ૧૫ માસ વરસાદ વરસી અશ્વેષ્ઠાયા ગયાનો શોષ નીકળેછે ને એક
 વરસાદની પાછળથી ખેંચ રહી જારછે. છે અમારા નિયમિત અવસો-
 કનની નોંધોથી પુરવાર થાયછે

પચાસમાં પરશોતમ આવ્યો, વરસ્યો અંદરાધાર;

એક માસની એલી બનાવી, પાછીનો નહિ પાર.

પાછીનો નહિ પારતે નામ, હવન હોમ સૌ કાશીએ જાય;

ગયો વરસાદ ફેરજ નાવ્યો, પચાસમાં પરશોતમ આવ્યો

વરસ્યો અંદરાધાર.

ઢેરનું દુઃખ મેં નથી જોવાતું. શ્રીકૃષ્ણ કરજો વારઃ
 સોનાં જવાં તે છએ આખ્યાં, મહિના કાઢવા ખાર.
 મહિના કાઢવા ખાર તે બહાર, હૂતાળામાં આવી દશરાઃ
 વરસ વરસને આવ્યું ખાતું, ઢેરનું દુઃખ મેં નથી જોવાતું.
 વીઠલા કરજો વાર.

શિયાળે ચોમાસું કીધું, પાણીનો નહિ પાર;
 પરશોત્તમજી પરપયા તેદી, વરસ્યો અંદરાધાર.
 વરસ્યો અંદરાધાર મન મેલી, આઠ દિવસની કીવી એલી;
 દુનિયાને તો સુખ પણ દીધું, શિયાળે ચોમાસું કીધું.
 પાણીનો નહિ પાર.

સં-૧૯૫૦-૫૧ (૧૯૯-૩-૯૪) શિયાળામાં ઉપર મુજબ દેવકીયાળી
 ઉપર માવડું થયું. એટલે કાર્તિક માસમાં માવડું માય ત્યાર પછીની
 સાલ સારી. એમ. આપણને ૧૯૪૫, ૪૭ને ૫૦ એ ત્રણ સાલના મા-
 વડાથી નિમ્નમિત્ત સાધમાં વધારે આધાર થયો. શિયાળો મહા, શિયાળો
 હુતાશણ તાપીનો ગયો. ઉનાળો ઉકળાટ વાળો તંગામ નક્ષત્રમાં
 વાદળાનો ગર્ભ જોરમાં પણ ગર્ભ બગડ્યો નહિ. વૈશાખ વીજવલો,
 વૈશાખનો કાળાંબ ઉપરા ઉપરી બહુ આવ્યો (સરારમાં ઝાઝળીઆં
 વાદળાં નીકળેછે તેને કાળાંબ ગણ્યો-તે વાતાવરણને ઠંડુ પાડી વર-
 સાદના રૂપને વધારે છે) જેથી ચોમાસુ તા. ૭મી જુને મીરનારી વ-
 નહથી એકા એક આવી-તા ૧૦ મી જુનથી ગુપચુપ વરસાદના
 ધોધબંધથી સવારમાં મેઠકું ચોમાસામાં મનમુનના ચાર મેઠાં વહન
 આવ્યાં. જેથી આખા હિંદમાં જે જે કાર થયો. સાતે સર પાડી ને
 અનાજના ખાવ મંદ પડ્યા, (આ સાલનો અગાઉથી વર્તારો તા.
 ૭મી જુન ૧૯૬૪ કા. રા. જુઓ.)

એકમનમાં અભિ. જોવાથી, એકમાં વધા. બળ,
 નહિવે નીચેનો બળજો બળમાં, કિતરી આવવી કળ;

ઉતરી આંગલી કળને ભીંધયો, પચાશના જોવો નાખ્યો પાયો,
પશુને ભાગ્યે વરસ્યા પાણી, એકાવત્રમાં અગ્નિ એલાંણી.
જેડમાં વર્ષો જળ.

કુવાનાં નિરતો કાઠાસુધી, આપણી ચાલ્યા જાય;

ખડની ખોટ ન રહી, કોર પશુ ન ખાય.

કોય પશુ ન ખાય તે સાખી, ધણા તાવને બહુ થઈ માખી.
પડ્યા ફાડને ખીની ભુલિ, કુવાનાં નિરતો કાઠા સુધી.

આવણી ચાલી જાય

સં-૧૯૫૧-૫૨ (૧૮૯૪-૯૫) શિયાળો મંદ નિયમિત, ઉનાળો સં-૧.
૯૪૮ ખાશક થયો. કૃતક-રોહણી તપ્યાં તા. ૪ થી ૯ જીન સુધી ૪ દિવસ.
ખારો વહન ચાલ્યું. ત્યાર બાદ એકમાસે સખત પવન. કુંડી-નિ-
યમિત રીતે ૯ મી જુલાઈએ પુનરવસુમાં મે એલીબંધ થયો. વચ-
માં વાયરું ફાટી બાદરવામાં સૂર્યો પવનની ગતિ ત્રણ દિવસ થવાથી.
બંગાળા ઉપેસાગરનું વહન આવી પહોંચ્યું ત્યારબાદ વરસાદ નહિ થ-
વાથી ફેબ્રુઆરીમાં અનિયમિત રીતે વર્ષા થતા. ૧૮ મી અક્ટોબરે ધેલી
ચિત્રાનું માવંડુ ધશાની પવનથી થયું. ધડે. ચણાનું વાવેતર વધ્યુંને
વરસ વળ્યું (કા. ટા. તા. ૧૯મી જીન)

ખાવને તો ખીક દેખાડી, જીવશું નહિ જરૂર,

મેના માનવી મરી ગયા, ને વા ફેંકે ફરર.

વા ફેંકે ફરર તે અજંપે, જોઈ પવનને માનવી કંપે;

કહે દેવ—શંકર શું થશે માડી, ખાવને તો ખીક દેખાડી

જીવશું નહિ જરૂર

પશુ પુનરવસુમાં પ્રસાદ થવાથી આવતી આશ્રત દુર થઈ.

સં-૧૯૫૨-૫૩ (૧૮૯૫-૯૬) શિયાળો ઠંડો અને હુતા-
શણી તાપીને ટાઢ મંઈ. ઉનાળોમાં તડકો વર્ષો પડવાથી વૈશાખમાં

પંખી આડવેથી ધરના આંગણામાં શીતળ જગાએ બય મુકી ધુસી જતાં. ગરમી ધંધું વધી જવાથી કોઝેરાની ઉત્પત્તિ પુર જોશમાં વધી હતી વૈશાખ શુદ્ધ ગણપતી ચોથ અને પાંચમનો વાયુ કિતર હોંદુરતા નમાં પૂર્વનો વાયો. ને ગુજરાત કાઠીયાવાડખાતે પમાર પામ્યો. ને હિમાલયપાન વાવાથી ગોળાનાં પાણી સિવાળા મારક જણાયાં. (આ અનિર્મિત પતનથી હિંદમાં દુકાળ પડ્યો) પણ વૈશાખનો કોળાંમ મુંઝાઈ મલાકામાં ધણો આવ્યો હતો. નક્ષત્રો કોરો ગયાં. રોદણથી ભેજ વધારનારું તોફાન શરૂ થયાં, મૃગશર નક્ષત્રનું આગી (અગ્નિ) વહન ચોમાસાના મુખમાં ખાર દિવન વહ્યું. પણ અરબી સમુદ્રમાં સામેથી મનુસૂ જોરપર આવી પશ્ચિમ કોણ્ટાપર ૨૦ મી જુનની આસપાસ ગજવીજ સાથે જુદ્ધ ચાલ્યું. મનસુન હત્યો. તે વહન રૂપે જૂનાઈ સુધી ૪૦ થી ૫૦ ઇંચ સુધી વરસાદ મુંગાઈ ઇલાકા પૈકી ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પડ્યો. પણ છેવટ ન પડવાથી ખેંચ રહી. છેવટ માત્રું થયું. અનાજ ખડ ઉત્પન્ન થયાં. પણ હિંદમાં વિસ્તાર વાળા ભાગમાં ધોમ દુકાળ પડ્યો. જે મુંગાઈ ઇલાકાના ઘઉંનો જ-ખરા પાકે બીડ સાચવી. ઘઉંનો ભાવ મણતા રા. રૂપીઆં ચઢ જ-વાથી વળી નાણાં બીડ પણ ધણી હતી. જેથી ગરીબ લોકોને વધારે શોષણ પડ્યું. (આ સાલનો વ. કા. ટા. તા. ૨૪ મી જુઓ)

ચંદાવળા.

તેપનમાં તડકો ઝાઝો, ટુંટીઆની તડમાર;
કોમળીયું ચાય કારમું, કોઈ નીકળે નહિ બહાર.
કોઈ નીકળે નહિ બહાર તે વળી, ઢોરમાં આવી ઉતળી શીળી;
પડે ધાડાં ને કહેશે ભાસો, તેપનમાં તડકો ઝાઝો.

ટુંટીઆની તડમાર.

બળેવં સુધી બહોળાં પાણી, જોડથી તે જલ્લ;
પછે ફેરું પડ્યું નહી, વાંસેથી કરી તાણ.

વાસેથી કરો તાણુ તે જાણી, સડી પીઠ ને પ્રજા અકળાણી;
કાળ કાળ એમ ઓચરે વાણી, બજેવ સુધી બહોળાં પાણી;
જેઠથી તે જાણુ.

માઠે વરસે માવઠું કીધું, મોઢું કીધું અન્ન;
ઉધારે કાષ્ટ આપે નહિ, ચોરાઈ ગયાં છે મન.
ચોનાઈ ગયાં છે મન તે ભાઈ, ગયો નાતો ને ગઈ સંગાઈ;
પડ્યું દુઃખ તે ભોગવી લીધું, માઠે વરસે માવઠું કીધું.
મોઢું કીધું અન્ન..

સંવત ૧૯૫૩—૫૪ (૧૯૯૬-૯૭) ત્રેપનમાં હિંદમાં દુકાળ
પડ્યો. પશુ મુંબાઈ ઇસાકામાં બજેવ પછી વરસાદ થયો નહિ,
જેથી વરસાદ અને ખડની તાણુ રહી. ભાદરવામાં ગરમી વધી ગઈ.
તે રૂતુ અનિયમિત લાંબાણી, જેને પરિણામે કારતક સુદ ૧૫ તા.
૧૯ નવેબરે માવઠું થયું. શિયાળામાં ૧૯૪૮ માફક માવઠાના હુમલા
હિંદી માહાસાગરમાંથી દુકાળવાળા ભાગમાં જતાં શિયાળો ઘણે ભાગે
નિયમિત હતો. અખાત્રીજનો પવન પશ્ચિમવાયો. ગરમીનો ઉકલાટ
સખત હતો. ફાગણ વદમાં ને ચૈત્રમાં મોસમનાં વાદળાંવા હુમલા
હતા. પણ વૈશાખ જેઠમાં ગરમી નિયમિત પડી. ખારી વહન તા.
૫ થી જુનની ૮ મી સુધી ૪ દિવસ પસાર પામ્યું. જેથી એક
માસ વાયફ કાઢી પુનર્વસુ નક્ષત્ર અને તારીખ ૯ મી જુલાઈએ
વહન શરૂ થયું. હિંદના દુકાળને લીધે સાલની શરૂઆતમાં અન્નાજ
ખડની મોંઘવારી રહી. કારણ હિંદમાં ખેત્રાણુ હતું. માણસોને કમા-
ણી નહિ અને અનાજ મોંઘુ મારે વધારે વસ્યું લાગ્યું. પણ આ-
ખરે ચોપનની સાત્ર બહાર થવાથી પ્રજા મોંઘવારી રૂપી કાળની
દ્રષ્ટિમાંથી છુટી. (વ. કા. ટા. તા. ૩૦ મી જુન જૂઓ).

અંદાજના,

ચોપનમાં ચોરસના, વહરા વાયુ તાપ,
આદ્રાને કારી કાઢી, ત્યાં માથે મરી દળાય.

ત્યાં માથે મરી દળાય તે જાણો, નાણું નીરજી ન મળે દાણો;
નથી જેવાં હાં દુઃખં પશુનાં, ચોપનમાં ચોયદથુના;
વહરા વાપુ વાય.

પીઠે પણ મેલાવ્યું, હાર્યા હિમતદાર;
મજૂરી કરતાં અન્ન મળે નહિ, મોંઘુ અપરમપાર;
મોંઘુ અપરમપાર તે શું ખાય, ચૌદ શેનું અન્ન વેચાય.
નિર્ધનિયાં કહે મોત આવ્યું પીઠે પણ મેલાવ્યું.
હાર્યા હિમતદાર.

અશ્વાઠ વરસ્યો શ્રાવણ વરસ્યો, ભાદરવો ભરપૂર;
વીશ આનાનું વર્ષ કયું, પણ મોંઘે મળે નહિ નુર.
પણ મોંઘે મળે નહિ નુર તે શું કામે, માત્રી કમાણીમાં છોડે
ન સામે,
કહે દેવશંકર ઇશ્વર શું કરશે, અશ્વાઠ વરસ્યો શ્રાવણ વરસ્યો.
ભાદરવો ભરપૂર.

કાળે જશે કાણીયું રહેશે, એવી ચોપનની સાલ;
દુનિયાને માથે ડાબ ઉગ્યો, આજથી વધતો કાલ;
આજથી વધતો કાલ તે જાણો; ઉધારે કોષ ન આપે દાણો;
કહે દેવ શંકર કેને જાણ કહેશે. કાળે જશે ને કાણીયું રહેશે.
એવી ચોપનની સાલ.

બલહરા કરી ભય દેખાડ્યો, ત્રણવાર આવ્યાં દીડ;
ઉપર થઇ ઉડી ગયાં, ચાખી નહિ કોષ ચીજ.
ચાખી નહિ કોષ ચીજ તે ગધાં, નહિ નુકસાનને આજણાં થયાં;
કાચા મોલમાં વાઢ લઇ પાડ્યો, બલહરા કરીને ભય દેખાડ્યો.
ત્રણ વાર આવ્યાં તીડ.

સ—૧૮૫૪-૫૫ (૧૮૬૭-૬૮) શિયાળો સમયારણુ. હીમ-
ગર્ભના રૂપમાં હતો. પણ હાલાર ને મચ્છુ કાંઠામાં વધારે હતો. હુ-

તાશણીને પવન ધસાતી હતો. ઊનીઝો ગરમ. કૃતકા વરસી. રાદણુ તપી. ખારીવહન જુનની તા. ૧૦ થી ૧૩ સુધી ચાર દિવસ ત્રિયમીત વહયું. પછી નિયમ પ્રમાણે ૧ માસે ૧૦ જુલાઈએ એલીઝંધ મે થયો. વચમાં તાણુ પડી. પણ આખરે વરસાદ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ખારી વહનથી ચડી આવી ગાજવીજ સાથે અડવાડીયું પડ્યું. અમલ ખડની ઉપજ સારી થઇ ને ખાર આને જરૂર મળ્યું વેચાવા લાગ્યો. રૂના પાંચ હતા અને ભોગવેલા દુઃખનો બદલો સોંધવારીમાં ગરીબ નિવાજ એકલાના એલી પરમેશ્વરે ઉતાર્યો. અને ખડને જરૂર હુડે હુડે થવા માંડ્યાં. પણ ઇશ્વરની કૃદરતને કોઇ પાર પહોંચ્યું નથી. પાણુ વિહલો અને અનુભવીઓ ઇશ્વર કૃપાથી મનમાં સમજી ગય છે કે- હુડે હુડે થાય છે. માટે હવે પછીનું વરસ કઠણ આવશે આ અનુભવ દરેક વસ્તુને માટે કૃદરતનો સાહેબ સક્ષી પૂરે છે. (વ. કા. ન્યુસ. તા. ૮ મી જુન જુઓ.

પંચાવનમાં પાણીને પાડ, રઝળે રૂપને રૂ;
મોટા મોટા મુઝાઇ ગયા, બડને પાયાં ભુ.
બડને પાયાં ભુ તે જાણું, સમરથને ત્યાં નીકળે નાણું;
કહે દેવ શંકર સંધરજો જર, પંચાવનમાં પાણીને પાડ,
રઝળે રૂપને રૂ.

૩ વાળા ઝાઝું રોવે, માળે ટકે નહિ મન;
દાણા વાળા દાંતુ કાઢે, જોણે સંધર્યાં અન્ન-
જોણે સંધર્યાં અન્ન તે ખાય, પછવાડેથી પૈશા થાય.
વીશ્વના ભાવની વાડું જુઓ, ૩ વાળા ઝાઝું રોવે.
માળે ટકે નહિ મન.

સંવત ૧૯૫૫ પદ (૧૮૯૮ ૯૯) આ સાક્ષના શિયાળામાં સખત હીમ આવ્યો હતો. પણ તે દાણુ નહોતો. તોપણ તે નજીક ચિન્હ હતું ઉપરાંત આ સાક્ષમાં આકળનું અતિશે ઝરવું. હુતાશણીને

૫. વાયુ ગીરનારી પણ આંચકાનો હતો. અંખાત્રીજનો પવન અગ્નિપુણુનો હતો. વળી ચૈત્રમાં સખત માવડું થયું. ચારે માસનો મરમ ગાળ્યો. આઠમાં પુરૂં જેડીગીજ એકાએક બધદિશમાં ગાજી વીજીને કરાના સખત તોફાન સાથે વરસી. કહેવતછેકે “જેડી પુરતો છોકરાં ફાકે કુળ” વળી જોસાલમાં “પડે બહુ કરા તે સાલમાં ઉતરે સાજને વળા” (જેડી ગીજ એકાએક ગાજી વીજી. બીજે દિવસ ઉઘાડ થ.ય. તે નળી ફળ. પણ આગળ પાછળ વરસાદ વરસતો હોય તે ગાજવીજ થાય તેનું પરિણામે ફળ ખરાબ નહો; ઉપરાંત ધરતીનું ધરેણું (આંચકા થયા હતા.) વળી વેપારવાયુ નબળો અને અનિયમીત હતો. છેક જૂનાઈ આખરે વાયો. પણ સાધારણ. જેથી આગષ્ટ. આખરે પ્રથમ વરસાદ ગુજરાત કાઠિયાવાડના દક્ષિણ ભાગમાં થયો હતો. વાયરા અને દુકાળની સખત નિશાનીઓ શરૂઆતથી જણાઈ હતી. રાજ્ય પ્રજાને ખતતી ચેતવણી આપી હતી. શ્રી નાગજી મહારાજના કુંડળીઆની આગમવાણી પણ દુકાળના ધરતીજ વતી.

આ દુકાળ ગંગા કાંઠે અને બંગાળા શિવાય હિંદના વિસ્તાર વાળા ભાગમાં લાગ્યો હતો. તેનું રૂપ મોટું હતું. સપ્ટેમ્બરમાં શિયાળાની રૂતુએ દેખાવ આપ્યો હતો. વનરપતિને નવો કોડ લીમડા વગેરેમાં રૂતુવિના દેખાવા લાગ્યો. દુકાળ પગથીએ પગથીએ આશા આપી પડ્યો. રાજ્ય પ્રજા એંચીતી સપડાણી. અનાજ, ખડના ભાવ વધી ગયા. અનાજ ગણના ૩ રૂપિયા થઈ ગયા હતા. ખડના હજાર પાઉંડના ૩૦ થી ૩૫ રૂપિયા રાજકોટમાં ભોલાણો. અને ગુ. કાઠિયાવાડમાં ૧૧ લાખ ટોર મરણ પામ્યાં. ઘીનો ભાવ રૂ. ૩૦ થઈ ગયો હતો. મા-છોડનો રતેહ રહ્યો નહિ. સગાની સગવટ રહી નહિ. પ્રજા દુકાળને સન્મુખ આવેલો ઉભો જોઈ થરથર કંપવા મંડી. રાજ્યો મોટા વિસ્તરમાં પડી ગયાં.

શેઠ શાહુકારે હેબકાઈ ગયા. પણ જ્યાં ખિટિશ રામરાજ્યનું શિતળ છત્ર લાંબું પ્રજાને બચાવવા મોટા દીક્ષના ખિટિશ હાકેમો દરેક પ્રાંતોમાં એકદમ.

જાગૃત થયા. અને દુકાળને ચણેચી વળવાને ધટીત હુકમો કાઢી
 જોઈતી મદદ આપી હારે હારે રીલીફ વગેરે કામો ઉઠાડી-પ્રજાને બચા-
 વવા હયાળુ અને આપતા ઉપદેશ લાધા. આવેખતે કંઈકિયાવાડને સુખા-
 ગ્યે ખ્રિટિશ હાકેમ નામકાર કર્નલ બંટર પોલીટીકલ એજન્ટ હતા.
 તેમણે દુકાળને પહોંચી વળવા માટે રાજ-પ્રજાને વેળાશરૂ જગાડી.
 નન, મન અને ધનથી. ટાલ, તડકાની દરકાર ન કરતાં જે કુતુહિ
 પાત્ર મહેનત લીધીછે. જેનું વર્ણન લખીએતો પુસ્તક થાય. .
 વળી દુકાળથી બચાવી લેવા.

સુર રાજાએ અને ધનાટ્ય શાહુકારોએ પોતાના ઉદાર હાથ
 લાંબાવ્યા હતા. પણ શિયાળો આવતાં સખત દંડી અને પેઠને કારણે-
 રીલીફ ઉપર ઉદ્યોગની મહેનત કરવા જતાં કેટલાક સુવાળા અને ગરીબ
 સૈને અગિયમિત હવાને નામે કાસેરા, પ્લેગ વગેરે રોગો રીલીફના
 કામોમાં ફેલાતાં કેટલાક માણસો તેના બોગ થયા અને પ્રજા ઉપર
 છપનના પાટા ચારસે વરસે ફરી પડ્યા અને છપનના પાટાની કહેવત
 કુદરતે ખરી કરી દેખાડી. આવો સખત દુકાળ સંવત ૧૮૬૯ પછી
 કોઈ પડ્યો નહોતો. જેથી રાજા પ્રજાને બહુ વસમું લાગ્યું. પણ
 ખ્રિટિશ રામરાજ્યના પ્રતાપે રૈલવે સાધનથી અનાજ ખડના મોટા
 ગંજ ભાવી પડ્યા. પણ આગળના દુકાળોમાં છતે પૈસે અનાજ મળતું
 નહોતું. ત્યારે આ છપનીયામાં છતે અનાજ ગરીબ માણસના ઘરમાં
 અનાજ લેવા પૈસા નહોતા. એટલે ખરેખર હવે દુકાળ સાથે પૈસાનો
 પહેલો દુકાળ જણાયછે. માટે પૈસાનો દુકાળ ન પડે તેથી ખેતીવાડીમાં
 સંગીન સુધારો કરવો. અને વિલાયત વગેરે દેશની માફક વિદ્યા-ક-
 માનો ઉદ્યોગ આપણા દેશમાં વધારવો કે દુકાળની ઓર્થિતી આધીને
 અટકાવી શકાય. (જુઓ દુકાળ સાથે ચઢાઇ). આ સાલનો વર્નારો
 ગુજરતીમાં તા. ૨૭-૮-૯૫ વાંચો

છપનની ફેરણી.

હોહા.

મૌંયુગી માળવે, પોગી પાવન પાલ;
ઓગણુ તેરાથી આકરી, ગઈ છપનની સાલ.

૧

ઢેહું કોઈ છોડે નહિ, કાળું કં ઘાળું દોર;
છપનીઆની સાંભમાં, કે વાદી ખાવા મંડ્યા ચોર.

૨

બાર શેરની બાજરી વેચાણી, તેર શેર ઘઉં;
ટોપી બાળો કહે કોઈ ફોલોમાં, મેં જીવાડી મકેં.

૩

દુકાળ પડવાનાં કુદરતી કારણો લખ્યાં ઉપરાંત-રાગ-પ્રજનની કરણીનાં
વિવેશ કારણી.

ચંદ્રાવળી.

બહુ અધમેં અવની અકલાણી, કંપી વારમવાર;
ખળ પુરપને ખોટા ખોટા, તેનો થયો મુને ભાર.
તેનો થયો મુને ભારતે ગાજ. પુત્રીને પંમે થાય સૌ ભ્રાજ;
ગયો ખોલ ગઈ સત વાણી, બહુ અધમેં અવની અકલાણી.
કંપી વારમવાર.

કામ ક્રોધ કબુદ્ધિ ઝાઝી, ઘણા મોહને માન;
સિદ્ધા રસ્તા છોડી દોષા, અવળું પકડી માન.
અવળું પકડી માન તે થયું, બીખનું નાણું ભંડારમાં ગયું;
કહે મકવાણા દોભમાં દાઝી, કાળ ક્રોધ કબુદ્ધિ ઝાઝી.
ઘણા મોહ ને માન.

કયો કોપ કૈલાસને નાથે, જોઈ પ્રજનું પાપ;
ખોટું લેવું ખોટું દેવું, ખોટાની કરે વાત.
ખોટાની કરે વાત તે આ ટાણે, લોડીઆં મોજું લાખુંની માણે;
કરે હજો ને કળ સામું ન જુએ, કયો કોપ કૈલાસને નાથે.
જોઈ પ્રજનું પાપ.

સં૦-૧૯૫૬-૫૭(૧૮૯૯-૦૦) શિયાળો ઠંડો અને પોષ માસમાં હી.

મની અસર જણાઇ. તેમજ પોસમાં વીજળી સાથે ગાંધાની અસર પસાર પામી. (પોપની વીજળી થઇ એટલે આવતું ધર્મ પુકાળ થાય).

હુતાશણી અને અખત્રીજનો પવન નિયમિત હતો. ચૈત્રમા રામ-નવમીનું વાદળ વીજ ને ધુળના અધિકાર સાથે તોફાન ઉત્તરદિંદ તરફ પસાર પામ્યું. તેમજ ચૈત્રવદ ૧૨-૧૩ (તા. ૨૬-૨૭ મી એપ્રિલ) શિયાળું પવનનું ધુળ વાદળના અધિકાર સાથે તોફાન પશ્ચિમમાં પસાર પામી ગોળાનાં પાણી શીતળ કર્યાં. (સંવત્ ૧૯૫૩નું તોફાન વૈશાખ શુદ્ધ પાંચમનું હતું એટલે તફાવત હતો). વૈશાખમાં કૃતિકા ગાંધાળ કાત્ર આપ્યો. પાંચમની વીજળી નિયમિત હતી. વેપાર વાયુ જીન આખરે બે દિવસે અધાધુધ વાઇ એક માસે ચોમાસું બેસવાની વધાર્મણી આપી. પણ સરકાર દરઆરો આ વાયરાથી બીજે દુકાળ પડવાની ધાસ્તીમાં આવી પડ્યાં. પણ મધ્યરી કુદરતના આ વહનની અગમચેતી આપણું ને કેટલી રેતવણી આપેછે. જે અમે તા. ૨૮ મી જીન શિયાળું વિજયમાં વર્તારાથી જાહેર કર્યું હતું. અને પોતાના નિયમ પ્રમાણે જૂનાઈ આખરે વહન રૂપે વરસાદ શરૂ થઇ, સપ્ટેમ્બરની તારીખ ૧૦ મીએ ગયો. છેવટ છુટા છવાયાં ઝાપટાં પડ્યાં. પણ પ્રથમ સારો વરસાદ પડવાથી બાજરો, ધડ અને તલની નીપજ સારી થઇ. ખંડ પાણી બહોળાં થયાં ને કાળ ગયો અને કહાણીઓ રહી. (આ સાલમાં ઉંદરની ઝાઢ વધી પડી હતી. તેની અસર ગુજરાતમાં વધારે જણાઇ હતી). જેથી આ સાલને ઉંદરીડ વરસ કહે છે.

કાળ મારતો નથી પણ કાળનું પુંછડું મારે છે.

પાછલા સખત દુકાળની બૂખથી ગરીબ રાંઠડી પ્રજા નવા અનાજની સોંધી વાળવા વગડમાં રાતવાસો રહી કાસું અનાજ તથા ખડધાન ખાઇ તાવ અને મરડીના ભોગ થઇ પડતાં દેશમાં મરડી ફાટી નીકળી. અને એક સામઠા વરસાદે બેજ વધવાથી હવામાં એ

ટલો બધો ફેરફાર થયો કે. છંપનીચી પૈસાદાર લોકો જેને પૈસાના જેરને લીધે ચીચી જવાનું અભિમાન. આવી મયું હતું. તેવા સુદ્ધ સૂક્ષ્મ માછળ લીલું-આ મરજીનાં મોટા થઈ પડ્યા. જેથી ગરીબ અને શાહુકારના મોટા ભાગને આ કાળને પુંછડે માર્યા. હમેશા દુકાળ કરતા દુકાળનું પુંછડું વધારે વસમું ન લાગે માટે રાજ્ય પ્રજાએ તેનો વિચાર દુકાળને પહેલે પગથીએજ કર્યો કે ગરીબ લોકોના છાંટા સારા માણસોને ભોગવવા ન પડે. (આ સાલનો અગાઉથી વર્તારો શિયાળો ત્રિ. તાં. ૨૮ મી જુન વાંચો.)

સં. ૧૯૫૭-૫૮ (૧૯૦૦-૦૧) શિયાળો, ઉનાળો પાછલી સાલ માફક. અને તા. ૨૭ મી એપ્રિલ (વૈશાખ શુદ્ધ ૯)ને દીવસે શિયાળુ પવન ૧૯૫૭ માફક વાયો, અને પાણી શીતળ થયાં દૂતકા કલ્યાણના છાંટા બધે ચયા. રોહણ બેસતાં જમકી. તા. ૧૦મી જુને વેપારવાયુનું તોશન બધા પ્રાંત ખાતે થયું. રોહણ વેપારવાયુ ટક્યો નહિ. તેમ કચ્છ-કર્ણાટી તરફ લંબાયો નહિ. આ સાલ ચોમાસુ ખરે-ખરે ધણા ભાગનાં શ્રાવણ વદ ૨ થી બેઠયું હતું. આટલું મોટું ચોમાસુ કોઇવાર બેઠેલું જણાતું નથી. મોટું ચોમાસુ બેસવામાં મુખ્ય ત્રણ કારણ હતાં. ૧. તા. ૨૭ મી એપ્રિલનો ભૂર પવન ૨. રોહણી નક્ષત્રનું બેસનાં જમકયું. ૩. વેપારવાયુનું મંદપણું. ફક્ત કૃતિકાનાં રચાતીક તોશન, અખાત્રીજનો નિયમિત પવન અને વૈશાખ વિજવલો હતો. જુલાઇમાં પ્રથક વરસાદ થયો. અગષ્ટમાં વધતો ઓછો પડ્યા ક્યો. સપ્ટેમ્બરના બીજા અઠવાડીઆમાં ખલાસ થયો. આ સાલમાં ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં ઉંદરની ઝડ વધી પડતાં અનાજ તથા કપાસના પાકની જીમ કાતર ચાલે તેમ ખરાબી ઉંદરોએ કરી હતી. એટલે વરસ સાધારણ જેથી ઉંદરની રંજડ વસમી લાગી હતી. સોરઠ—હાલારમાં વરસાદ કમતી સાથ તીપજમાં ખાંડખરકુ થયું. શ્વેત પાંચાળ અને ગુજરાતનો દક્ષિણ ભાગ પાકમાં ઉત્તમ હતો. (આ સાલનો વ. શિયાળવિજય તા. ૬-૬-૦૧ જુઓ.)

સંવત—૧૯૫૮-૫૯ (૧૯૦૧-૦૨) શિયાળે સમાંધારણ નિ-
યમિત. કિનાળો નિયમિત. પણ તા. ૨૭ મી એપ્રિલ ૧ ચૈત્ર વતી ૪)
હિમાલયમાં બરફ પડવાથી શિયાળું પંજર સં. ૧૯૫૭-૫૮ મોઢક
વાયો. ઉતાળામાં હિમાળ પવનની નવી આશીયત—જેણા ત્રણ વર્ષથી
૨૭ મી એપ્રિલ હિમાલયનાં બરફ પડવો ખરી રહ્યો હતો. જેના
પરિણામે ૧૯૫૭ થી ૫૯ લગી ત્રણે ચોમામાં મોટાં બેઠાં હતાં.
માટે એપ્રિલનો શિયાળુપવનની ગતિ ઉપરથી આપણને ચોમામાં
બેસવાના સંબંધમાં નવું અવલોકન મળ્યું છે.

વળી સં ૧૯૪૯ ના વૈશાખમાં જેવું તોફાન દિંદી માહાસાગરનું
નીકળ્યું હતું. તેને લગતું તોફાન વૈશાખ શુદ્ધ ૬ તા. ૧૩ મી મેએ વાદળ,
વીજ, ધુળના અંધકાર સાથે ઝાપટાં નાખતું તોફાન ઈશાનમાં પસાર
પામી ચોમાસા માટે વજામણીનું વોગાતું કીધું. (નક્કર કૃતકાલ હતું)
વેપાર વાયુ તા. ૧૦ થી ૧૪ મી જુન સુધી વાયો. પણ તે ત્રેરમાં
હતો. જેથી તા. ૧૫ મીએ કચ્છમાંથી વરસાદ સાથે ઈરાંચીને સપાટવ્યું.
અને લાખો રૂપિયાનું નુકસાન વરસાદ અને દારઆઈ તોફાનથી
થયું. (જેથી જેમ પાછલા વેપાર વાયુના વદનની સૂરતને ચેતવણી
રાખવાનું છે તેમ પહેલા વેપાર વાયુના વદનની ચેતવણી ઈરાંચીને
રાખી ચેતવા જેવું છે.)

અંદાઝ શુદ્ધ ૨ થી ૬ સુધી (જુલાઈ શરવાતમાં) ખંભાળાના
ઉપસાગરનું વદન પંજર સુધી પહોંચી. આ તરફ વળતાં ઈશાન
ખુણામાંથી મોટા મેઘાડંબર સહિત સ્વારી સોરઠને હાતારના
કોળા પર લંબાવી. ત્રણદિવસમાં ૩૦-૪૦ ઇંચ જેટલો ભારે વરસાદ
પડ્યો. પછી અમરૂત વરધાયથી એલી મંડાણી ને સપ્ટેમ્બર સુધી
ઝાપટાં ચાલુ રહેવાથી. શુ. કાઠિયાવાડમાં અનાજની નિપજ અથોકથઈ.
અને સોરઠ તથા હાતારને ઉપજમાં હાંકો દાધા. પીઠ ભાંજી. અને
બાર આને મણુ જીર બાજરો વેચાવા લાગ્યાં. ખડતી પણ જુખ ગઈ.

૧ જુઓ. વર્તારો ગુજરાતી. તા. ૧૩૨૮-૦૨.)

સં-૧૯૫૬-૬૦ (૧૯૦૨-૦૩) શિયાળો ગઈ સાલ જેવો. હુ-
તાશણીનો પવન નિયમિત. ચૈત્ર માસમાં પહેલા સાત દિવસ શિયાળો
વાયો. માટે વધામણી આપી વૈશાખનો પડવો ગાજ્યો અને અષાઢી-
જની દહાડે સવારમાં પવન જેવા જતાં, ગાજવીજનું દૈનીક તોફાનો
શુકનમાં સામું મળ્યું. જેથી પવન જેવા જેવો બંધ રાખ્યો. (કારણ
જે માટે જતા હતા. તે મેઘરાગ્ન રસ્તામાં મળ્યા. કૃતક ગાજી વીજ
ફુલ આપ્યો. રોહણ રેલી. વેપાર વાયુ મૃગશીર નક્ષત્રની તા. ૧૪ થી
૧૮મી જુન સુધી આખા દેશને માથે નિયમિત અને મજબૂત વાયો,
જેથી વચમાં એક માસ પ્રથક વરસાદ કે વાયડું ગયા બાદ તા. ૧૪
મી જુલાઈ એ વેપારવાયુનું (બંગાળના ઉપસાગરનું અગ્નિ વહન)
પુલ્કું થયું. અને તે ત્રણ દિવસ હાલાર કચ્છ ને મચ્છુકાંઠા કેળાપર
બારે વરસાદને ગાજવીજ સાથે ૧૯૦૨ માંક તોફાન ચાલું રહ્યું. વચ-
માં પાંચ દિવસ ધામુ રહી તા. ૨૦ મી જુલાઈ પુન્ય નક્ષત્રની. મનસૂન
વહન હિંદી મહાસાગરનું ઉપડી પંદર દિવસની હેલી મચાવી. અને
જેજેકાર કર્યો. આવણુ-બાદરવો ભરપૂર રેલ્યા. સાને સંસા પાકી ને
આનંદ સંવત્સરમાં આનંદ ફેલાણો. અમાજની પીઠ લાંગી. ગર રૂપિયાની
મેમણુ વેચાવા લાગી. કપાસમાં તેજી આવી. મણના રૂપિયા પંદર થયા.
અહો! આ પાકથી પ્રજામાં મિથ્યા અભિમાનનો કેટલો આવ્યો. જેથી ધ-
શ્વરે ટીડ, હીમ ને માવડાં રૂપે ત્રણ જગરા હલકા મેકલો ભય દે-
ખાડ્યો. પણ જગરા પાડને લીધે અને મશ્વરે ભયમાં હલ રાખવાથી
પ્રજા એ ત્રણે હલકામાંથી ધણે ભાગે બચી જવા પામી હતી.—

(વર્તારો. ગુજરાતી. તા. ૧૮મી જુન ૧૯૦૩ જુઓ.)

સં. ૧૯૬૦-૬૧ (૧૯૦૪-૦૫) શિયાળાની રૂતુ. અનિયમિત, રોશ્ન-
શુદ્ધ ઉમે દેશમાં સખત હીમ પડ્યો. ઝાકળનું અતિશે ઝરવું. ફામણ-
માં એક પખવાડીઉં ચોમાસા માંક ઝલેપાત થયો. હુતાશણીને

દહાડે ગાજવીજને કસનું સખતંતોદ્ધાન શુ. કાઠીઆવાડ માથે પસાર પામી અપશુકન બતાવ્યા. હુતાશણી દેવી પ્રગટ કરતી નખતે વરસાદ-થી વિધન આવ્યું. વિધન આવ્યું એ અપશુકનની મુખ્ય નિશાની હતી. જેથી મોલ વાવેલા પાકવાને પણ અપશુકન. વળી હુતાશણીને દહાડે તોદ્ધાન થાય ત્યારે ચોમાસામાં મોટું વાયરું વાય ને ભાદરવામાં વરસાદ થાય. ને છ માસની અંદર ચીજ માતરના ભાવ ચઢે એવો, હુતાશણીના તોદ્ધાનનો ભાવ પૂરો પડ્યો. હાલારમાં કરાનું રૂપ પથર જેવાં ચોસલાં પડ્યાં હતાં. નક્ષત્રો કમ વરસ્યાં. અખાત્રીજનો પવન દક્ષિણનો હતો. વેપાર વાયુ તાલમી સં-૧૯૫૮ સાલ માફક વાયે. પણ ટકી રહ્યો નહિ. જેના પરિણામે, જુલાઈ શરૂઆતમાં શુ. કાઠિયાવાડમાં, અઠવાડીક વરસાદ થયો.

પણ પછી રાા માસનું સખત વાયરું કાઠી ભાદરવા શુદ્ધ ૫-૬ અનુરાધા નક્ષત્રે જુજરાત, કાઠિયાવાડમાં પોતાનો જોગ સાચવી દુકાળની આવેલી અંશતને ઘણે ભાગે ખાળી કેટલાક ભાગમાં સાતઆતી પાક થયો. ક્યાંક ક્યાંક આંટાને ક્યાંક વાવેતરમાં મુંઠે પણ ન મુકી હતી. તેમાં વિશેષે ગોહલવાડને કાઠિયાવાડનો મધ્ય ભાગ વધારે સંકટમાં આવેલ છે. અનાજની છત પાછલી સાલના જજરા પાકને લીધે ભાવમાં રૂપિએ મણુ જર મળે છે. ખડની અછત છે. ને તે રૂપિઆનું રાા મણુ ગોત્યું જડતું નથી. એટલે આ ગુપ્ત દુકાળ પેટ ખાળનો આપણે માથેથી પસાર પામતો આપણે નજરે જોઈએ છીએ. કેટલે દેકાણે કિનાજો આવતા ખડ પાણીની ખુમ પડવા નિશાનીઓ જણાય છે. એટલે દાલ જેવું કે કરવડ વરસ ગણાય અને પ્રજામાં કાળની ભુખ જણાય છે. માટે સરકાર દરબારે પોતાની પ્રજાને વિધેાટી વગેરેમાં છુટ મુકી મદદ રાખવાતી જરૂર છે. નહિતો આ કરવરા વરસનો કોરડો આવતા જોઈ અશાડમાં વાસો ફાડશે. એમ હીમ વગેરેની કરણી સાક્ષી પૂરે છે.

આ સાલ તળપદ મુખ્યમાં વરસાદની સરાસરી કોઠવાર

નહિ આવેલી એટલી ઓછી જણાય છે. હવે આપણે આ રતુની કરણીનો બોધિક અને રમૂજ ઇતિહાસ પૂરો. કરતાં મુંબઈની અલ-બેલી નગરીના હવાપાણીનો ગુજરાત કાઠિયાવાડ સાથે કેટલો નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. તે મારા અવલોકન પ્રમાણે નોંધ આપું.

• મુંબઈના વર્તીરો શા ઉપર આધાર રાખે છે ?

• (૧) પાછલા સમયમાં વર્ષના વરસાદની સરાસરી જોઈશું તો ધણું કરીને જે સાલમાં ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં સરાસરી વરસાદ થોડો ત્યારે મુંબઈમાં પણ સરાસરી ઓછી આવતી મળી પડે છે.

• (૨) ગુ. કાઠિયાવાડમાં વેપારવાયુ ને જોર ને પરિણામ તે મુંબઈમાં માટે ધણે ભાગે અનુકૂળ થાય છે. અને મુંબઈમાં વેપાર વાયુનું ચોમાસા (જુન) ની શરૂઆતમાં જેવું જોર તે ઉપર ગુજરાત કાઠિયાવાડના વરસાદનું બળ કેવું આવશે તે પણ અસ્પષ્ટ અપાલમાં લેવા જેવું શાખિત થાય છે.

(૩) ગુજરાત—કાઠિયાવાડમાં જ્યારે સખત હીમ કે ટાઢ પડે ત્યારે મુંબઈમાં તે હીમ કે ટાઢની અસર પહોંચી છે કે નહીં તે મુંબઈ નીવાસીઓએ શિયાળામાં યાદ રાખવું, કારણ મુંબઈમાં સખત હંડી લાગતી નથી. ને એકાએક ગુ. કાઠિયાવાડની સખત હંડીની અસર લાલગી પહોંચે તો ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ચોમાસાના હવા પાણીની અસર મુંબઈને લાગુ પડે છે. જુઓ ગઈ સાલ પોશ્વ શુદ સાતમની હીમની અસર ટાઢ રૂપે મુંબઈમાં જણાવ્યાના ખચર ખાસ તપસણીથી મેં મારી નોંધમાં લીધા હતા.

(૪) લંકામાં ચોમાસું વહેલું કાઈ વાર બેસે. તો મુંબઈમાં ચોમાસું વહેલું બેસવાની ગણતરી ખોટી જાણવી. કારણ લંકામાં ધણીવાર એકાએક ગરમીના વધારાથી ચોમાસું હવામાં ફેરફાર થઈ જ. હેલું બેસે છે, પણ તે ગુમ થઈ જાય છે. ત્યારે મુંબઈમાં નિયમિત સુદે આવશે નહિ એમ જાણવું.

માટે વર્તમાનપત્રોએ આં દેશના ચોમાસાના વર્તારાના મહત્ત્વ પ્રાચીન જોગના ઉધાર માટે પોતાના વર્તમાન પત્રોમાં દર અઠવાડીએ હવા, પાણી, વાદળો, વાયુની નોંધ લઈ તેનાં સ્વાસ્થ્યક ફળ રાજ્ય પ્રજાને અગમ ચેતી તરીકે સજો. માટે એકે અવાજે આ દેશી વાયુચક્ર ખાતાને પુષ્ટિ આપવાર્થે મારા સહઉદ્યોગમાં કૃતાર્થ થયો માનીશ.

પ્રકરણ ચોથું.

ગુજરાત—કાઠિયાવાડમાં પૂર્વ પહેલાં

દુકાળોની તવારીખ.

ગુજરાત—કાઠિયાવાડમાં પૂર્વ પહેલાં દુકાળના સંબંધમાં ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા અને સત્યવક્તા (૨૧ મી જુલાઈ-૧૯૦૦) તેમજ કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ તા. ૨૮ મી માર્ચ-૧૯૦૦ ના વર્તમાન પત્રોમાં તે સંબંધ લકીકત આપી છે. તે પડતા દુકાળ ઉપરથી ધોરા લેવા રાજ્યપ્રજાની જાણ માટે અહીં નોંધ લેવામાં આવી છે.

એ પ્રાંતના દુકાળની પહેલી નોંધ સને ૧૫૫૮ (સંવત ૧૬૧૫) ની મળી આવે છે. એ નોંધ નવાનગર રાજના દરતરમાં છે. આ વર્ષમાં દુકાળ થયો હતો. અને તે વખતના જગડુશાહ નામના વચ્ચિક શેઠે અનાજનો મોટો ડાહાર ભરી રાખ્યો હતો (જગડુશાહે ડાહાર રાજકોટ બીસરીને નાકે આજના પૂર્વ કિનારે હજુ જૂની નિશાની તરીકે મોજુદ) એ ઉધાર વણિકે ગરીબોને છુટે હાથે અનાજ વહેંચ્યું હતું. જેથી હજુ તે વખણાય છે. તે દુકાળ એ શે. ફતે નામેથી ઓળખાયો હતો. સને ૧૬૭૧-૭૨ (સં. ૧૬૮૭-૮૮) નાં પહેલાં દુકાળને પહેલો સત્યાશિયો કરી કહે છે. આ વર્ષે ગુજરાત-કાઠિયાવાડ તથા દક્ષિણમાં પાણુ વરસાદ થયો નહતો. એ વખતે દુકાળિયાઓ એક કટકા રોટલા માટે પોતાના પ્યારાં બચ્ચાંને વેચી

આપતા હતા. પરંતુ કોઇ લેનાર મળતું નહિ. એવા વખતમાં જોએ સદાવત્ આપતા હતા તેઓ પુણ્ય મહોદયે મહોદયે ભટકી અનાજ માગતા હતા. આ સંકટમાં હાડકાં દળીત લોટમાં ભેળવવાનો પણ રીવાજ એ પ્રસંગે પડ્યો હતો. સખ્ય બંધ મરેલાં મણુસો મરેલાં એમાં અને અ ય સ્થળે પડ્યાં રહેતાં. પરંતુ તેઓને દાટવા કે બાળવાનો કંઈ પણ ઇલાજ લેનાર મળે નહિ. અમદાવાદ અને સુરત માં લંગારખાનાં એટલે ગરીબોને વાસ્તે અન્નછત્ર ઉઘાડવામાં આવ્યાં હતાં. અમદાવાદમાં બૂખે મરતા ગરીબોને અનાજ આપવા વાસ્તે રૂ. ૫૦૦૦૦ ની રકમ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ વખતની સરકારે મહેસુલમાં ઘણી છૂટ મૂકી હતી. તોપણ દેશ આખાદ ભૂત્તં ઘણાં વરસ લાગ્યાં હતાં. (એ પછી સન ૧૬૪૭ ના વરસમાં ખીજો દુકાળ પડ્યો હતો.

એ પછી સન ૧૬૮૧-૮૨ (સંવત-૧૭૩૧-૩૮) માં ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં દુકાળ હતો. પણ તે સન ૧૬૩૮-૩૯ (સંવત-૧૬૮૭) ના જેટલો બચકર નહોતો. તે પછી સન ૧૬૯૬ (સંવત ૧૭૫૨) નો દુકાળ કિત્તર ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, અને માનવાડમાં હતો. એ વખતે ઘાસને પાણીની બારે ખોટ હતી. એ કરતાં સન ૧૭૧૮-૧૯ (સંવત-૧૭૭૪-૭૫) નો દુકાળ ઘણો બારે હતો. તે સંવત ૧૭૭૫ માં પડ્યો હતો. તેથી તે પંચોતરો દુકાળ કહેવાય છે. એ વખતે બાજરી અને મઠ રૂપવાના ચારશેરને બાવે વેચાતા હતાં. ગરીબ લોકોને કાઠનાં પતરાં તથા મુગીયાં ખાવાં પડ્યાં હતાં. આ ખોરાકથી રોગ ચાલ્યો હતો. અને તેવા ઘણાં માણસો મૃત્યુ પામ્યાં હતાં. ઘણાંઓએ રૂપૈયે અને બમે રૂપૈયાની કિમ્મતે ઓકનાં વેચી દીધાં હતાં. તે બાદ સન ૧૭૩:-૪૨ (સંવત-૧૭૮૭) માં દુકાળ પડ્યો હતો. તે ખીજ સલાશીઆને નામે ઓળખાયે. એ લોકો દુકાળ હતો. ચૌદ દિવસ સુધી વરસાદ મુસમધાર વરસ્યો. અને બધાં

ત્યાં પાણી પાણી થઇ ગયું હતું. તે જ જવાને રસ્તો ન મળે તેમ
ધાસ પશુ હાથ ન લાગે. ખેલ, ઘોડા વિગેરેને ધૂસમાં પાંદડાં ખાવાં
પડ્યાં હતાં. અને અનાજ રૂપિયાનું એક શેર વેચાતું હતું. ચોમાસું
વિત્યા પછી તાવનો મરજ ચાલ્યો. આસપાસના બૂખે મરતા ગરીબ
લોકો અમદાવાદ શહેરમાં બરાયા. તેમાંથી જેઓ મરતા તેનાં મુડાં
ઠેકાણે પડતાં નહતાં. મુસલમાન લોકોનાં મુડાં એક કદનમાં બૂખે
મુકતા, અને ચારને બદલે બે જણ લઇ જતા. હિંદુ લોકોમાં એટલાં
તો મૃત્યુ પામ્યાં કે, આંતે બાળવા વારતે લાકડાં પશુ પુટી પડ્યાં,
અને ઉચકનારની પશુ ખોટ પડી હતી. જેથી ધણા હિંદુઓના મુ-
ડાંઓ સાબરમતીમાં પધરાવવામાં આવ્યાં હતાં.

એ વખતમાં મારવાડી લોકોએ મુસલમાન લોકોનાં બેરાં વેચા-
તાં લઈ તેઓને ગામુત્રને છાણુ વિગેરે ખવડાવી, દેહ શુદ્ધિ કરાવી
હિંદવાણી કર્યાં હતાં. અને તે એટલા માટે કહેવાય છે કે, આરંગ-
જેમ આદેશાહે જ્ઞેષ્ઠપુરના હિંદુ લોકોને મારી બાંધીને મુસલમાન ક-
રેલા હતા તેનું વેર લેવા માટે તે હતું. એ વખતે માખાપોએ પો-
તાનાં છોકરાં રૂપે રૂપે વેચ્યાં હતાં. આ દુકાળને માટે નીચલો દો-
હરો બોલાય છે.

દોહરો .

સંવત્ સતર સત્યાશ્રિયે, સૃષ્ટિ તળવી સત્ય;

અકળાવ્યા અઠ્યાસિયે, વિવિધ પાડી વિપત્ય.

સન ૧૭૧૭યા સંવત્-૧૮૦૪ માં દુકાળ પડ્યો હતો એ તી-
લોતરો એટલે ત્રણનો કાલ કહેવાયો. એ વર્ષમાં ઉત્તર ગુજરાત અને
કાઠિયાવાડમાં વરસાદનું પુંદ પશુ પડ્યું નહિ. રાત્રી આડનાં મુળીયાં
અને મુવેલાં ઢોરનું માંસ ખાઇને લોકોને દિવસ કહાડવા પડ્યા હતા.
અમદાવાદ અને પાટણની આસપાસના લોકો ધરબાર 'છોડી ચાલી
ગયા હતા. ઘણાં ગામો ઉજડ થયાં હતાં. માણસ અને ઢોરનો ધાણુ

નીકળી ગયો હતો. એ પછી સન ૧૭૫૧-(સં. ૧૮૦૭) માં અને સન ૧૭૫૮ (સં. ૧૮૧૪) સન ૧૭૬૪ (સં. ૧૮૨૦) નાં વરસો ખ-
 ધડીયાં વસાર પાંચમાં હતાં એટલે કરવરાં હતાં. અને સન ૧૭૮૦
 (સં. ૧૮૩૬) તથા સન ૧૭૮૫ (સં. ૧૮૪૧) માં પાક ધણોજ
 થોડો ઉતર્યો હતો. અને તેથી ચોર તથા લુંટારોઓનો ભારે ઉપદ્રવ
 શરૂ થયો હતો. પણ ચરણનું પ્રમાણ થોડું હતું. જાલાવાડમાં દુકાળ-
 ની અસર ભુખમરોને લીધે વિશેષ થઈ હતી. આ વરસ પછી પાંચ
 વરસે ૧૭૯૦-૯૧ એટલે સંવત ૧૮૪૭-૪૮ માં પડેલા દુકાળને સુ-
 ડાળી દુકાળ કહેવાયો. એ વખતે રોટલીના કડકા માટે ઘણા હિંદુ-
 ઓ મુસલમાન, અને ઘણા મુશલમાન, હિંદુઓ થયા હતા. ઘાસ
 કેશરને ભાવે વેચાતું હતું. વરસાદનું ખુદ પડ્યું નહોતું. ઘણાં છો-
 કરાં વેચી દીધાં. અથવા રખડતાં મુકયાં હતાં. મુવેલાં ટોર અને ઘે-
 ઠાંનું માંસ ખાવામાં આવ્યું હતું. સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મરી જતાં. ઘ-
 ણાં ગામ કિજડ થયાં હતાં. સંવત ૧૮૪૮ નું વરસ બીન્ની પસાર
 પામ્યું હતું. ત્યાર બાદ સંવત-૧૮૬૦ (સન ૧૮૦૪) માં જાલાવાડ ને
 હાલારમાં સકવાળું હતું. તેને લીધે ઘાસ અનાજની મોંઘણી થઈ
 હતી. સન ૧૮૧૧-(સં. ૧૮૬૭) માં મારવાડમાં દુકાળ પડ્યો અને
 આ પ્રાંતમાં વરસાદ કમી થયો. તેથી મારવાડના પ્રદેશના લોકોનાં ટા-
 લે ટોળાં ઉતરી પડ્યાં તેથી અનાજ મોંઘુ થયું. અને રોગ પણ પ-
 સ્યો. સન ૧૮૧૨ (સં. ૧૮૬૮) માં કચ્છમાં દુકાળ, કઠિયા-
 વાડમાં વરસાદની તાણ અને જાલાવાડમાં ટીડ પડવાથી સઘળે મોંઘ-
 વારી થઈ હતી.

તવારીખે સોરઠમાં સન-૧૮૧૩-૧૪૧૫૧(સંવત-૧૮૧૬૧૭૦૧ને)
 નાં વરસમાટે દુકાળનું બંધાર વિકાળ ચિત્ર આપ્યું છે. ને આપણે
 ધરડાઓની બાલતી આવેલી દંત કથાઓ ઉપરથી એ કાળ ઓગણ-
 તેરો કહેવાણો. સન ૧૮૧૩ (સં. ૧૮૬૯) માં વરસાદ મુદલ પડ્યો.

નહિ. ભૂખમરાથી અને અનિર્વચિત્તથી ધણાં માણસો મરણ પામ્યા. દાટખાનનાર મળે નહ. તેથી મહાં જ્યાં ત્યાં રૂંધેલાં જોવામાં આવતાં અને ગામની બાગોળ ફેંકી દેવામાં આવતાં. જેથી હવામાં વધારે બિગાડ થયો હતો. માખાપેએ પોતાના વડાલાં છોકરાને વેચી દીધાં, રઝગતાં મુક્યાં, અને છેવટ ભક્ષ પણ કરતાં. ઢેરને પણ મક્ષ કરવામાં બાકી રહી નહોતી. અનાજ ભાગ્યે મળતું. જેથી ઉંચ ચાંતિના લોકોને માંસ ખાવાનો વખત આવ્યો હતો. આ કાળે કોતડીના કેરને નામે લોકોમાં કહેવાણો. સન ૧૮૧૪ (૭૦) નું બીજીન થવાથી પાકનો ઘાણ કડાડયો. ને સન ૧૮૧૫ (૭૧)નું ઉપર ઉંદરીકે કહેવાણું. (આખાખત વધારે વર્ણન આ ભાગમાં રતુની કરણીમાં જુઓ.) ત્યાર પછી સન ૧૮૨૫ (સં. ૧૮૮૧) માં વરસાદની તાણ રહી. પણ ગુજરાતમાં ચારાની છતથી લાજ રહી. ત્યાર પછી સન ૧૮૩૯ (સં. ૧૮૯૫) માં બાટાં થયાં પણ ચારાની છતને લીધે ઝાઝો દરકત ન આવી. ત્યાર પછી સન ૧૮૭૮-૭૯ (સં. ૧૯૩૪-૩૫) માં બાનુ-કમે કોરો ને બીજા દુકાળે જોડે પડ્યા. સં. ૧૯૩૪ માં જુનથી જૂલા-છ સુધી મેહ થયો નહિ. પાછળથી સાધારણ થયો પણ પાક ઘણા ભાગમાં થયો નહિ. જેથી ઘણાં ગામ ઉજડ થયાં. અને સંવત ૧૯૩૫ માં બીજા થયું. આ દુકાળમાં પાંદડાં, મુળોઆં અને વનસ્પતિનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરવાથી પાછળથી મરફી ફાટી નીકળી હતી. જેથી ઘણાં માણસો મરણ પામ્યાં હતાં (આ દુકાળોનું વધારે વર્ણન પાછલી રતુની કરણીના ઇતિહાસમાં જુઓ.) પણ તે વખતના લોકો અત્યાર સુધી યાદ કરવાને બાગપદાળી થઈ જીવવા પામ્યા છે—તે જણાવે છે કે છપનીયા દુકાળ જેવાં માણસોનાં શરીર તે વખતે નખળાં નહોતાં. ત્યાર પછી-૧૮૯૯-૧૯૦૦ (૧૯૫૬)નો બંધકર દુકાળ પાછલી કેણી મુજબ છપનના પાટા માફક પડ્યો. જેની વિચિત્ર કરણીનો ઇતિહાસ સાચે નજરે દોડો છે. તેથી તે વિષે

ની હકીકત અનુભવવાને ધણને તક મળી છે. (વધારે વર્ણન આ ભાગમાં ૩૨૫ની ૩૨૬ની પ્રતિદાસ વાચો.)

—:—:

પ્રકરણ પાંચમું.

કુકાંજ સામે ઉતાવળે ચઢાઇ લઈ જવાનાં
ખાસ કારણો.

હિંદને મુખ્ય આધાર ખેતીવાડી ઉપર છે. એટલે હિંદની ૨૮ કરોડ ૭૦ લાખ પૈકી ૧૭૦ કરોડ માણસ કેવળ ખેતીના ધંધાથી પુષ્કાલ કુટુંબને પોષે છે. તેથી ચોકસપણે કહી શકાય છે કે હિંદ એક રસાળ ભુમિ છે. તેના ઉપર કુદરતી અમૃત ધન્યરે પાથરી દીધું છે. ને હિંદ એક કાચા માલનું કંદપત્ર છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી જોયું. આદેશનાં ૧૭૦ કરોડ માણસનો નિર્વાહ અનાજની પેદાશ ઉપર ચાલે છે. વિદ્યા હુતરની પેદાશ કરનારાં ૩-૪ ત્રણ ચાર કરોડ માણસ દેશમાં છે. બાકી ૪ કરોડ મજૂરી કરનારાં ને ચાર કરોડ બીજારી મળી હિંદની કુલવસ્તીનો સમાવેશ થાય છે. વિલાયતમાં તેમ નથી. ત્યાં વિદ્યા કળાનો ઉદ્યોગ સેંકડે ૯૦ ટકા છે. એટલે આપણે ત્યાં ખેતીવાડીને મુકાબલે કે માણસ વિદ્યા હુતરનાં કામ કરનાર છે. જોયું હિંદમાં વિદ્યા હુતરની પેદાશ થોડી છે. આથી સુઝ વાંચનાર સમજશે કે.—હિંદમાં ઉદ્યોગની ભારે ધમાલ નથી. તેમ ભરિ પેદાશ હુતરની માલની નથી. પણ—વિલાયતમાં કારખાનાના ધુમાડથી આકાશ ખારે માસ ને રાત્ર દિવસ છપાધુ ગએલું હોય છે. ને અહીં ચોમાસાના ચાર માસ વાદળાંથી આકાશ છવાએલું દેખીએછીએ. અહો !! કેટલો તફાવત ! હુતરની માલની

ગગડાટ વિલાયતમાં પુર જોશથી ચાલી રહ્યો છે. અને વિદ્યા હુન્નરની કુખે નવીન શોધ ત્યાં ગાજી રહ્યો છે. ગાડીની દોડધામ મોટા વિસ્તારમાં ચાલી રહી છે. તેમ અહીં નર્મ, જેથી ત્યાં પૈસાની પેદાશ વધારે છે. તે આખો દેશ પૈસાથી તરી રહ્યો છે. જેથી ત્યાંની સમૃદ્ધિને વિદ્યા હુન્નરનું વર્ણન કરીએ તો માહાભારત રચાય. જેથીજ ત્યાં પૈસાનો દુકાળ નથી. અને જ્યાં પૈસાનો દુકાળ નહીં ત્યાં અનાજનો દુકાળ પડતો નથી.

પણ આપણા દેશમાં મુખ્ય નિર્વાહ ખેતીવાડી ઉપર હોવાથી એકાદ વરસ વરસાદ ન આવે તો દુશ્કાળ વર્તાય છે. અને દુશ્કાળ સાથેજ પૈસાનો દુકાળ મોટે ભાગે જોવામાં આવે છે. કેમકે વિલાયતની પેઠે વિદ્યા હુન્નરના ઉદ્યોગથી આપણુ ધણુ પછાત છીએ. જેથી હુન્નરી પેદાશ થોડી છે. જેને લીધે આપણે દુકાળ જોવા જોવાવર દુસ્તન સામે થવામાં બે માર પડે છે. એક તો ખેતીવાડીની પેદાશ બંધ એટલે ખેતીવાડીની પેદાશ ઉપરજ જે મોટા આધાર તે આવક બંધ પડે છે. તે બીજી બાજુ વિદ્યાહુન્નરની પેદાશ દેશની વસ્તીના પ્રમાણમાં ધણીજ ઓછી એટલે રાજ્ય પ્રજા ઉભય પુરત સપડાય છે. અને મોટા વિચારમાં આવી પડીએ છીએ. માટે આ બેઉ મારથી મુક્ત થવાય ને ઓચીતો દુકાળ સપડાવી ન શકે, માટે આપણે વેળાસર ચેતવાની અને ચાંપતા ઉપાય લેવાની રાજ્ય અને પ્રજાના ધનાદય ગૃહસ્થોની મુખ્ય દરજ છે.

લૉર્ડ બેકન નામનો કવિ કહેછે કે--“ કહેવા કરતાં કરી વ. તાવો” એ જોટલે દરજે અધરું છે તેટલેજ દરજે ગુણકારી છે. એટલે આ દેશની રીત પ્રમાણે આગ લાગ્યા પછી કુવો ન ખોદાવો. પણ આપણા દેશમાં દુકાળ ન પડવા દેવા અથવા તેનું રૂપ બદલાવી નાખવા પ્રયત્નથીજ ઉપાય લેવા જોઈએ. ખરેખર જ દુકાળની કુદરતી આકૃત નજ આવે માટે ઉંડા ઉતરી કુદરતી કારગતો અગા-

ઉપી શું કામે લગાડવી? ર ભોગજોગે એવી એચિંતી આંધી આ-
 વી પડે નો તેના સામા યંધ કેમ બચાવ કરવે? અને ૩ તેવા દુ-
 શ્ટ સમયે જોવાનો દુકાળ ન પડે ને સુખસંપત્તિ સાથે બચાવ કરી
 શકીએ તે માટે આ દેશમાં શું વધારે તાત્કાલીક મોટા પાયાપર
 ઉપાયો લેવાની જરૂર છે, તેના મુળતત્ત્વ શોધી કાઢી દુકાળની મોટી
 આફત સામે થવા આ વિષય લખવાનો અમારો હેતુ છે.
 તેનો રાજ્ય-પ્રજાએ એકીવારે સ્વીકાર કરી આપણા દેશની જે દ-
 યામણી સ્થિતિ દુકાળના વારમવાર હુમલાથી થાય છે તેના સામે
 બચાવ કરવા આપણે તૈયારી કરીએ. ભારતભુમિ એક રસાળ
 ભુમિ છે. તેનાં કુદરતી હવા પાણી ખેતીવાડી અને વિદ્યાબુદ્ધિના
 સંગીત સુધારા વધારવા માટે સાનુકુળ છે. અને ખેતીવાડી
 માટે દુનિયાના બીજા દેશો કરતાં કિંદની રસાળ ભુમિ. કુદરતી
 સંજોગથી ચડે છે. કેમકે ભરતખંડ એ એક કદપતર માફક પેદાશ
 આપનારો દેશ છે. જેની જાહોજલાલી દેશ વિદેશને યોદશી ગાજતી.
 તેવી એક કામદુગ્ધા ભુમિની ઉપર વસનારી પ્રજા એકાદ દુશ્મનથી
 રાંકડી બની જઈ ન વર્ણી શકાય તેવા બનાવ બને છે. શું! આ
 થોડી શરમની વાત છે! ને થોડી કમબખ્તી! કે જે ભુમિની પ્રજા જોહો
 જો વૈભવ ભોગવતી. તેની તેજ ભુમિ ઉપર વસનારી પ્રજા દુકાળ
 આવતાં એકદમ સપડાય છે. તેનો દોષ એકલી ધર્મ્વરી આશરેના
 મેંલધ જવો એ રાજવેત્તાઓ અને સુઝ રાજ્ય-પ્રજાનો ધર્મ નથી.
 પણ તેમાં કેટલીક મહાન ભૂલો આપણી પણ જોવામાં આવે છે. કે-
 મકે આપણું કેટલુંક પ્રાચીન દેશી રીતીઓ વગેરેનું રહસ્ય આપણે
 ધીરે ધીરે કાળચક્રની સાથે વિસ્મરણ થતાં ભૂલતા જઈએ છીએ. માટે
 આપણું પ્રાચીન રહસ્ય અવલંબન કરી કૃષિ કર્મમાં આગળ વધવા-
 થીજ સંગીત લાભ છે. આપણામાં કહેવત છે કે—આપણા વડુવા-
 ઝો એકવાર વાવતા ને સાતવાર લણતા. પણ હમણાં સાતવાર વાવે
 ને એક વાર લણવાનો વખત આવતો નથી. તેના કારણમાં ખેડુનો.

જમીન માતાનો દોષ કાઢે છે કે જમીન રસને ચોરી ગઈ છે. જેથી નિપજ મનમાનતી આર્વતી નથી. પણ એ દલીલ તેમની ધણે બાજે ખોટી છે. કારણ એ કાલ ઘટવાનાં કારણ જોઈ શકાય છે. જેકુનોની ખેતી કરવાની અનિયમિત કદાવી રીતો, તેમની નબળાઈ અને રાજ તંત્રથી મળતું સંગીન ઉત્તેજન બંધ પડવાનાં કારણો અને વરસાદને માટે કુદરતી સંજોગો બંધ પડી વરસાદનું અનિયમિતપણામાં દેખાવું એ ચાર મુખ્ય છે.

કારણ વરતી વધતી ગઈ તેમ ખેડ પણ વધતી ગઈ છે. એટલે અર્થશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે જોઈશું તો વરતી વધી પણ તેના અમાણમાં જમીનનો કસ ઘટવાથી ઉપજ પણ ઘટતી ગય છે; કેમકે દર વર્ષે વાવેતર કરી કસ લેવાય છે. પણ તેમાં ઘટ લાગે છે તેની ખોટ પુરાવા વહેલી નિયમસર ખેડ અને ખાતરનો જોડાણ તેવો બદલો આપી કસમાં પડેલી ઘટ પુરતા નથી. તેથીજ ઉપજ ઘટવાં સાથે જેકુનોની નબળાઈ થવાથી દુકાળમાં સપડાવાનો વખત આવી લાગે છે.

ખોટા લાગ પડ્યા ના પ્ર. ૩ કામાં ખેતીવાડીના સંગીન મુધારા અનાજના મુજબ વહેલી ખેડ કરવાથી શિયાળામાં ટાટ, ઝાકળથી જમીન કસદાર થાય છે. અને ઉનાળાના તાપથી ગળાડ રસ પીગળી ખાતર માફક ગુણુ વધે છે. અને ખાતરનો ખોડોળા જથ્થામાં ઉપયોગ વધારવો. કારણ માણસને પોતાનું જીવન વધારવા જેમ કિતમ યોરાકની જરૂર છે તેમ જમીનનું જીવન વધારવા દર વર્ષે ખાતર આપી કસ વધારવાની જરૂર છે. વિલાયત અને જાપાન દેશમાં દર સાલ ખાતર આપ્યા વિના વાવેતર કરતા નથી. જેથી ત્યાંની ખેતી વાડી આજે ઉંચી - પંકિતમાં ગણાય છે. કેમકે આપણે ત્યાં હાડકાં જેવાં ખાતર ને નિરૂપયોગી ગણી ફેંકી દઈએ છીએ. તેનો વિલાયતમાં ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરે છે. આવી રીતે હાડકાં રૂપી હીરા લાખો રૂપિયાની કિંમતના આ દેશમાંથી લઈ જઈ ત્યાં ઉપયોગ થાય છે. જે

થી અહીંની ખેતીવાડીની દોહામાં દૈનંદિય લાખો રૂપિયાનો ધટારો ચતાં ઘણાં ધર્મ આ દેશની ખેતીવાડીની દોહાતને કેટલો બધો ધસારો લાગશે તે દર્શાવવાનું કામ રાજ પ્રજાની મુનસરી ઉપર ઉતાવળે સોંપું. માટે આવો દેખીતો ધસારો જલદીથી બંધ પાડી રાજ પ્રજાએ આપણા દેશના હીરા પરદેશ જતા અટકાવી. અહીંની ખેતીવાડીમાં કસ વધારો, કે ઉપજ વધવા સાથે દુકાળ સામે થવા માં ખાતરનો ઉપયોગ એક મિત્ર રૂપ મદદગાર થઈ પડશે. જાપાન માં ખાતરનો ઉપયોગ એટલો બધો છે કે ત્યાં ઘરે ઘરે ને જાહેર રસ્તા ઉપર ને ખેતરે ખેતરે જાજર હોય છે. ને કાષ્ઠપણ માણસ કે મુસાફર તે જાજરમાં જંગલ જાય તેને પૈસો આપવા પાડીયાં ચો-હોડેલાં હોય છે, એક વાર એક મુસાફર જાપાનના ખેતરને ત્યાં મેમાન થયો હતો. તેની મોટા ખરચથી મીજબાની ફરી પણ તે મુસાફર વિદાય થયા બાદ માત્રીકને ખચર પડી કે મુસાફર પોતાને ત્યાં જાજર ગમેલ નથી. જેથી તેણે તે મુસાફર ગૃહસ્થને પત્ર લેવારે કારણ સાથે ઇપકો લખ્યો કે તમને મેં કરેલી મીજબાની મૈત્રી ફરજ મુજબ બળવી. પણ તે નકામી ગઈ છે. જેને માટે હીલગીરું. અ-હો? જાપાનમાં મહીન ખાતરનો કેટલો બધો ગુણ લેખાય છે. આથી આપણને ધડો મળે છે કે ત્યાંની ખેતીવાડીની સમૃદ્ધિ આજે કેટલી બધી વધી ગઈ છે એ સમૃદ્ધિ વધવાથી તે દેશ પૈસે ટકે તેજ ને સમૃદ્ધિ વાળો હોવાથી આજે રશિયા જેવા જાજરા રાજ સામે લડા-ઈમાં ટકવાને ખેતીવાડીની સમૃદ્ધિએ જાપાનને ખરેખર મોટો ટેકો આપ્યો છે. (વિદ્યાહનનની સમૃદ્ધિનો પણ તેવોજ ટેકો છે.)

આપણા ખેડૂતો હાડકાં અને મળમુતના ખાતરને નકામું ગણે છે. ને સુધ-રેલા દેશમાં તેનો બોહોળો ઉપયોગ થાય છે. ને એક થણ ખેતર નવું ખા-તર આપ્યા વિના જાપાનમાં ફરી વાવતા નથી. માટે આપણા ખેડૂતોને જ-મીનમાં કસ ધટે છે તે ખોટ પુરો પાડવા રાજ તરફથી સંમીન મદદ ખેડૂતોને

મળવા સાર ખેડુતોને બોહોળા અખતરાથી લાભ સમ નવવા કે આગળ પાછળ વર્ષનો સારો-પાક ઉતારી અનાજ કે પૈદા ફાળમ માડી દુકાળ વખતે બચાવ કરી શકે.

દુકાળ સામે કુદરતી અને વહેવારિક યોજનાઓની ચર્ચા. (બચાવ),

દુકાળ પડવાનાં બિવિધ ચિન્હ પહેલા ભાગમાં અમે વિસ્તારથી બતાવ્યાં છે. અને દુકાળ સામે ચર્ચા લઈ જવાનાં ખાસ કારણો ઉપર બતાવ્યાં છે. એટલે હાલે તેટલી વહેલી ખેડ કરી જમીનમાં ગળાડિ મૂક વધાર્યો હોય, જૂદી જૂદી જાતનાં ખાતરનો ઉપયોગ કરી જમીન તૈયાર કરી હોય, તેનો પરિણામે લાભ તો જનો. નથી ખરો, પણ વરસાદ એકાદ વરસ ન આવે તો કેડલાક ખેડુતો આકાશ સામું જોઈ ઉઘાસ થઈ દુકાળ પડ્યો ગણી હિમત હારી બેસેછે. પણ હિમત હોય તો કુદરતી અને વહેવારિક કારણોના આગળ પાછળ કામે લગાડ્યાથી આપણે દુકાળ સામે બચાવ થણે ભાગે કરી શકીએ છીએ. આવે વખતે રાત્રી પ્રજા આગ લાગ્યા પછી ઉપાય લેવા દોડધામ કરેછે. પણ રોગ થયા પહેલાં રોગ ન થવાના ઉપાય લેવા. એજ આપણા પ્રાચીન મહર્ષીઓના વચન પ્રમાણે દુકાળ સામે ટકરાને જેમ સરકારથી કમીશન બેસાડી નવી યોજનાઓ શોધી કાઢેછે તેમ આપણે આપણા પ્રાચીન રહસ્યને નામે દેશી વાયુ અજ્ઞાતાની બેઠક લેતાં નીચેના મહાન ઉપયોગ પ્રાચીન દેશી રીતોનો વગેરેમાં દેખાવ આપેછે. તે દુકાળ સામે સદઉપયોગ કરવાની ઇશ્વર દ્વારાથી સંશોધન તરીકે બલામણુ કરુંછું.

૧ અગાડિ વરસાદ નિયમિત વરસતો અને જમીનનો પાક બહુ જમરો થતો. હવે વરસાદ અનિયમિત ને મુકવણાં આવ્યા કરેછે તેના કારણમાં વેદ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વરસાદ લાવવાના પ્રાચીન પ્રયોગો પ્રથમ આપણા દેશમાં થતા. હવે થણેભાગે અંધ-પડી

મયોછે. એટલે વરસાદને લાવવાનું સાધનમાં યજ્ઞ યાગાદિના ધુંવાડા બંધ થયાછે. આપણા દેશમાં ધુંવાડા યજ્ઞયાગાદિના હમેશાં ઘેર ઘેર થતાં વૈશ્વદેવઅગ્નિ હોતોથી થાયછે. આજ અગ્નિહોત વૈશ્વદેવ તો એક બીજી રહ્યા. પણ સંધ્યા જેવા નિત્યકર્મ ઉપરથી પણ યોગાદિની આરથા ઉઠી ગઈ છે.

આપણે સૌ બ્રહ્મણીએ છીએ કે ધુંવાડા—(વાતાવરણ) નાં વાદળાં બંધાવાથી વરસાદનું મૂળ મંડાણ છે. ગીતાશ્રમાં કહ્યું છે કે—

યજ્ઞાદ્વાતિ પર્જન્ય, પર્જન્યાદન્ન સંભવઃ .

તેમજ—અગ્નિ પ્રાસ્તાહુતિ સમ્યગાદિસ્ય મુક્તિક્ષતે ॥

આદિત્યાઽજ્ઞાપતે વૃષ્ટિ વૃષ્ટેરન્નં તનઃ પ્રજાઃ ॥

માટે આપણી પ્રાચીન રીતીઓ પ્રમાણે યજ્ઞ યાગાદિ હારોહાર પાછા થવા જોઈએ. અને ઇંદ્રનો યજ્ઞ દર વર્ષે ગામો ગામ થવો જોઈએ. તો વરસાદના અનિયમિતપણામાં ઘટારો થતાં દુષ્કાળની વારમવારની ધારતી દુર થાશે.

૨—દેશમાં અગાઉ હારોહાર વનસ્પતિનાં જંગલને જંગલ હતાં. હાલ દેશમાંથી વનસ્પતિનો ઘટારો થઈ ગયો છે. એ પણ પગમાં કુવાડો માર્યા જેવું થયું છે. કારણ એતો ચોકસ છે કે દેશના જે ભાગમાં વનસ્પતિને જંગલ વધારે છે ત્યાં આજે વરસાદ વધારે પડે છે. ને રણવાળા ભાગમાં વારમવાર સુકવણાં આવે છે. (જુઓ ભાગ ૧ લા નું પ્રકરણ પાચમું). માટે દેશમાં વેળાસર વનસ્પતિનાં ઝાડો વધારવા રાજ પ્રજાએ નિયમિત યોજનાઓ મોટા પાયા ઉપર વધારવા દેશી વાયુચક્ર ખાતુ બલામણ કરે છે. (ઝાડ વધારવા શાળી સરકારે કાંઈક લક્ષ આપવાં માંડ્યું છે. જુઓ નામદાર શહેનશાહ ગાદીનશીન થવાની યાદગીરીમાં એ યોજના સુચવી હતી).

વનસ્પતિના ફાયદા:—

૧. વરસાદ વધારે છે. કારણ વનસ્પતિનો ભેજ વાદળાંને દંડાં માંડી વરસાદ રૂપે નીચે ઉતારવાને સહાયકારી થાય છે. ૨. સુકવણાં

વખતે મોહને બેઠા મળે છે. ૩. નીડનો નાશ કરે છે. ૪. પવનનો વેગ નબળો પાડે છે. ૫. મદ્રાસ તરફ જે નદીઓ બાર મહિને સુકાતી તે હવે ૬ મહિને સુકાતી નહેતાં પાણી બંધ પડે છે એમ મદ્રાસ ખેતીવાડી ખાતાનો ઉપરી કહે છે. કારણ બંગલનો નાશ થવાથી એમ બન્યું છે. વળી આપણા દેશમાં પણ કેટલીક નદીઓ વહેતી વહેલી બંધ પડે છે, ને પુરાણ થતાં જાય છે. એ અનુભવ આપણે નજરે નિહાળીએ છીએ.

૩. દુકાળ ગયા બાદ સરકાર દરબાર આગ લાગ્યા પછી કુવે ખોદાવે છે. ને કમીશન એસાડી કુવાનાં પાણી વધારવા મજબુત બંદામણો થવા લાગી છે. પણ આપણા વડવાઓ તો કહી ગયા છે કે આગળ એવાં વરસ ને ચોમાસાં આવશે કે તેમાં કહેવત છે કે,

“ જો મુકે વરત, તો મરે તરત ”

બાવાથ—જે ખેડૂતનો વરત કુવામાં ચાલતો હશે, તેને દુકાળ નહોતો નહિ. પણ તેવા ખેડૂતો પોતાના બચાવ સાથે રાજને પણ સદાયકારી થાય છે. માટે આપણી પ્રાચીન શ્રદ્ધાઓની મર્યાદા કહેવત કુવા વધારવાની યોજના માટે સંકટો વરસ પહેલાંથી બંદામણ કરના આવેલ છે. એ આપણા વડવાઓની અગાધ બુદ્ધિની સાક્ષી આપે છે.

૪. પાતાળ કુવા વધારવા મટે ગામે ગામે જ્યાં પાણીનાં તટ હોય ત્યાં કે નદી કાંઠે કુવા નાખરાઓ પાસે જોવરાવી અથવા વિનાયતી સારીઓ મુકાવી તેવા કુવા મોટા પાયા ઉપર વધારવાની સરકાર દરબારેને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ ઉતાવળે પગલાં ભરવાની જરૂર છે. (આ બાબત નામદાર મુંબઈ સરકારનું ધ્યાન ખેંચાયું જણાય છે.)

૫. થાપણીઆ કુવા વધારવા એટલે જ્યાં પાણીનાં તટ હોય કે કદ હોય ત્યાં દશ વીસ કોશીઆ કુવા ગળાવવા કે ઝરો ગળાવવી કે સુખવણા વખતે તેવા કુવામાંથી આનંદાસની સીમમાં ખાકાશી ઉપજનાં ખેતરમાં પાણી લઈ શકાય. વળી જે ગામ કુવા ન પડી

શકતા હોય, ત્યાંના લોકોને દુકાન વખતે ચાપણીઆ કુવાવળાં ગામમાં વસાવી તેનો માલ બચાવવા લીકો ચૂરો કરવાની કે અનાજ પેદા કરવાની તકે આપવી.

૬. જે નદીઓ ઊવતી હોય તેનું પાણી ખરબાદ ન જાય, માટે બાંધ કામથી તળાવ રૂપી વોટરવર્ક્સ કરી પ્રજાને લાભ આપે. આવી વોટરવર્ક્સ છપનીઆ દુકાન વખતે કેટલેક કેકાણે થયાં છે. પણ જેમ બને તેમ ઊવતી નદી નાળાંનાં બાંધકામ વધારવાથી લાભ થાય છે. તોપણ એવાં બાંધ કામ વધતાં ઓછા વરસાદને અંગેજ લાભકારી થાય છે. પણ વરસાદ ન હોય ત્યારે તો ખરેખરા પાતાળ કુવાને ચાપણીઆ કુવા વધારવાની યોજના વધારે ઉપયોગી થાય છે. માટે પાતાળ કુવાને ચાપણીઆ કુવા વધારવા પૈસાનો વધારે વ્યય કરવો.

૭. નદીઓ ઊવતી હોય તેને કાંડે કાસ, સારણ, ઓરીઆ વગેરે વધારવા. (આ ચાલ ગુજરાતમાં વધારે છે).

૮. દુકાન વખતે જે કુવામાં પાણી થઈ રહેતાં હોય તેણે કુવાની ઉંડાઈ વધારવી.

૯. સારા વરસમાં ખડ, કડખ દુડે દુડે થાય ત્યારે લોકો પૈશાને મુલે વેચી નાખે છે. તો દરેક ખેડૂત પાસે ઢોરના પ્રમાણમાં બે વરસની આગળ પાછળ નીરણ છે કે નહિ, તેની સત્તીશોએ ભરતી રખાવી દર વરસે લોકોએ ઓછીસરો મારફત પત્રક માગવાં કે ઓચિંતા દુકાન વખતે નીરણની ખુમ ન પડે. વળી આ પ્રમાણે ખડની લોકોમાં ખરાબર યોજના ચાલે છે કે નહિ તેનો અમુક ખેડૂતનો ઓચિંતો નીમતાણો લેવો. જે વરસ ઉપરની નીરણ હોય તે ખેડૂતોને વેચવા છુટ આપવી. કોઈ કહેશે કે છપનીઆ જેવા દુકાનથી રાજ્ય પ્રજાને શીખામણ મળી છે ને સંબરો રખાય છે. પણ જે એ લામણી પુરેપુરી હોત તો આ સામ કામ વરસાદથી ખડની અછત થતાં આગસો સંબરો પુષ્કળ હોત તો આજે રૂપિયાનું ક

ત્રણ મણ ખેડ, ચઢ મણ છે. ને ચંતાં પાંચ છ મણનું મળતું હો-
ત; પણ તે વાત લોકો બૂલી જાય છે. માટે દેશી વાલુચક ખાતાની
ફરમાશ તો એ છે કે દુકાળ કાવે તેને આવે પણ ખાંડ નારોઠાર
ખોહોળા જથામાં નીકળી પડે ને ભાવમાં દુકાળ ન જણાય ત્યારેજ
રાજ-પ્રજને સુખનો આરો આવશે.

૯. જે સાલમાં અનાજ હુડે હુડે થાય ને સસ્તુ હોય ત્યારે
લોકો પાસે ખાણો નંખાવવી. ને તેનાં પત્રક માગવાં. ઉપરાંત રાજ-
કર્તાએ સોંધવારી વખતે મોટી મોટી ખાણો ને કોઠારો વારાફરતી
રાખ્યા જ્યાં. અને માંધવારીના વખતમાં પ્રજને ખ્યાવવા સમતા
ભાવની દુકાનો ખોલાવવી કે ગરીબ પ્રજનો ખ્યાવ થાય. કારણ દુ-
કાળના વરસમાં કમાણી હોય નહિ ને મજૂર લોકને સંજો જે રાજ
મળે તેમાંથી મોંઘું અનાજ હોય તો “ માની કમાણીમાં છોડ ન
સામે ” એટલે ભુખમરો વધે છે ને દુકાળ પોતાનું રૂપ વધારે છે
માટે દેશી વાલુચક ખાતું એવી ફરમાસ કરે છે કે માની કમાણીમાં
છોડનો ખ્યાવ થાય, એટલે દરજે અનાજ સસ્તુ રહે એ મુગતત્વ
ધ્યાનમાં રાખી અનાજનો સંચરો ખાણો વગેરેથી કરાવવો ને કરવો.

૧૦. રાજકર્તાએ પોતાના જંગલનું ખડ બધું વેચી નાખવું ન-
હિ. તેમજે પણ પોતાના રાજના પશુ, ઢોર ઉપરાંત પ્રજના ખ્યાવ
માટે મોટી મોટી ગંજીઓ કરાવી રાખવી. કારણ કોઈ વરસ ખડની
ખોહોળા છતથી વઢામણુ પણ માથે પડે છે. તેવી રીતે ખડ હુડે
હુડે થાય અથવા જંગલ કિમાં ને કિમાં ભેગાઈ જાય, ત્યારે રાજ
કર્તાએ તેવાં જંગલ પોતાની પ્રજનેજ ભુજ વેચાણથી કે વસુથી
વાઢી લેવા છુટ આપવી કે તેનો લાભ પરિણામે પ્રજનાં ભોમવે.

૧૧. દેશમાં અંગ્રેજ સરકારશ્રીનું રામરાજ નામ્યા પછી
અનાજનો દુકાળ નથી પણ ખરેખર પૈસાનો દુકાળ આવી પહોંચે
છે. કારણ લોકોને ખેતીવાડીની ઉપજ આગળના કરતાં ઘટતી જાય
છે. તેના કારણમાં વહેલી ખેડ કરવામાં સુસ્તાઈ અને ખાતરનો જ-

રૂપર ઉપયોગ નહિ જે અમે પાછળ બતાવ્યું છે. એટલે આંગળી
બ્યારે સારી ઉપજ આવતી ત્યારે ઉત્તર કિયુઓ કે વિવાહ વગેરે પ્ર-
સંગમાં જે માણી ઉડતાં તેજ મીઠાસે આપરને લઇને અથવા ના-
ત રૂઢીને લઇ ખરયાળ રીતીએ એવીને એવી. ને ઉપજની ઘટ
મતલબ ખરચ વધારે. (વળી આંગળના કરતાં જણસ માત્રના ભા-
વ તેજજોથી નાત વરામાં ખરચ બધી જાય છે.) જેથી કરજ ક-
રવામાં ખેડુતો વગેરે શુરા બની નિર્ધન થઇ ગયા છે. જેથી ખરેખ-
ર પૈશાનો દુકાળ આવી પડે છે. પણ આ બ્રિટિશ રામરાજમાં આ-
મગાડી, આજબોટ વગેરે સાધનથી અનાજ જે ભાગમાં પાક્યું હેય
ત્યાંથી વીજળીને વેગે દુકાળવાળા ભાગમાં લાવે છે. પણ અગાઉ-
ના દુકાળો વખતે આવાં રેલ્લને વગેરે સાધન નહોતાં. કે જેને
પૈશ અનાજ વિના સંકટ ચાલતું. પણ હલ પૈશાની તંગીનાં કાર-
ણોમાં ગરવાજખી ઉડાઉ અર્થ અને વિદ્યા-હુન્નરની કમણી આ-
છી એ મુખ્ય છે. કહેવન છે કે—

હોહો.

દી ઉઠાડે દીકરા, કાં વઉ ને કાં વરા;
કાંધક સગાં સાગવાં, પછી ભાયું તો ખરા.

ભાવ.ર્ય—ખેડુતને સારી ઉપજ આવી કે દીકરાને કે પોતાને નવી
વડુ લાવે, કાં તો નાત વરામાં ટુલને ઘોડે ચડી પૈસા ઉડાડે કરજ
કરે, કાંતો સગાં સાગવાના કામમાં જમીન થાય. કે ભાઇઓને નાણાં
ધીરે એટલે ખાતર વગેરેથી જમીનનો કસ સુધારવાની સત્તા ધટે.
અને દુકાળ વખતે પૈસાની તંગી આવા પડતાં ખેડુતોની દશા દીન
પ્રતિદિન નબળી પડતી જાય છે. માટે સુચ ખેડુતોએ સમયને અનુ-
સરી નાત-વરા વગેરે કરવા લક્ષ રાખવું.

૧૨. દેશમાં ખેતીનો ધંધો મુખ્ય હોવાથી તે પેશાશ ક્રિકેટ
વરસ ન આવેતો ખેડુતો સપડાયા સાથ ખીજ બાળુ વિદ્યા-હુન્નરની
કમણી દેશની વસ્તીને મુશ્કેલી બહુ આછી છે. અને આ દેશના

લોકો પોતાના આપના ધંધાથી સંતોષ માની વધારે હુન્નર ઉદ્યોગ વધ ત્યા નથી. તેમ ધંધાખર્ચ નેમા સુધારો કરતા નથી. જેથી દુકાળ વખતે હુન્નરની યોગી પદાશ ઉપર આપના દેશ લખી લઈ શકતો નથી. માટે બીજા સુધરેલા દેશને મુકાબલે આ દેશમાં વિદ્યા-કળાનાં કારખાનાં વધારવા રાજ્ય, પ્રજા અને ધનાઢય ગૃહસ્થોએ મોટી મોટી થાપણો રોકી દેશી કારીગરીને કુતેજન વધારવાની કિનાવણે જરૂર છે કે દુકાળ વખતે નાણાંની બીડ ન પડે ને નિરાશ થએલા બેકુતો ને એકાદ વરસ દેકો મળે. માટે વિલાયત જાપાન જેવા સુધરેલા દેશમાં હુન્નરની કેળવણી લઈ આવી આ દેશના બાલ્યોદય માટે આપતા ઉપાય લેવાની કિનાવણે જરૂર છે. કે દુકાળ વખતે વસમું ન લાગે, ને દેશી માલ વધવાથી દેશનો પૈસો દેશમાં રહે.

૧૩—આ દેશમાં ચાલતી કેળવણી અપૂર્ણ છે. જેથી લાલની ઉછરતી જાનનો મોટો ભાગ નોકરી શોધવા ઉપર દોડે છે. અને પોતાના આપદાદાનો ધંધો સુધારવા કોઈ લક્ષ આપતું નથી. પણ પશ્ચિમના સુધારાની ઉપલક્ષ મોહીક દેશનની નકલ પકડી અપૂર્ણ કેળવણી પામેલા જુવાનીઆ નોકરીની લાલસે ખુવાર મળે છે. અને અતો બ્રહ્મ તતો બ્રહ્મ જોવામાં આવે છે નહિ સારી નોકરી, નહિ પોતાના ધંધામાં ફતેદ. જેથી હલકા બોગરપ થવાય છે. માટે કેળવણી લેવાનો મુખ્ય હેતુ પોતાના ધંધા સુધારવાનો છે. કે તેથી બીજાં લગ્નરો અન્ય પ્રાણી સુખી છંદગી બોગર. માટે સુધરેલા દેશની કેળવણી આપણા પેડે અપૂર્ણ નથી, પણ જાપાન, વિલાયત, અમેરીકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં કેળવણી સાથે હુન્નરની કેળવણી મોટા પાયા ઉપર અને ખર્ચથી આપાય છે. જેથી ત્યાંના લોકો કેળવણી લઈ મોટા હુન્નરની બની દેશને મોટા આધારરૂપ થઈ પડે છે, ને પોતાની છંદગીયા વૈભવ સુખશાંતિથી ગુજરે છે. પણ આ દેશમાં કેળવણી લઈ ધણાખરા ઉત્તરા દેશને બોગરપ થઈ પડે છે. કારણ સુધરેલી જ્ઞાને ઉપરથી મોટી જઈ પોતાના આપીકા ધંધાને

ન્યુધારવાને બદલે તેમાં ખામી લાવે છે. જેથી દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન નહિ મળે તથા દેશની સમૃદ્ધિને માટે ધુકા લાગે છે. તે એ ધકા દુકાળ જે સંવપ્તમાં વધારે વસત્ર લાગે છે. તે માટે નીચેના મહાન વાક્યોમાં ચાખખા રૂપી સંદ્રાવણનો બોધ ગ્રહણ કરવા જેવો છે:—

• પરદેશી મોહ અને દેસી કારીગરીને ધકા.
(દેશનું નાણું પરદેશમાં જાય છે.)

સંદ્રાવણ.

• જાડાં લૂગડાં જતાં રહ્યાં, જીણાં થયું જોર:
ગોદડાને ગાભેથી ચયાં, તે પૈસા લઇ ગયા ચોર.
પૈસા લઇ ગયા ચોર તે ઘઇ વેરી, કાળા કબજાને ટાપણું પેરી;
ખેઈ ધનને ખુચાર ચયાં, જાડાં લૂગડાં જતાં રહ્યાં,
જીણાં થયું જોર.

ભાવાર્થ—આવા ખોટા મોહથી દેશી કારીગરીને મોટા ધકા લાગ્યો જાય છે. જેથી દુકાળ વખતે ખેડૂતો સાથે કારીગર લોકો પણ સપડાય છે. માટે કેળવણી લઇ દેશી કારીગરીનો મોહ વધારે કે દેશની સમૃદ્ધિમાં વધારો થતાં દુકાળ વખતે નવાણુંનો ધકા ન લાગે.

આ ખાખત હિંદના વાઘસરાય લોહકર્જનની સરકારે છપનીઆ દુકાળ વખતે રાજકોટની કીંગ કોલેજની બેઠ લેતાં રાજકુમારોને નિશ્ચિનો ઉત્તમ બોધ આપ્યો હતો:—“ તમે અમારું દેખાદેખ નવી નકલનો મોહ વધારો જગલાં ન બનો, પણ તમારા વડવાના રીતરીવાજને સુધારવા લક્ષ વધારો ” વગેરે બોધ આ દેશના રાજ પ્રજાને મહુ ધ્યાન ખેંચનારો ને દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપનારો છે. માટે શાણી સરકારના હાકેમો આપણી ચડતી ચવા કેટલી કાંજળી ધરાવે છે. તે આ બધું વચ્ચે બસ છે.

૧૪ દુકાળ વખતે ગરીબ ખેડૂતોને પીધોડીની બરખુર છુટ આપણી જોઈએ. અને દુષ્કાળના વખતમાં તેમને તબાવી ગરીબે જાળ.

માલના બચાવ માટે અને તેટલી વેળાસર મદદ આપવી. હંપાવી, હંપાવી મદદ આપવાથી ખેડુત અને સત્તાધીશ બેઉને હુકશાન થાય છે.

૧૫ દુકાળ વખતે જંગલમાં દારૂને ચારવી પૈસાની પ્રજાને છુટ આપતાં અન્ય તાલુકાની પ્રજાને અને તેટલી મોટાં દીલથી સગવડો કરી દેવાં અને એકદરે માણસ પશુનો નિર્વિધને બચાવ થાય તેવા ઉદાર દીલથી રાજા પ્રજાએ શાંતિ બરેલા ક્રમાય લઈ આશિશ મેળવવી.

ઉપરના ૧૪ નિયમનો બરાબર ઉપયોગ થશે તો અનાજ ખાડની પ્રજાને ખેંચ પડશે નહિ. ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે કે આ નિયમોનો ત્વરાથી ઉપયોગ થવા રાજા પ્રજામાં વેગથી સદ્બુદ્ધિ વધે. દુકાળનું કાળું મોં દેખાવાનો વખત ન આવે. અરતુ.

પ્રકરણ છઠું.

મરકી વિષે.

મરકી:—કોઈપણ પ્રાંત કે શહેરમાં તાવ, પ્લેગ, કોલેરા, શીળી વગેરે વાયરાથી માણસો તત્કાળ મરણ પામે છે ત્યારે લોકો મરકી આવી છે એમ કહે છે. તો તે ઉત્પન્ન થવાનાં કુદરતી અને વહેવારોંક કારણો નિહાળવાથી અનુભવ મળવા સાથે દેશહિત માટે ઉપચારી તત્વો માલુમ પડી આવે છે.

દેશનાં સારા વરસાદથી વરસ સુગાળ થાય. અને રાજા પ્રજા સારા વર્ષનો લાભ લેતા આતુર હોયજ, પણ ઇશ્વરની કુદરત ન્યારી છે જેથી હમણાં હમણાં સુકાળ દુકાળની સાથે અનેક જાતના રોગનો વધારો થતો જોવામાં આવે છે અને પ્રજા શાંતિથી સુખ ભોગવી શકતી નથી. મતલબકે વર્ષની રતુની કરણી સાથે હવે પાણીનો નિકટ સંબંધ છે તે અમે પાછલા વર્ષની રતુનો અનુભાવિક ઇતિહાસ આ ગ્રંથમાં લખી આબેહુબ સાર્થોર્તોએનો ચિંતાર આપ્યો છે. તોપણ મરકીના સંબંધમાં ઉત્પત્તિ અને શાંતિનાં મુળતત્વો બ-

તાથી રાજ પ્રાપ્તિ આ વિષય સલાહ સંતરીક ઉપયોગી થઇ પડશે
જાણી હાંખી મુદ્દાની અવબોધનની અત્રે નેધિ લીધી છે.

મરંકી ઉત્પન્ન થવાનાં આસ કારણો.

૧. કોરો દુકાળ:—૧ કોરા દુકાળમાં અનિયમિત રૂતુ એટલે
હદ ઉપરાંત ગરમી વધી પડવથી કાઢેરા થાય છે. ૨. પાણી અને
ખોરાકની તંગી (પાણીને ખોરાક નખળા મળવાથી) ૩ વનસ્પતિના
ખડધાન ખાવાથી; જેવાં કે ભોરીંગણી વગેરે. ૪. અનજ શિવાયના
પદાર્થ ખોરાક તરીકે વધારી ખચાવ કરવાથી; જેવાં કે, ખચુર, ખોળ,
ગાંજર, મુળા, જીરની બરી વગેરેથી માણસનો મરો થાય છે. તેમજ
૫. પશુ ઢોર ખડ વિના કોરો કાર મરવાથી ગામની આસપાસ ખરા-
બ હવામાં વંધારો કરવા સહાયભુતી મળે છે. ૬. માણસોમાં જોગના
વાયરાથી એક અરસપરસ રાત દિવસના ભોગ સંબંધથી વધતો જાય
છે. ૭. કોરા દુકાળ પછવાડે કાળ કરતાં તેનું પુછું વધારે મારે છે.
જુઓ, સંવત ૧૮૪૭-૬૯, ૮૧ અને સંવત ૧૯૩૪, ૫૬ ના કોરા
દુકાળો હતા અને તેમાં મરંકી ચાલવાનાં વિશેષ કારણો ઉપર મુ-
જબનાંજ હતાં.

૨. લીલો દુકાળ:—અતિશે—વરસાદ વધી જવાથી દેશમાં શરદી
વાળા હવા વધે છે. જેથી શરદીને લીધે તાવના વાયરા, અને પ્લેગના
જીવંતુની ઉત્પત્તિને ટેકો મળે છે. ૨ વનસ્પતિના શાક, ભાજી પ્રમા-
ણમાં વધારે ખવાય છે. જેથી તે પીત્ત કફ કરનારા હોવાથી તાવના
વાયરામાં સખત વધારો થાય છે.

૩ બીન્ન વરસ ધણું કરી કોરા કે કરવરા વરસ પછી આવે
છે. જેથી કોરા દુકાળના ભુખ મરામાંથી બચેલાં ટગટગતાં નિરાધાર
મનુષ્યો અનાજના ખોરાકથી અસંતુષ્ટ હોય છે. તેઓ ખોહોળા
વરસાદથી ઉત્પન્ન થએલાં ખડ ધાન જેવાં કે સમેરવાનાં ખી, સામો,
વગેરે વનસ્પતિ પેટની સોધરી વાળવા રાંકાં કે ગરીબ મનુષ્યો ખાજ
ખચાવ કરવા જતાં રોગના ભોગ થાય છે.

૪ અરે ઓછામાં પુરે નપા મોક્ષમાં રાત્રે દાખલ થઇ ત્રણ કાચું અનાજ પેટની સોધરી વાગવા રાંક-ધરવ કરવા જતાં ઘણાં માણસોનાં પેટ છુટી પડતાં મરકીને પશ થાય છે. ~.

૫ લીલા દુકાળમાં કે સરાસરી કરતાં વધુ વરસાદ ભાદરવામાં વધી જાય તો શાકભાજી જેવાં કે, ભીંડા, ચીલડાં, તુરીયાં, ડોડા, કકી, તાંદળજી વગેરે શાક ભાજી હદ ઉપર થાય છે અને તેનો ઉપયોગ શાહુકાર કે ગરીબ હદ ઉપર અનિયમિત પણે ખોરાકમાં લે છે. તેથી તાવ કાસેરા વગેરે ઉત્પત્તિને મોટા આધાર મળે છે. માટે લીલા દુકાળ વખતે વનસ્પતિનાં શાક ભાજી વગેરે ખોરાકનો હવા પાણી સાથે કેટલો નિકટ સંબંધ છે, અને તે તાવ વગેરે રોગના વાય-રને પેટલે દરજ્જે સડાયકારી છે. તેનાં પ્રાચીન મુજતબ વીળી આપણા અનુભવી વડુવાઓની અમુક્ય બોધની કહેવતો નીચે આપું છું:—

કહેવતો.

દહીં ડોડાને ચીલડાં, (વનોવનનાં) ભાદરવનાં શાક;
જવર સંદેશો મોકલે, આજ આયું કે કાલ. ૧

કુધ પાંઆ ને કાકડી, ઉપરથી આયું દહીં;
તાવ સંદેશો મોકલ્યો, ખાટલો પાથર્યો કે નહિ. ૨
કુટ કાકડી ને તુરિયાં, ને કારેલાનું શાક;

તાવે સંદેશો મોકલ્યો, આજ આયું કે કાલ. ૩
તાવ કહે તુરિયામાં વસુ, ગલકું દેખી ખડખડ હસુ;
જેને ધરે બાડી છાશ, તેને ધરે મારો વાસ. ૪

તુરીયું કહે વાંકું ચુંકું, મારે દીલે છે સળી;
મારા ખાવામાં સ્વાદ કરે તો, નાખ લીંણુ ને મરી. ૫
કહોળુ કહે હું ગોળ ગોળ, મારે દીલે છે છોલ;
મારા ખાવામાં સ્વાદ કરે, તો નાખ મેથીને ગોળ. ૬
દૂધી કહે હું લાંબી લીસી, મારે દીલે છે છાલ;
મારા ખાવામાં સ્વાદ કરે, તો નાખ ચણાની દાળ. ૭

પાપડી કહે હું પાંચ લીલંબી, સૈ ને મન હું પ્રસન્ન;

જો આફ્રાની મુજ કરે, તો નાખો લીલું લસણ. ૮

મંત્રક્રમ કે બીજ વરસમાં અથવા જે સાલમાં શકભાજી જન્મ વધી પડે, ત્યારે તેને ખાવાની રીત રૂઢી પ્રમાણે નિયમ પા વાથી તાવ વગેરે વાયરાને ટેકા મળતો નથી નહિતો ઉપર પ્રમાણે તાવ વગેરે વાયરાને ટેકા મળે છે. જુઓ, સંવત ૧૯૩૫, ૩૬, ૪૬, ૫૧, ૫૩ વગેરે સાલોમાં તેમજ થયું હતું.

૩. તાજના વાયરાને જેમ—ઉપરની શાક ભાજી વગેરે જેમ સહાય થાય છે તેમ જરના સાંઠા, ખોર વગેરે જીભની સ્વાદીય વસ્તુઓ પીત્ત વિકારને સહાય થઈ તાવના વાયરામાં વધારો કરે છે. માટે મનને કમળમાં રાખવું.

ટીપ—સેનીટરી (આગમ્ય વિધા) ના નિયમ પ્રમાણે ગામમાં મુધારો રાખ્યા છતાં, ઉપર પ્રમાણે ખોરાકની વસ્તુઓમાં રોગોની ઉત્પત્તિઓનાં મુખ્ય તત્ત્વ રહેલાં છે. માટે તેનો નિયમ અને અનુભવ પ્રમાણે ઉપયોગ કરી નહિ વર્તવાથી આપણા શરીરની સુખાકારીમાં વિધન તરીકે આપણે જાતેજ પગમાં કુવાડા મારીએ છીએ. અને દૈવકોપનો દોષ કાઢીએ છીએ.

૪. અનિયમિત કે હદ ઉપરાંત ગરમી—જે સાલમાં વધી જાય, ત્યારે માણસમાં તાવ વખતે જેમ હદ ઉપર ગરમી વધી જવાથી માણસની સક્ષમતા માટે દહેશત રહે છે. તેમજ જમીન ઉપર હદ ઉપર ગરમી વધી જવાથી જમીન ઉપરના મહીન પદાર્થો તથા પાણી ને હવામાં ખગાડ થવા સાથે ક્ષેત્રો વગેરે રોગનાં ઝેરી જંતુ ઉત્પન્ન થાય છે. આવે વખતે વહેમી લોકો નીચ વરણના લોકો ઉપર વહેમ લાઇ જાય છે. પણ હવા પાણીનું અવલોકન કરનાર અનુભવીને વિદ્વાન માણસો આવી રીતે અનિયમિત હવાનાં કારણો જલદી સમજી શકશે ને ખીજને અનુભવ કરાવશે. જુઓ—સં. ૧૯૪૫

૧૯૫૭ અને ૧૯૫૬-૫૭ના ઉર્નીળામાં સંખત ગરમી વધી જવાથી કોલેરાએ દેશમાં ઠારોઠાર રાડ પડાવી હતી.

૫. અનિયમિત ઠંડી કે હદ ઉપરાંત શરદી, —હદ ઉપરાંત ગરમી થી કોલેરા વગેરે રોગની જન્મ ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ અતિશય ઠંડી કે શ દીથી તાવ વગેરેના વાયરાને તેમજ ગાંડીઆ તાવની મરફીને ઉત્તેજન મળે છે. અને ગાંડીઆ તાવની મરફીનાં ચેપી 'ઇવજન્ટુ' ઉત્પન્ન થઇ બેજવાળી હવામાં નવાં છંડાં મુકવાને વધારે શક્તિવાન થાયછે. અને તે ઇવજન્ટુ ગાંડી ગલીચાળા પદાર્થ, ધરમાં અસ્વચ્છતા, ગામનાં અસ્વચ્છ પાણી કે સડેલ અનાજ, શાકભાજી વગેરે નમળા સંતેગમાં દાખલ થઇ પોતાનું જોર વધારી મૂળ નાખેછે. પછી તેને નસાડનાર સજ્જન હવાનો અવરોધ ન મળે તો સુધી કે દૂર કરવાતા ઘડીન ઉભાય તેને ન લેવાય ત્યાં સુધી અમુક ગામ, મહોલ્લો કે ધરમાં નિવાસ રૂપે પ્રવેશ કરે છે. અને ઝેરી કાર્યોન હવા વધવાથી શરૂઆતમાં અમુક ધરમાં સૂક્ષ્મ પ્રાણી ઉંદર જેવાંને પોતાના પંચગાં લઇ તેનો ભોગ કરે છે અને ધરના માણસને તે ધરની હવા ખગડકનો તાર માફક સંદેશો આપે છે. દાખલા તરીકે, ધારો કે એક કાચના સીસામાં ઉંદરને પુરો હોય અને ઉપર બુચ મારીએ તો સીસામાંથી ઉંદર ઓકરીજન લેશે ને કાર્યોન કાઢશે. એમ કરતાં ઓકિસજન ખુટયો એટલે ઉંદર મરી જવાનો. મતલબ કે ઓકિસજન વિના કોઇ પ્રાણી આ પૃથ્વી ઉપર જીવી શકે નહિ. હવે ઉંદર સીસાથી નાના ધરમાં ઓકિસજન ખુટવાથી કાર્યોન હવા (મરફીના જન્ટુ વાળી ઝેરી હવા) નો ભોગ થયો, ત્યારે આપણને પ્રત્યક્ષ પુરાવા ઉંદર મામો આપે છે કે હું સૂક્ષ્મ પ્રાણી નાશ પામ્યો તેટલે દરજે આ ધરની હવા ખગડી છે. ત્યારે તમે મોટા પ્રાણ પ્રવાહ વાળા મનુષ્ય પ્રાણીઓ વધારે હવા ખગડતાં—તે ધરમાં રહેનાર સૌ ભોગ થશે. માટે તે ધરની હવા સાફસુદ્ધ વગેરે ઉપાયથી સુધારો. નહિતો બીજો સારો રથજો રહેવા જાઓ, નહિ તો વહેલા મોડા ભો-

ગ થશે. છતાં ન ચેતીએ કે ન ઉંપાયે લઇએ અને પછી તે ઝેરી હવાના ભોગ થઈએ તેમાં શું નિઝાઈ ? ને કોનો દોષ ?

૬—શિયાળા ઉનાળામાં અનિયમિત વાદળાં, વગેરેથી તાવ વગેરે રોગને સહાય કારક થાય છે.

૭—માવઠાંથી—સાફ પાણી ખગડે છે અને જમીન ઉપરના મદ્યર્થો સંડી નબળી હવા છુટે છે. ને હવાના ખગડમાં સહાયકારક થાય છે.

૮—ચેપી રોગના વાયરા:—ત્રણે રૂતુમાં જે પવન રૂતુ પ્રમાણે વળી જોઈએ, અને તે પ્રમાણે ન વાતાં અનિયમિત વાય ત્યારે, અછબડા, ઝોરી સહેખમ, ઉધરસ, વગેરે ચેપી રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ને ઘણે જાગે નાનાં બાળકો તેનાં ભોગ થાય છે ત્યારે તાવ, શીળી, ઝોરી, અછબડાના વાયરા ચાલે છે એમ લોકો કહે છે. અને તેની લેગામ કુતરતના સાહેબના હાથમાંજ છે માટે એવા ચેપી રોગના વાયરા જે ગામમાં કે પ્રાંતમાં ચાલતા હોય ત્યાં ખનતાં લગી જવું નહિ. પણ તેવા સમયમાં જીની રૂઢીઓ પ્રમાણે વર્તવું.

૯. રૂતુ સંધિના રોગો. ઋગુવેદના બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે રૂતુ સંધિમાં નવા નવા વ્યાધીઓ થાય છે એવી પણ રૂતુનો હવા પાણી સાથે નિકટ સંબંધ પુરવાર થાય છે.

૧૦—અસ્વચ્છતા:—ધરમાં, ફળીમાં, ગલી કે જાહેર સ્થાને ગામની આસપાસ અસ્વચ્છતા હોયતો તે પ્લેગ, કોલેરા વગેરે રોગોને સહાયકારી થાય છે. વગેરે.

મરકી સામે--ચડાઇ.

(કુદરતી અને વહેવારિક ઉપાય.)

સંવત-૧૯૫૩-(સન ૧૮૯૨) માં પ્લેગ મુંબઈમાં પોતાનો પંથ ડાકે નાખી-એવો જખરો ત્રાસ ખેસાડ્યો કે મુંબઈને જન મરણનું તુકસાન થવા ઉપરાંત સહઆર્જુનના છાંટા જેમ બાપા કાત્રીકુમરે

ઉડ્યા. તેમ મુખની મરકીના કિયં ત્રાસથી માણસો ન્યાં ન્યાં મયાં. ત્યાં ચેપં લેતાં ગયાં, અને આખા ભરતખંડનાં આ એવી રાગ જોત જોતામાં ફેલાઈ ગયો છે. એ એવી રાગ મુળ ચીનથી માંહ મુખઈ આવતાં તેના ઝેરી જંતુ આવ્યાં જણાય છે. આ ગાંડીઆના ઝેરી તાવ પહેલાં કોલેરા-તાવ વગેરે ઝગની વ્યાધિઓથી વર્તમાન કાળના પ્લેગ જેવો-આ દેશ કોઈવાર સપાડાયો નહોતો. હિંદના સઘળાં ભાગમાં પ્લેગે પોતાનો જખરો હાથ લંબાવ્યો છે, અને ધંધા રોજગાર ઉપર ધણીજ માઠી અસર કરી છે. અને પ્રજા હૈયે હેઠે ખેશી પોતાનો સત ઉદ્યોગ કરવા પામતી નથી ઓછામાં પુરં બીજી તરફથી. દુકાળ જેવો જોરાવર દુશ્મન અચાનક ડોકીયાં કરતો રહે છે, અને મનુષ્યને અચાનક સપડાવી દેનાર દુશ્મન તરીકે પોતાનો પગડેલો વધારતો જાય છે. અમે તે પાછળ બતાવેલ મરકીના મુળ તત્વની ઉપાધિઓ સાથે દોસ્તી રાખે છે, ન્યાં તેને અનિયમિત હવાની અનુકુળતા મળે ત્યાં તેનો તે મેમાન થાય છે. અને માહાકાળીના હવનને નામે પોતાનો ભક્ષ કરે છે. જેથી મરકીનો જય ત્રાસ રાગ-પ્રજા ઉભયને વ્મહાન તુકશાન કરનાર છે માટે શરીર સંપત્તિના સુખને અર્થે અને દેશના ધંધા રોજગારને ધડો ન લાગે માટે પ્રાચીન કુદરતી અને વ્યવહારીક કારગતો સાથે તેની સામે ચડાઈ લઈ જઈ જખાવ કરવા ઇશ્વર કૃપાથી વેળાશર તૈયાર થવાની જરૂર છે.

મરકી સામે ઉપાય.

૧—વેદની ચડાઈ:—રુગુવેદના બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે-રુતુ સંધિમાં વ્યાધિ થાય છે તે સમન કરવા સાર-રુતુસંધિમાં યાગ કરવા. એટલે યાગમાં ચાતુર્માસ્ય નામનો એક યાગ થાય છે. તે રુતુની સંધિએ ફામણ, અક્ષર ને આસોની પુનમે કરવામાં આવે છે તે જેને ત્યાં પાંચ કુંડોનો અગ્નિહોત્ર હોય તે ચાર દિવસ ઉપરની રુતુસંધિએ કરે છે. તે પ્રાચીન કાળમાં-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય ત્રણે ધરે ધરે ગખતા. તે યજ્ઞમાં ધી, તલ, સાળ વગેરે પદાર્થો હો-

મવાથી તે હવાને સુધારે છે અને એક ઉત્પત્તિ હવાના બગાડને લીધે છે. તેવા આગ હવે ક્યાં થાય છે? જેના પરિણામે અનિષ્ટ ફળ ભોગવવાં પડે છે. માટે પ્રાચીન યજ્ઞભાગદિ રૂપસંધિએ કરવા તેમજ અગ્નિહોત્ર-વૈશ્વદેવ યાગ હરે હરે થાય તેવી યોજનાઓ રાજ્ય પ્રજાએ ધારોદાર નિયમીત ચાલુ કરાવવી કે અનિયમિત હવાનાં અનિષ્ટ ફળો ભોગવવાં નહીં પડે.

૨-તહેવારોના નિયમ બરાબર પાળવા અને અઘાડી બીજે ગામેગામ દુરવર્ષ-હવન હોમને ઘસભોજ કરવો કે માહકાળી (હવા દેવી) તૃપ્ત થતાં સ્વચ્છ હવાનો લાભ વધશે. માટે પ્રાચીન રીતોમાં જે વૈદિક કર્મોના નિયમો ગ્રુમ ભેદે રચા છે તે રાજ્ય પ્રજાએ આસ્થા વધારી ચાલુ કરવા. (આગ લાગ્યા પછી કૂવો ખોદવા દોડીએ છીએ જેમ ન કરવું.)

૩-આપણા ધરડાઓની પ્રાચીન રીતો પ્રમાણે દરેક ધરમાં હમેશાં ધીનો દીવો અને અગર બત્તીનો ધુપ પુજા દારેક બીજી રીતે ચાલુ કરવાં. સાધારણ ભોક્ષાએ પોતાની કુળદેવી કે ઇષ્ટદેવને નામે દોઆન, ગુગળ વગેરેના ધુપ નિયમિત પણ ચાલુ કરવા. (સમજી વર્ગમાં આ રીવાજ ચાલુ છે.)

૪ સુધારો:—દરેક ધરમાં, ડાંગમાં, રસ્તામાં અને ગામની ડરતો પણ સુધારો રાખવો જોઈએ. નહિતો, ૧૦૦ ધરનો સુધારોને ૨૦૦ ધરનો કુધારો મિત્રણ થવાથી હવામાં બગાડ થાય છે. માટે જાહેર રસ્તા સારા હોય ને ડાંગમાં ગંદકી થતી હોયતો જેમ શરીર ઉપરથી સાફસુદ્ધ પણ અંતરમાં રોગ હોયતો તે શરીરને ઓંચીતી વ્યાધી થવાનીજ. માટે સ્વસ્થતાના નિયમ બધે સરખા જોઈએ.

૫ ગામનાં મળમુત્ર અને કચરો પટા ગામથી દુર ક્ષિણ દિશાએ બંડા ખાડા ખોદી ખાતર પકવવા નખાવવો અથવા ખેતરોમાં લઈ જઈ નાખે તેમ કરવું. પણ ગામમાં કે સહેરમાં કોબેર,

ખેગ, તાવ વગેરેના વાયરા વેસતે તેવા. ગંદા પદાર્થોના આશ્રો ન મળે તેમ ચાંપતા ઉપાય લેવાની જરૂર છે.

૬ જે સાલમાં શાક ભાજી બંધુ પછી વડે તે સાલમાં તે ખાવાનો મહાવરો હદમાં કે વીધી પ્રમાણે કરવાથી પીત્ત કોષના રોગ થશે નહિ. સારી ને નિયમિત હવાના વખતમાં શાક ભાજી ખાશો તોપણ તેની અસર ગુણકારીજ નજાશે. ૧૫ને એનાં એ શાક ભાજી કોલેરા વગેરે નબળા હવાના સંજોગમાં ખાશોતો તે શરીરને અનુકુળ ન થતાં શરીરમાં ઝોંચીતા વ્યાધી થવામાં પેકો મળશે. દાખલા તરીકે બીડા, કે ભાજી સારી હવાના વખતમાં ખાઓ તો શરીરને કાંઈ અસર નહિ થાય. પણ કોલેરાની કે બીજી નબળા હવાં ઝેલતી વખત ખાશોતો તમને તેજ શાકભાજી વાયડાં પડશે કે વધુ અસર નજાવશે માટે અમે શાક ભાજી ઉપર જે કહેવતો કહી છે તે અવલોકન કરી ઉપયોગ કરવા દેશી બંધુઓને નમ્રસલાહ છે. (ખરાબ શાકભાજી સત્તાધીશોએ વેચવા દેવાં નહિ)

૭ પાણીના કુવા દરવર્ષે એકવાર ઉલ્લેચાવી તેમાં પડેલા ગાળ કઢાવતા રહેવોજ. જરૂર નજાવતો કળીચુનો નાખવો.

૮ કોરા દુકાળ કે બીજા વખતે ગરીબ લોકો અનાજના નિર્વાહ વિના રાંક બની રોગના વાયરાના વધારા તરીકે ભોગ ધ્રુવ છે. માટે તેના ઉપર સરકાર દરબાર અને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ પોતાના દયાના હાથ લંબાવી તેવો દુર્ઘટ ભુખમરો ન આવે તેની પહેલેથી પાળ ચાંપતા ઉપાયથી બાંધવી નહિતો તેવા માણુસોમાં રોગ વધતાં તેની અસર સારા માણુસોને પણ ભોગવવી પડે છે. જુઓ સંવત ૧૯૫૬માં ખચેલા ગૃહસ્થોને જમીદારો કુલાહ ગયા કે આપણુ સત્તા (પૈશા) વાળા માટે કાળ ઉતર્યા. પણ સંવત ૧૯૫૭ માં કાળનું પુંછડું કુદરતના સાહેબે એવું માર્યું કે, મોટા મોટા મુનીવરને ગરાસદારો પણ નબળા હવાને શરણ થયા અને કેકને ધરે તાળાં દેવાણાં. માટે ખરાબ નિરાધારમાં ભુખમરો કે

રોગશાળા ન આવે તેનો દુકાળને પહેલે પગથીએ વિચાર બાંધવો ને ઠારેઠાર મોટાં બધરાણાં કે પદરના પૈસાથી સલાવતો અને અન્નાશ્રમે બાંધી કામે કામી ગૃહસ્થીએ ઉઠવું. રંગ છે, જગુડુશાને કે તેણે એકમે હાથે જ નડોતેરા કાળ આખા દેશને અનાજ પુરું પાડી ઉતરાવેા હતો ધન્ય છે તેની જનેતાને. એવાજ દયાના બંડારરૂપ સાહ કે પાઠસાહ હોવા જોઈએ કહેવત છે કે—

જનની જણતો એવા જણને, કાં દાત કાં શર;
નહિતો રહેજે વાંઝણી, મત ગમાવે નૂર.

૯ પ્લેગ સામે હુબરો—કાલેરા ધણી ગરમી કે ધણી સર-દીથી થાય છે તેમ પ્લેગનો રોગ ગરમીથી વધતો નથી પણ ગર-મીથીતેનાં ઊંવજંતુ નાશ પામે છે. હવે આ રોગનો હુમલો દેશમાં વધારે છે. માટે તેના ઉપાય તરીકે કિંચિત સલાહો અહીં લખવા રજા લઉં છું.

૧૦ જે ઘરમાં ઉંદર પડે કે પ્લેગની અસર જણાય તે ઘર ખાલી કરવું અથવા તુરત નીચેના ઉપાય લેવા.

૧. ઉંદર પડ્યો હોયતે ચીપીઆથી પકડીને અથવા કચરા બેગો ગામ બહાર ફાટવો ૨. ઉંદર પડ્યો હોય તે જગ્યાએ ખોદી ગ્યાસલેટ ને ખડ બાળી ગાર કરી નાખવી. ૩. ઘરનાં બધા માણસે નાંવું ધોવું ૪. ઘરમાં ગાર કરી ધોળવું ૫. ઘરનાં નળીઆં પવન આપે જાય તેમ ઉખાડવાં ૬. ઘરનાં તમામ માણસને નાવા ધોવાની સુચના આપી, ઘર ખાલી કરી પછળથી ઘરના માલીકે કે ચાકરે સગંડી સળગાવી તે ઘર વચ્ચે મુઠ્ઠી તેમાં ડામરને ગંધક બાળવાં ને ઘર બંધ કરવું. પછી તે ઘર ઉધાડી એંસરી તથા ફળીમાં પણ એજ પ્રમાણે કરવું. પછી તે ઘરમાં રહેવું (આડોસી પાડોસીને પણ એજ સલાહ દેવી) ભોગ જોગે વધારે પ્રમાણમાં ઉંદર પડેતો તે ઘર ખાલીજ કરી દઈ બીજે સારા લતામાં કે ગામ બહાર જ-

પડાં કરી રહેલું ૭. છેવટ તે જામ તથા જ્યાં સારી હવા હોય ત્યાં ચાલતી થવું. પણ જેરી હવામાં રહેવું સજ્જામતી બરેલું નથી.

૧૧ ગામમાં પ્લેગનું જોર વધી જાયતો ગામ બધું ‘સત્તાધી-શાએ ખાલી કરાવવું કારણુ થોડાં ઘર ખાલી કરાવ્યાં હોય ને થોડાં ઉંદર પડેલ બધ હોયતો હવા ઉલટી વધારે બગડે છે. માટે ત-મામ ઘર આઠ દિવસની મુદતે માલીકે સુધારવાં કે સત્તાધીશાએ માલીકના અર્ચથી સુધારવા. (ગરીબ વર્ગના લોકોને ઘર સુધારવા મદદ કરત્રી) જે બધાં ઘર ન સુધરેતો હવા શાંત થતાં માણસો પાછાં ભરાય છે. પણ તેમા બધીઆર સુધાર્યા વિનાનાં ઘર ઉલટાં જ (ઉંદર પડેલ ઘર ઉલટાં સાથ) જેરી હવા જંતુવાળી ફેલાય છે. ત્યારે પ્લેગે ફરી જોર પકડ્યું એમ લોકો કહે છે. માટે પ્રથમ-થીજ બધાં ઘર સુધારવાં.

ખાસ-પ્રયોગો.

૧૨ ગામ ખાલી કર્યા પછી, તે ગામમાં દાખલ થતી વખતે માહાકાળીનો ગામ વચ્ચે હવન-કરી પછી દાખલ થવું.

૧૩ જ્યારે ઘર છોડવું ત્યારે ઘરની અંદરની પશીતે એક નાળીએર રડતું મુકવું. ઘરની ખડકીએ જે બાળુ સિંદુરનાં ત્રિશુળ કરવાં. જ્યારે પ્લેગ શાંત થાય. ત્યારે તે ઘરમાં દાખલ થયા પહેલાં ગારજોરમટ્ટી કરી. પોતાના ઇષ્ટ દેવનાં નિવેદ ઝારી-પેલું નાળીએર માહાકાળીને નામે વઘેરી વહેંચી દેઈ પછી તે ઘરમાં સુખેથી રહેવું. આ પ્રયોગો ઇશ્વર કૃપાથી ગામની અને ઘરની હવા નિર્મળ રહેવામાં સહાયશ્રુત થાશેજ.

૧૪. મરકીવાળા ભાગનાં માણસો બીજા ગામમાં ચેપ દાખલ નું કરે તે માટે ધંટીત-ભય વિનાના ઉપાય લેવા જોઈએ.

૧૫. મરકીવાળા ભાગમાં લાખોનો અણુ હોય તોપણ જવું ન જોઈએ. કમકે એ ચેપી રોગ છે.

૧૬. જોના શરીરનો બાંધો મજબુત અને આરોગ્યતાના બશ-

બર નિયમ સાચવનારને તે અંદર કસી શકતો નથી. કમકે આપણા શરીરમાં જીવ જંતુની કાષ્ઠીઓ છે તેને અંગ્રેજીમાં બોનીગાર્ડ કહે છે. તે બોનીગાર્ડ આરોગ્યતાના નિયમ માળનારના મન્યુત હોય છે. જ્યાં બહારનાં ઝેરી જંતુ, બોનીગાર્ડ સાથે જુદામાં પાછાં પડી અંદર જવા પામતાં નથી. માટે પ્લેગના વખતમાં આરોગ્યતાના નિયમ પાળવા સાથે હિંમત રાખવી.

પ્લેગના દરદી માટે ઉપચાર.

૧૭:—૧. શરદીનો વખત હોય તો ઘરે ઘરે સગડીઓના તાવ રાખવા. ને ચકલે ચકલે હોળીઓ કરવી. ૨. તુલશીનાં ઝાડ ઈનીમાં રાખવાં કે ઝેરી જંતુ તેનાથી નાશ પામે છે. ૩. દરદીવાળા મકાનમાં ધુપધુમાડો કરતા રહેવો. ૪. દરદીને ખોરાક કાંઈ વગેરે હલકાં આપવાં. ૫. પ્લેગનો તાવ નરમ પડે તો બાંકાંદ, લીંડીને આકડાના પાંદથી શેક કરવો. કે ઝેરી જંતુ શરીરમાં પ્રવેશ કરતાં નાશ પામે. ૬. ભોમ ભોમે અંદર પેશી ગાંઠ નીકળે તો તેના ઉપર અળસીની પોટીસ મારવી. કે કુંગળી કે રીંગણાં બાંધી બાંધવાં. ૭. કેટલીકવાર ગાંઠની આસપાસમાં ડામ પેશુ અકસીર ઉપાય થઈ પડે છે. કેટલાક આકડાનું દુધ પણ મારે છે. ૮. ઘઉંની પોટીશ પણ મારે છે. ૯. કેટલાક કુણાં લીંઝાનાં પાંદની ટીશીઓની લૂગદીઓ કરી ગાંઠ ઉપર મુકે છે. ૧૦. વળી કેટલાક ગુગળ, વધારણી, રાઈ, ખેરજો, પાંરેવાંની ચરક, સાવરસીંગ (ધસીને ઉતારવું) એ છને ભેગાં કરી લઠી ગાંઠ મટે ત્યાં સુધી-ગાંઠ ઉપર લેપ કરવો. એટલે ગાંઠ પાકી પુટી જશે. (સાવરસીંગ ન મળે તોપણ આલસ) ઉના પાણીથી લેપ કર્યા પહેલાં ધોતા રહેવું. ૧૧. તેમ છંટ વગેરેનો શેક કરવો. પ્લેગવાળા માણસને તાવ નરમ પાડવા દાકતરો કુખનાઈન પણ દે છે. તો તાવ ધીરે પ્રડવા પછી કુખનાઈન કેટલું દેવું ને તાવમાં કેટલું દેવું તે દરદીની ઉમરના પ્રમાણમાં દેવાય છે. તે માટે યોગ્ય દાકતર કે દેશી

વેધની સલાહ લેવી. ૧૨. પ્લેગમાં બહુ ભોપાણુ હોય ને મુંઝારો જ-
ણાય તો. ગધેડીનું દુધ પાવું કે ગમેડાનું દૂધ લીધું ને શરૂ પાણી-
માં દીવસ ઉગતામાં પલાળી નેવે મુકવાં. પછી તે બે ત્રણ કેલાક
રહેવા દઈ ચીપીઆથી ફગાવી દેવી એટલે લીંડાનો રસ પાણીમાં
ઉતર્યો હોય તેમાં ૧૧ રૂપિઆમર ગોળ નાખી ગળવું. અને સેવી
રોતે દરદીને પાણી ત્રણ દિવસ પાવાથી રોગની શાંતિ થશે. આમ
અનુભવીઓ પ્લેગ વખતે ઉપાય લે છે. માટે (શરીર) દેહ-ગણુ
પ્રમાણે ઉપાય લેવા.

કોલેરાના દરદી માટે ઉપાય.

૧૮. કોલેરાની અસર જણાય કે તુરત તેને વખમો કે વધારણી
ધીમાં ગળાવળી, ૨. કોલેરા મિક્સર દવા પાવી. ૩. અજમા કે કંપુ-
રના અર્કનું ડુમડું ચુસાવવું. ૪. ખોરાક ખાવા માટે આપવો. ૫.
શાંતિ જ્ઞાયા બાદ-કાંજ કે દહીંનું પાંસરું મોળું ને બાજરાનો ટાટો
રોટલો ચોળી ખવારવો. ૬. તેજનાનો ચા જરૂર જણાય તો પાવો.
(શરદી જણાય તો.) ૭ પેટમાં બળતરા જણાય તો ગોળનું પાણી
ગળી પાવું. ૮. પાણી દરદ માત્રમાં જામેલું પાવું. ૯ કપુરની ગોટી-
ઓ ધરમાં રાખવી. ને દરદી પાસે ને ધરનાં દરેક માણસે કપુર
પાસે રાખવું. ૧૦. દરદીને એક બાજુ અલગ રાખવો. ને આંવા
અચાનક રોગો માટે અનુભવી દેશી વેધ કે દાકતરથી તુરત દરદીની
સારવાર લેવી. ૧૧. આવા રોગો નાશ પમાડે એજ છેવટ પ્રાર્થના છે.

ગાથ્રયદાતાઓનાં મુખરક નામો.

નકલ.

નામ.

નકલ.

નામ.

વહેદરા.

- ૧ નવાળ સાહેબ મીર સદાદીન
- ૨ મુસેનખાન સાહેબ
- ૩ મો. જમીદારભાઈ રામસીમ રા.
- ૪ નવાળ મીર સદાદીનના કા. સાહેબ
- ૫ રા. જટાશકર દરગોચીદ
- ૬ વકીલ રેવાશકર પુરખાતમ
- ૭ શા. કલતવંદ બલમુખ ખેડાસા
- ૮ કામદારજીગલરામ મનમુખરામ
- ૯ વકીલ અ. કાલાલ વીશનાથ
- ૧૦ મુનસી ઈમિરરાય કલ્યાણનાથ
- ૧૧ મોલી ગ.ખ.દારા ત્રીકમદાસ
- ૧૨ વકીલ ગોવીંદલાલ ગીરધરલાલ
- ૧૩ પરીખ અમૃતજી. નાથાભાઈ
- ૧૪ રાઠ્ઠીરીગશન એ. પી. કે. દેશાઈ.
- ૧૫ કામદાર કેશવલાલ વૈજનાથ
- ૧૬ વકીલ ડાહ્યાભાઈ નેમચંદ
- ૧૭ દેશાઈ લાલાભાઈ છાબાઈ.
- ૧૮ વનની ત્રીભોવન જગજી. ન

મુખરક.

- ૧૦ શા. શારંગભાઈ વેરશી
- ૧૦ શા. તેજશી વેરશી
- ૨ જવેરી વિઠ્ઠલદાસ ચત્રભુજ
- ૨ મ્યાજી. છ એમ કાલેકર
- ૨ દવે પ્રભાશકર ડાહ્યાભાઈ
- ૨ શા. લીલજી દેપાર
- ૨ શા. તેજશી કેશવજી

- ૨ રા. મયુરદાસ કાકરશી
- ૨ રા. દામજી વરશી.
- ૨ રા. છોટાલાલ લક્ષ્મીરામ
- ૪ રા. ખરી આશવજી ચામજી
- ૨ રા. ગેમાભાઈ લાલાધર કું.
- ૨ રા. કાકરશી નારમજી
- ૨ રા. શેઠ જમશેદજી ખાજેજી
- ૨ રા. છવાભાઈ પદેલભાઈ
- ૨ રા. કરસનદાસ રણજીદાસ
- ૧ શેઠ દરગોચીદદાસ ગોવર્ધનદાસ
- ૨ શા. કલ્યાણજી માધવજી
- ૧ હ. ગાગજી છરાજી
- ૨ શા. ગોરધનદાસ નારમજી
- ૨૫ ડાકટર જ્યેષ્ઠકર મુનસી

વીરમગામ.

- ૧૪ હ. ગીરધર મનજી શેઠ શી.
- વંજાલ બાદાદરચંદ મારફત.
- ૧૩ શા. કમલશી મુખરક.
- ૧ કાકર નથુરામ ગોરધરભાઈ
- સાણદ.
- ૪ બટ વિષ્ણુરામ નથુરામ
- ૨ હ. મકનદાસ રણછોડદાસ
- ૨ શા. ભુદરજાઈ વલભચંદ
- ૨ શા. લાલચંદ તલકચંદ નાંદેજી
- ૨ નગરશેઠ મગનલાલભાઈ બરચ
- વીજપુર.
- ૨ રા. મોતીલાલ અંબાલાલ

નકલ.

નામ.

નકલ.

નામ.

વાલમ

ગાણીસો.

૨ મારતર વાલજીભાઈ ત્રીકમભાઈ

૧ શા. લાધી મુળયંદ

૨ પ. છોટાલ લ જોડાભાઈ માણુજી
પાલેજ.૧ શા. ધરણીધર જોડારામ
માનપર.૨ ત્રયાડી ડાહ્યાભાઈ ખુશાલભાઈ
જામુસર.

૧ તલાટી જગનલાલ લાકીયંદ

૧ શા. ત્રીમોવન ભવાનીદાસ

૨ રા. ગીરધરલાલ જમનાદાસ

પાટણ.

૨ વકીલ ત્યટોલદાસ હરગીવીંદાસ

૨ પરી. વીકલદાસ દલસુખરામ

૨ રા. ગણેશ મધુનાથ ઉમેદપુરા

૧ મે. શેરાજીદન સમસુદાન

૧ ચત્રભુજ કાનજી દેલમાલ

કપલ

૧ લખ્મીભીરામ કાનજી

૧ શુકલ મેલીનમ અંબરામ

અમરેલી

આગણેડને જલસણ

૨ પારેજ ત્રીમોવનદાસ કાનજી

૧ કામાર જલજીલાલ મોહનલાલ

દીંટાઈ

૧ શેઠ રાધજી વરજી

૨ શા. દીપસિંહજી દોલતાસિંહજી
વનથરડી.૧ રા. દલપુરામ પરશોતમ
પોરબંદર.

૧ મુખી વીકલ લાલાદાસ

૧ શા. દામોદર સમજી

૧ મતાદાર કાળીદાસ નથુદસ

ધારી.

અંકલેશ્વને જોતા.

૧૦ તલાટી કાનજી અ.શારા

૨ શા. નથુભાઈ કેવળદાસ.

ધ્રાંગધ્રા

૨ રા. નર્મદાશંકર ગુલામરામ
જરમણ.

૨ કંટાકર અગશી મહાશંકર

૨ મુની હીત વીજ્યજી

૫ રા. કૃપ શંકર કાલીરામ દવે

વીસનગર.

સરદામ.

૪ પંડીતશ્રી હીરવીજ્યજી

૫ દાકરશ્રી હિંમતસિંહજી

મરોલી.

કુરમેજી.

૨ મારતર મુનીલાલ પ્રેમચંદ

૧૦ પા. અંગાહદાસ પગરા

ભાદરવા.

બગવાણ-ને, દેવળા.

૨ રા. અમરતલાલ ગેવરધનદાસ

૨ તારાચંદ બગુજી

૧ રા. રતનશી વીંડલમાઈ

ન.લ.

નામ.

મે.શી.

૪ દેશાધી જીવનચંદ્રીલાધર
૪ મેતા ભગવતજી જીવરાજ
નડીઆદ.

૧ વેંધ. મહાસુખરામ મનસુખરામ
ગોંડલ

૨ ઠ. રંગનથ વેલાભાઈ
બ્રાહ્મણ ગા.ને કીલેધાર.

૨ પા. ગોવિંદભાઈ લખમીદાસ.

૨ કાદરભાઈ જીવરાજ.

સોલાપુર.

૫ શા. જેડીંગ પાયાભાઈ.

કાંડેશ્વર.

૧૦ અમીન કાળીદાસ પ્રભુદાસ.
કાંડેને ચનાકુન.

૨ પા. મકનભાઈ અવીચળદાસ.

૨ બાલુભાઈ કલ્હાનદાસ મળીઆર
માડવાવાળું જરગ

૨ શુભ જોડલાલ રવીશંકર.
વાગસીનોર

૨ અમૃતલાલ કાળીદાસ.

જુનગઢ

૪ જ. આબાસાલમ ખીનસાહેબ.
કચ્છ-જુલ્હી કોઠારાને મુઢા.

૧૦. પો. મા જીવરામ લાધા જુલ્હી

૫ ભટ લાધા કાળીદાસ કોઠારા

૪ ઠ. ગાંધીજી વીરજી.

૪ ઠ. શામેજી લખમીદાસ મુઢા

કચ્છ મેતા, નખત્રાણને વીંજણ

૨ વોરા. લાલજી પદમશી મેલા,

૨ મસ્તર. સુંદરજી મેધજી.

૨ પો. મા. વલમદાસ ઉમરશી.

જાંઝમેર

૨ મસ્તર કાશીરામ લાધ આઈ

ઉત્તરસદ, ને બદરખા.

૨ જોશી વલમરામ જોઠારામ

૨ શા. મગનલાલ હકમચંદ

કડી ને કરજી.

૨ શા છોટાલાલ શામળદાસ

૨ શેઠ હીરા હકમજી.

ખરશીયા, ને ખરજી.

૧ શા. સોમચંદ ધારશી.

૨ નારસંગળાવા ખુશાલખાવા.

રોમટકારીઆ.

૬ શા. લખમીચંદ ખુશાલચંદ

મિંધ-મીરપુર, ને સફર

૨ ઠ. ત્રીકમદાસ દેવજી મીરપુર

૨ ગાંધી બાલાચંદ કલ્યાણજી

રંગુન.

૨ મિ. કાશમ પીરમહમદ

ખેરગામ

૨ મિ. કાવસજી માણેજી

સુવતાનપુર.

૧ જોશી ઓધવજી વીંજજી

ડુંગરવાડા.

૨ મેતા. મગનલાલ અમથાલાલ

સાકરીઆ, ને સુસોદરા

૨ પટેલ મે.તી કાળી સાકરીઆ

૨ પટેલ જોરભાઈ મશોતભાઈ

દાંડ.

- ૨ વાલાંશ્રી વખતસિંહજી
આમોદ.
૨ સોની દામોદર જવેર
જોતલસર.
૨ વડીલ અભેડચંદ કાળીદાસ.
પીરીયેડ, ને પીલવાધ
૫ ચોધરી બાપાજી પિયુજી
૧ શા. અંબયાલાલ ઉમેદસંગ
રાયપૂર (નાગપુર)
૧ જા. કેશવલાલ લલુભાઈ
ઉમતા.
૧ પા. લોહતા કનકદાસ
સકમપર (રે હીશાળા)
૫ પા. અરજણ પરમા
૫ મહં. જુગલરામ હરીરામ.
ખંડરીઆ.
૮ મેતાજી બહેચર ગીગાભાઈ
૧ પા. અરજણ રામજી મોટા. નં.
હડાળા.
૫ જા. રાધવજી અમરચંદ
૧ હકર છગન અમરશી
નમખભાળીઆ.
૧ મેતા નવલશંકર અમરજી
ધારગણી.
૫ મેતાજી કેશવજી કેશવચંદ
૨ વીપ્ર તુલશીદાસ રાધવજી
દામોદ.
૨ હાંમતલાલ ત્રીભોવન
બીડોરા.

૮ વીપ્ર શામજી નાનજી મારજીતા
અમદાવાદ.

- ૧ રા. મે તીશાલ દલપતરામ
૧ રા. હીરાચંદ વેલજી
૨ હ. મુલજી ગંગારામ
૨૦ રા. વરજરાય શાહુલાલ વડીલ
લીંબંડી.
૨ દી. સાહેબ જવરભાઈ નાથાભાઈ
૨ મે. રે. કા. મેલાભાઈ રતનસંગ
રાજકોટ.
૨ હા. ત્રિકમજી લવજી
૨ આ. મા. ત્રીભોવન દમોદર
રેજીદ (ધંધુના)
૨ શુકલ છગનલાલ પ્રભાશંકર
૧ વૈદ્યરાજ ગણપતરાવ હકુ,
૧ વડીવટદાર બાલાભાઈ
૨ જોષી માસ્તરમણીશંકરભાઈ
કુટલા
૫ દરબારશ્રી ઠાગુભા સાહેબ
૫ કામદાર લલુભાઈ નયુભાઈ
રાજ.
૧૦ મુખી દારકાદાસ લખમીદાસ
શાહપુરા ને મોટી પારડી.
૨ પટેલ ગલાખભાઈ દાકાભાઈ
૨ મે. અભેસંગ હાંમતસંગ
ગોરાસુરને બડીઆધ (ભાલ)
૫ જુ. નલમસંગ બીજીભાઈ
૨ પટેલ દેવનાથા, આરામ
૧૭૫ પ. છગથી બાકા.

